COLECȚIA MARILOR GÂNDITORI ITALIENI

INGRIJITĂ DE: VINCENZO DE RUVO ȘI N. BAGDASAR

N. MACHIAVELLI

PRINCIPELE

TRADUCERE DIN LIMBA ITALIANĂ
CU O INTRODUCERE DE
SORIN IONESCU

ISTITUTO DI STUDI FILOSOFICI — ROMA
SOCIETATEA ROMÂNĂ DE FILOSOFIE — BUCUREȘTI

COLECȚIA MARILOR GÂNDITORI ITALIENI

INGRIJITĂ DE: VINCENZO DE RUVO ŞI N. BAGDASAR

N. MACHIAVELLI

PRINCIPELE

TRADUCERE DIN LIMBA ITALIANĂ
CU O INTRODUCERE DE
SORIN IONESCU

INSTITUTUL ITALIAN DE FILOSOFIE
SOCIETATEA ROMÂNĂ DE FILOSOFIE

NICCOLO MACHIAVELLI

PRINCIPELE

INTRODUCERE

Puţini sunt gânditorii a căror operă să fi avut o soartă atât de interesantă şi totodată atât de fecundă ca opera lui Machiavelli. Pentrucă nu avem în faţa noastră scrierea unui filosof, ci a unui om de acţiune; cuvintele lui nu sunt destinate aşa dar să alcătuiască o teorie politică ci să fie punctul de plecare al unei atitudini şi al unei treceri imediate la faptă. De gândirea lui Machiavelli s'au servit aşa dar toţi aceia cari au voit să caute o justificare a modului lor de acţiune. Soarta operei lui a urmat astfel linia schimbătoare a împrejurărilor istorice şi politice cari impuneau sau făceau posibile alte moduri de guvernare decât cele propuse de el. S'a greşit aşa dar atunci când gândirea politică a istoricului florentin a fost socotită drept o teorie a Statului concepută ca teorie a oricărui Stat posibil; nu s'a văzut că ea corespunde unui singur moment politic, acela al Florenţei la începutul secolului al XVI, adică în acel moment în care se putea încerca o unitate a Italiei pe care evenimentele ulterioare aveau s'o împiedece încă multă vreme.

Căci opera lui Machiavelli nu vrea să constitue un sistem; nu putem vorbi de *Principe* ca fiind corolarul unei concepţii filosofice pe care autorul ar fi expus-o în alte scrieri spre a-i aduce aci această împlinire în linia politicului; Republica lui Platon, Politica lui Aristot sau Contractul social al lui Rousseau aparţin unor sisteme de gândire metafizică şi reprezintă o consecinţă a lui; Machiavelli porneşte însă dela fapte, şi pe ele vrea să le reformeze; scrie *Principele* pentrucă împrejurările politice îl solicită s'o facă, iar nu pentru a ilustra o teorie. Dacă totuşi, la finele analizei noastre, vom putea încerca să arătăm că această gândire politică se încadrează într'o concepţie filosofică şi că ea are la bază o anumită înţelegere a eticului,

va trebui să precizăm că aceste cadre de gândire mai largi în care o introducem, nu mai sunt ale lui Machiavelli, ci ale gândirii filosofice a epocei lui. Concepția politică a Renașterii nu o găsim nici la Ficino, nici la Bruno; o găsim însă la Machiavelli, și o putem considera prin urmare drept corolarul, pe acest plan al realului care este vieața politică a popoarelor, al speculației metafizice și etice a gânditorilor aceleiași epoci.

Am indicat în felul acesta cele două planuri în cari se constitue opera lui Machiavelli: ea apare sub impulsul faptelor politice ale vremii și în vederea lămuririi lor printr'o acțiune politică nouă; dar apare cuprinzând în ea substanța gândirii filosofice a timpului, a concepției lui despre existență și despre om.

Născut la 3 Mai 1469 la Florența, Machiavelli își începe cariera politică, hotărîtoare pentru opera lui, la vârsta de douăzeci și nouă de ani. Împrejurările politice îl introduc atunci în miezul vieții publice a Republicei. Situația Florenței evoluase rapid și cu multe frământări în ultimii ani. In Aprilie 1492 murise Lorenzo Magnificul, încheindu-se odată cu el epoca de glorie a Renașterii florentine; curând turburările interne și războaiele pentru cucerirea Italiei sdruncină vieața orașului. In Noemvrie 1494, Piero de' Medici, fratele și urmașul lui Lorenzo, nu voise și nu putuse să împiedece înaintarea trupelor franceze ale lui Carol VIII; poporul Florenței cere atunci alungarea lui, și principatul este înlocuit prin republică; în fruntea ei se ridică însă un călugăr, Savonarola, ale cărui cuvinte prevestiseră venirea dușmanului și nenorocirile patriei. Călugărul dominican guvernează însă Florența prea puțin; republica lui creștină se desface atunci când, în Mai 1498, el este ars pe rug în piața Signoriei. Vechea republică, aceea care cu câteva decenii mai înainte se supusese autorității lui Cosimo cel bătrân, părintele Medicilor, renaște, și în Iunie acelaș an, Machiavelli este numit Secretar în a doua cancelarie a Republicei, însărcinat fiind cu rezolvirea chestiunilor interne; o lună mai târziu i se încredințează în plus funcția de Secretar al Celor Zece, care cuprindea atribuția rezolvirii afacerilor externe. Machiavelli va fi reconfirmat în anul următor și va păstra această îndoită funcție până în Noemvrie 1512 când, odată cu căderea Republicei și întoarcerea Medicilor, nu-i mai este îngăduită nicio activitate politică.

In aceşti patrusprezece ani, Machiavelli a cunoscut pe oamenii politici de seamă ai epocii lui: papi, regi, împăraţi şi principi; contactul zilnic cu firele cele mai ascunse ale treburilor Statului i-au ascuţit înţelegerea şi i-au îmbogăţit experienţa oamenilor. In cuprinsul acestei perioade, în care putem spune că a adunat materialul operelor lui viitoare, partea cea mai însemnată o au ambasadele diverse la cari a luat parte sau misiunile în cari a fost trimis singur. In calitatea sa de Secretar, Machiavelli nu era niciodată ambasadorul oficial al Republicii; rolul lui era întotdeauna numai acela de a pregăti terenul pentru conversaţiile care trebuiau să urmeze; el apare aşa dar ca un observator însărcinat cu relatarea situaţiei, cu recunoaşterea posibilităţilor de tratative; observator de multe ori rău plătit şi deci neputând face faţă cheltuielilor cari i se impuneau; nu întotdeauna bine văzut, deoarece rolul de observator se prelungea uneori foarte mult fără ca guvernul Republicei să ia o hotărîre şi să înceapă tratativele în consecinţă. Aproape fiecare an înseamnă însă pentru Machiavelli o nouă călătorie şi un nou contact cu puternicii vremii. In Iulie 1499 îşi îndeplineşte prima misiune pe lângă Caterina Sforza, contesă de Imola şi Forli; în 1500 îl găsim la Rouen, trimis la Ludovic XII spre a desminţi svonurile cari afirmau că Florenţa nu mai este credincioasă alianţei ei cu Franţa; iar în Iunie 1502 îl găsim la Urbino, în prima ambasadă pe lângă Cezar Borgia, care continuă, în Octomvrie acelaş an, când Machiavelli rămâne timp de patru luni în jurul Ducelui de Valentinois, cum era numit de curând fiul Papei Alexandru VI. In anii următori întâlnim acţiunea întreprinsă de Machiavelli pentru alcătuirea unei armate proprii a Florenţei; în 1507, misiunea lui la Maximilian al Austriei îl face să cunoască Elveţia şi sudul Tirolului.

Dar la finele lui 1512, evenimentele se precipită la Florenţa. Liga dela Cambrai, în care Franţa se găsea alături de Papă şi de Spanioli, se desface; în locul ei şi cu un scop opus, se constitue Liga sfântă având în frunte pe Iuliu II care începe, alături de Spanioli, lupta hotărîtă împotriva armatelor lui Ludovic XII. Florenţa fusese în toţi aceşti ultimi ani aliata Franţei, şi această politică era hotărît susţinută de Pier Soderini, conducătorul Republicei. Gaston de Foix, comandantul trupelor franceze, câştigă în acest an, 1512, o mare victorie la Ravenna; o victorie fără efect însă, deoarece învingătorul moare curând după aceea,

și Elvețienii, chemați în ajutor de Papă, reușesc să regrupeze forțele și să refacă, mai puternic, Liga Sfântă. Succesul trece acum de partea acesteia; armatele franceze se retrag, și unul după altul, orașele se supun Papei. In August 1512, această înaintare devine amenințătoare pentru Florența: ea avea de ales între continuarea politicei franceze susținută de guvernul republican în frunte cu Soderini, sau alăturarea de Liga Sfântă care însemna totodată revenirea Medicilor și deci pierderea din nou a libertăților republicane. In Iunie 1512, Papa și aliații săi se întruniseră în Congresul dela Mantova prin care hotărîseră să pedepsească Florența pentru alianța ei cu Franța și să-i impună revenirea Medicilor. Evenimentele se precipită însă în momentul în care Spaniolii atacă și ocupă, printr'o acțiune militară violentă, micul oraș Prato, situat la puțini kilometri de Florența; situația apare atunci cu totul pierdută pentru republicani; Pier Soderini este silit să fugă în primele zile ale lui Septemvrie 1512 și Medici reiau guvernul Florenței. Politica franceză a Republicei nu reușise să-i asigure decât puțini ani libertatea; prin revenirea Medicilor, principatul se restabilește în toată puterea lui.

Il găsim pe Machiavelli în miezul acestor evenimente. Fuga lui Soderini însemna și pentru el pierderea funcției pe care o ocupa. Dar pentru Machiavelli, ea nu este numai un mijloc de existență, ci un mod de vieață; și atunci încearcă să rămână la locul său, să-și împlinească, așa dar, funcția servind de data aceasta pe Medici. Colegul său, primul Secretar al Republicei, Virgilio Adriani rămăsesc pe loc; dar Adriani nu era un om politic, ci un literat: profesor la Studiul florentin, umanist cunoscut în cercul Academiei platonice, elev al lui Cristoforo Landino, pentru el funcția de Secretar era numai un mijloc de existență; apolitic, el a rămas la locul său deoarece nouii conducători ai Florenței nu puteau să vadă în el pe omul vechii guvernări. Machiavelli reprezinta însă o direcție și o personalitate; activitatea lui fusese aceea a unui pasionat al politicei; el reprezenta ca atare spiritul Republicei care căzuse. Deaceea încercările lui de a-și oferi serviciile nouii guvernări, nu reușesc; la 7 Noemvrie 1512 este scos din funcție, iar la începutul lui 1513 este implicat, pe nedrept probabil, într'o conspirație urzită contra Medicilor, de către Pietro Paolo Boscoli și Agostino di Luca Capponi; cei doi fură decapitați; iar partizanii lor, între cari fusese găsit și Machiavelli — numele său figura pe o listă, pus aci poate

fără ştirea lui întrucât se presupunea că trebue să fie şi el un adversar al Medicilor — fură închişi. O scrisoare a lui Machiavelli va povesti, puţin după aceea, cum a fost supus torturii în celulele dela Bargello; a fost însă curând eliberat, cu prilejul amnistiei acordate la alegerea ca papă a cardinalului Giovanni de' Medici, devenit Leon X. Este însă obligat să părăsească Florenţa; şi astfel, în Martie 1513 îl găsim instalat în apropierea oraşului, la St. Andrea in Percussina, într'o casă de ţară ce-i aparţinea. Dar anii cuprinşi între această retragere forţată şi reintrarea în vieaţa publică, pentru scurt timp şi cu misiuni secundare, în 1525, alcătuesc perioada cea mai rodnică a vieţii lui. In 1513 începuse *Discursurile asupra primei decade a lui Tit-Liviu*. Le întrerupe pentru a scrie, în acelaş an, *Principele*; în 1514 redactează *Dialogul asupra limbei*, în 1517 *Capitoli* şi *L'asino d'oro*; în 1520 termină *Vieaţa lui Castruccio Castracani* şi în acelaş an i se reprezintă *Mandragola*; tot atunci, Papa Clement VII îl îndeamnă să scrie *Istoriile florentine* pe cari le va termina în 1525; însfârşit, graţie aceluiaş Papă, reintră în vieaţa politică. Il găsim în cursul acestor ultimi doi ani de vieaţă în diferite misiuni, nu de primă importanţă; în Mai 1527 însă, soarta Florenţei se schimbă din nou; „jaful Romei" săvârşit de trupele spaniole ale Conetabilului de Bourbon are ca urmare isgonirea Medicilor; Florenţa redevine Republică. Machiavelli îşi oferă şi de data aceasta serviciile nouii guvernări, dar este refuzat; şi moare puţin după aceea, în Iunie 1527.

In faţa acestei vieţi a unui om de acţiune care a devenit teoretician în momentul în care i s'a luat orice posibilitate de a mai lucra practic, întrebarea care se pune este aceea a semnificaţiei pe care a avut-o scrisul în existenţa lui Machiavelli. Că a avut o cultură completă, nu se poate afirma cu certitudine; un cronicar al vremii, Benedetto Varchi, îl numeşte în a sa *Istorie a Florenţei*: „mai curând nu fără cunoaşterea literelor, decât literat". Putem spune aşa dar că avea cultura comună a unui florentin al epocii, fără a avea erudiţia umaniştilor; se crede că nu cunoştea limba greacă, iar lecturile pe cari le avea totuşi din autorii greci erau făcute prin intermediul traducerilor latine. Că era însă un cetitor pasionat al anticilor ne-o dovedeşte cunoscuta scrisoare din 10 Decemvrie 1513, una dintre primele ştiri pe cari le avem despre vieaţa lui de exilat,

în care povestește prietenului Francesco Vettori cum își petrece ziua în singurătatea care i-a fost impusă. Și este pe drept faimoasă această scrisoare deoarece apare în ea îndoita figură a lui Machiavelli: este scriitorul curios de a-i cunoaște pe oameni și petrecându-și ore întregi în mijlocul celor mai simpli dintre ei, într'o cârciumă, spre pildă; și este pe de altă parte, istoricul și gânditorul politic care găsește o desfătare în lectura anticilor și în meditarea lor. Dacă această din urmă trăsătură îl apropie pe Machiavelli de bucuriile tuturor umaniștilor vremii lui, cea dintâi îl arată în linia marilor moraliști: căci ce altceva este curiozitatea mereu vie a omului și analiza lui ascuțită în opera istorică și politică a lui Machiavelli, decât pasiunea de a privi și de a nota, de a surprinde relații între pasiuni și de a explica atitudini, trăsături cari sunt tocmai caracteristice ale tipului moralist; o observație mărginită desigur mai mult la omul mediului său și al momentului său istoric; o observație cu finalitate hotărît politică, dar nu mai puțin o observație atentă care nu arareori se constitue în schițarea de adevărate portrete sau în formularea de maxime, expresii predilecte ale scrisului de tip moralist.

Detaliile cuprinse în scrisoarea adresată lui Vettori ne-înfățișează această multilaterală curiozitate a lui Machiavelli. Se scoală de dimineață „odată cu soarele" și se duce la pădurea unde supraveghează unele lucrări; își petrece timpul alături de tăietorii de lemne și ascultă vorbele și neînțelegerile lor; ceva mai târziu se odihnește cetind, în acelaș cadru rustic, din Dante sau Petrarca, din Tibul și Ovidiu, „poeți minori", odihnitori, cari îi hrănesc visarea; însfârșit se oprește la han „nell'osteria"; „vorbesc cu cei cari trec pe aci, îi întreb ce este nou prin satele lor, aud lucruri felurite și observ gusturile și ideile diverse ale oamenilor"; iar după amiază tot aci revine: stă de vorbă cu cârciumarul, cu morarul și cu măcelarul, și se amuză privind jocurile lor. Dar seara, această frecventare a oamenilor vremii lui face loc apropierii altor oameni; seara, Machiavelli desbracă „haina de toate zilele, plină de noroiu" și îmbracă „vestminte regești și de curte": astfel se apropie de oamenii mari ai antichității și citește istoria faptelor lor; mă hrănesc, scrie aci Machiavelli, „cu acea hrană care singură este a mea și pentru care m'am născut"; i se pare că stă de vorbă cu acești oameni, „și timp de patru ore, scrie mai departe, nu simt

nicio oboseală, uit orice durere, nu mă mai tem de sărăcie, moartea nu mă sperie; mă transport cu totul în ei"[1]).

Acesta a fost omul Machiavelli; şi în lumina acestei scrisori, îi putem judeca atitudinea în acele momente grele cari au fost pentru el împrejurările căderii Republicei. Când Pier Soderini a fost silit să renunţe la conducerea Florenţei şi să fugă, Machiavelli nu a luptat împotriva celor cari îi aduceau pe Medici în cetate; a lăsat ca evenimentele să-şi urmeze cursul, deşi el fusese în mare parte promotorul politicii franceze; şi, puţine zile după căderea lui Soderini, se adresa Alfonsinei Strozzi, mama tânărului Lorenzo de' Medici, oferindu-şi serviciile nouilor stăpânitori ai oraşului. Un comentator[2]) observă, explicând această atitudine, că pe Machiavelli îl interesează politica, nu oamenii; aşa dar voia să poată lucra mai departe în domeniul politicei florentine, independent de oamenii care o conduceau; înseamnă că Machiavelli nu a fost omul unui partid sau al unei politici şi că a trecut brusc la atitudinea opusă; nu aceasta este linia vieţii lui; deoarece îl pasionează cu adevărat acţiunea politică în ea însăşi, pentru jocul intereselor şi al ambiţiilor desfăşurate şi deci pentru desvăluirea omului în toată varietatea lui neaşteptată; aceasta îl atrage. Şi totuşi, Machiavelli nu a voit să rămână neapărat în politică numai pentru atât. Dincolo de curiozitatea moralistului, este preocuparea cetăţeanului Florenţei, îngrijorat de soarta patriei lui tot mai mult ameninţate de înaintarea duşmanilor şi de poftele căreia îi este expusă. Omul de acţiune predomină în Machiavelli; gândirea lui politică are o finalitate naţională; grija de soarta Florenţei îi conduce lecturile istoriei vechi, în care caută o îndrumare şi o soluţie; ceea ce înseamnă că opera lui este rodul unei dorinţe de acţiune politică pe care el însuşi nu o putea înfăptui, dar pe care o propunea ca model. Privită în cadrul acestei vieţi, opera lui Machiavelli apare aşa dar necesară. Dacă el şi-ar fi continuat funcţia de Secretar al Republicei sau al Principatului, scrisul nu i-ar mai fi fost o necesitate; înlăturat însă din vieaţa

---

1) **Lettera a Francesco Vettori**, în N. Machiavelli, **Opere**, a cura di Antonio Panella, v. I: **Scritti storici e letterarii, lettere familiari**; Milano, Rizzoli (1938), p. 919.

2) A. Pernice, **Machiavelli uomo d'azione e teorico dell'azione**, introducere la **Il Principe**, Firenze, Rinascimento del libro, 1939, p. LX.

publică, el trebue să scrie: mai întâiu pentru a folosi bogatul material de observaţie pe care l-a adunat; pentru a continua apoi, pe calea aceasta pe care el o socoteşte tot atât de eficace ca şi acţiunea, drumul unei politici care trebuia să asigure o stabilitate mai mare vieţii statelor italiene şi poate o stabilitate maximă prin înfăptuirea unirii lor. Imprejurările în care apare *Principele* dovedesc tocmai acest îndoit punct de plecare al scrisului lui Machiavelli.

Opera apare menţionată pentru prima oară în aceeaşi scrisoare adresată lui Francesco Vettori: „Şi deoarece Dante spunea că nu există ştiinţă dacă nu păstrezi ceea ce ai auzit, mi-am însemnat cele ce am adunat din conversaţia cu ei (cu scriitorii antici) şi am alcătuit un opuscul *De Principatibus*, în care adâncesc cât mi-este cu putinţă gândurile mele asupra acestui subiect, discutând ce este principatul, de câte feluri este, cum poate fi dobândit, cum se păstrează, dece se pierde. Şi dacă v'au plăcut vreodată capriciile mele, nici acesta nu vă va displace; iar unui principe, şi mai ales unui principe nou, ar trebui să-i fie binevenit; eu îl adresez Măriei-Sale Giuliano. Filippo Casavecchi l-a văzut; vă va putea rezuma în parte şi cartea în sine şi discuţiile pe cari le-am avut cu el, deşi continui să-l îmbogăţesc şi să-l fac mai frumos" [3]).

Rezultă din aceste rânduri că opera a fost scrisă în ultimele luni ale anului 1513; ea era terminată în întregime în Decembrie, data scrisorii, după cum reiese din ultimele rânduri, unde nu poate fi vorba de indicarea unor adaosuri la text, ci de revederea stilului în care fusese redactat. Printr'o analiză minuţioasă, Federico Chabod dovedeşte într'un studiu preţios, că Machiavelli se referă într'adevăr la opera întreagă, terminată la acea dată [4]): corespondenţa scriitorului în tot cursul anului 1513 şi mai ales între Iunie şi August, dovedeşte o preocupare politică

---

3) **Lettera a Franc. Vettori**, cit., în **op. cit.**, p, 919.

4) F e d e r i c o C h a b o d, **Sulla composizione de „Il Principe" di N. Machiavelli**, în „Archivum Romanicum", Iulie-Sept. 1927, pp. 330—383. Studiul este un răspuns lui F. M e i n e c k e, autorul unor cercetări asupra lui Machiavelli, între cari **Die Idee der Staatsräson**, Berlin, 1924 şi traducător al **Principelui (Der Fürst und kleinere Schriften**, Berlin, 1923), care susţinea că lucrarea anunţată lui Vettori nu cuprindea opera întreagă, ci numai primele 11 capitole, celelalte 15 fiind scrise mai târziu.

constantă şi o nevoie de a discuta cel puţin în scris aceste lucruri; *Principele* a fost aşa dar redactat cu necesitate în acest interval de timp, ca expresie al acestui adevărat „furor politicus"; iar scrisorile din primele luni ale anului următor, posterioare aşadar datei la care se anunţă *Principele,* dovedesc o relaxare a preocupării politice, semn că opera fusese încheiată.

Principele este aşa dar primul rod al singurătăţii lui Machiavelli; dar redactarea lui rapidă se datoreşte şi unor anumite împrejurări externe. In vara aceluiaş an 1513 se precizează unele planuri politice ale Medicilor, cari ar fi trebuit să ducă la o schimbare hotărîtă în soarta Italiei. Leon X, care aparţinea acestei familii, urmărea crearea unui stat alcătuit din provinciile centrale ale Italiei; se vorbea în acest sens de Parma, Piacenza, Modena şi Reggio cari s'ar fi unit cu Neapole; iar în fruntea noului Stat, Papa l-ar fi ridicat pe Giuliano de' Medici, urmând să creeze un Stat similar pentru nepotul acestuia, Lorenzo: căruia i s'ar fi dat Florenţa cu Siena şi Piombino. In felul acesta, micile State italiene ar fi fost înglobate în două unităţi mari cari ar fi cuprins sudul şi centrul Italiei şi ar fi format, alături de Statul papal, posesiuni de fapt unite între ele prin înrudirea conducătorilor lor. Se vorbea insistent de aceste proecte; ele îi aminteau lui Machiavelli o altă încercare de înfăptuire a unui plan asemănător, cu puţini ani înainte: încercarea papei Alexandru VI Borgia, care voia să-şi întindă autoritatea asupra întregii Italii şi care susţinea, în acest scop, acţiunea de cucerire a fiului său Cezar. Machiavelli află aşa dar de proectele lui Leon X; întrerupând atunci redactarea *Discursurilor*, scrie în câteva luni acel opuscul care trebuia să fie un Manual al principelui nou, al celui care ar fi fost primul conducător al Italiei unificate; iar în arătarea căilor de urmat pentru realizarea acestui Stat care trebuia să salveze ţara de poftele cuceritorilor străini, şi care se impunea aşa dar mai mult decât oricând în acest moment, Machiavelli îşi aminteşte de Cezar Borgia pe care îl cunoscuse de aproape şi printr'un contact zilnic în cursul ambasadelor sale; în 1502 mai ales, când acesta atinsese punctul culminant al puterii lui. Tot ceea ce Machiavelli putuse să adune în cursul acestei apropieri de Borgia, prin conversaţiile diplomatice avute şi prin observarea atentă a politicei lui, îi revenea acum şi se oferea ca substanţă a doctrinei Principatului nou şi unitar. Căderea lui Cezar Borgia şi moartea

lui în 1507, într'o luptă oarecare, pe teritoriul spaniol, unde plecase luat prizonier, nu putuse să anuleze cu nimic semnificaţia faptelor lui anterioare şi mai ales semnificaţia naţională a cuceririlor lui; Cezar Borgia nu reuşise din cauza unor împrejurări externe cu totul întâmplătoare şi cari îi fuseseră defavorabile: moartea prematură a tatălui său, în primul rând, la data când unirea micilor state era aproape realizată, dar era prea proaspătă spre a se menţine în faţa unor duşmani puternici; iar aceştia s'au arătat de îndată ce Alexandru VI a murit. Machiavelli îşi dădea seama însă că acestea au fost numai întâmplări exterioare; că ceea ce aşa dar n'a reuşit să realizeze Cezar Borgia, va reuşi un altul, căruia soarta îi va fi favorabilă până în ultima clipă. Ideea însăşi a unirii statelor italiene poate fi însă înfăptuită; şi ea se impune în acest moment care este cel mai greu al Italiei. Ţării nu-i lipseşte, scrie Machiavelli în una din ultimele pagini ale *Principelui*, materia, ci numai forma: ea posedă materia cea mai bună, căci poporul ei este viteaz; îi lipseşte conducătorul, Principele. Pentru acesta scrie aşa dar Machiavelli; cartea lui cuprinde reguli de acţiune pentru înfăptuirea a ceea ce celălalt încercase şi dusese numai până la mijloc.

Principele este aşa dar o carte închinată cuiva, scrisă pentru cineva anume. Machiavelli vorbeşte în scrisoarea citată către Vettori, despre Giuliano de' Medici; şi ţine să-i înmâneze opusculul pe care i l-a dedicat, sperând ca prin aceasta să i se deschidă din nou cariera politică. Se descoperă astfel dubla finalitate a *Principelui;* scriindu-l, Machiavelli îşi exprima preocuparea lui politică constantă; dar dedicându-l lui Giuliano, încearcă să adapteze figura Principelui, schiţată în opuscul, realităţii politice care i se oferea, şi să atingă pe această cale şi scopul care era esenţial pentru el, reintrarea în vieaţa politică. Dacă Giuliano însuşi, şi mai puţin Lorenzo, căruia la sfârşit îi va fi închinată cartea, nu corespundeau în întregime figurii Principelui, posibilităţile de acţiune ale Medicilor erau în schimb foarte mari în acest moment; prin prezenţa lor atât la Roma cât şi la Florenţa, ei stăpâneau cu adevărat punctele strategice ale Italiei peninsulare şi aveau deci posibilitatea de a înfăptui un stat unic. Termenii măgulitori din Epistola dedicatorie exprimă speranţa reală pe care Machiavelli putea s'o aibă în acţiunea lui Leon X şi în rolul ce i-ar fi fost dat lui Giuliano; iar versurile finale

citate din Petrarca indică voința adâncă a înfăptuirii unui ideal; între acești termeni extremi se așază aluzia cuprinsă în încheierea Epistolei, ca expresie a ultimului factor ce a determinat scrierea *Principelui:* speranța redobândirii vechii funcțiuni.

Căci inactivitatea și singurătatea rod sufletul scriitorului; Machiavelli știe că trebue neapărat să trimeată acest opuscul lui Giuliano și poate știe că pentru aceasta l-a scris în deosebi; căci își dă seama cât îi este de necesară revenirea la Florența: „mă consum, îi scrie lui Vettori, și multă vreme nu mai pot sta așa"...[5]); și își dă seama că ar putea fi util, că cei cincisprezece ani în slujba Republicei l-au învățat multe: „oricine ar trebui să fie bucuros, scrie mai departe, să se servească de cineva care și-a adunat experiența pe cheltuiala altuia"[6]); și caută apoi să convingă pe Medici că le va fi credincios; a fost întotdeauna astfel și nu va putea trăda nici acum: „iar mărturie a credinței și a cinstei mele este sărăcia mea". Dar Machiavelli nu reușește; el rămâne mai departe în singurătatea dela St. Andrea in Percussina, continuând să scrie. Scopul imediat al *Principelui* rămânea astfel neîmplinit; în schimb, opusculul avea să cunoască o soartă dintre cele mai neașteptate; scris în mod ocazional și în linia preocupărilor politice ale unui florentin clar-văzător al situației, volumul avea să fie socotit ca un manual de doctrină politică de valoare universală și proslăvit sau respins în consecință.

Planul acestei scrieri, de mici proporții, este unitar; Machiavelli tratează mai întâiu despre Principate în constituirea lor, prin cucerirea anume de provincii noui sau prin formarea lor dela început și în întregime ca Principate noui; această primă parte cuprinde nouă capitole, iar următoarele tratează problemele diferite ce se pun unui stat: apărarea și puterea de luptă; statele eclesiastice cari nu au nevoie de apărare; reformele interne cari se impun; însfârșit calitățile unui Principe nou. Dar volumul pune în deosebi în lumină rolul acestuia din urmă; căci deasupra împrejurărilor se ridică Principele capabil de a înfăptui ceea ce este mai greu; cartea corespunde astfel just titlului, întru cât nu schițează forma unui stat ideal, ci figura Principelui desăvârșit. Căci pe acesta, Machiavelli îl cu-

---

5) **Lettera a Franc. Vettori**, cit., în **op. cit.**, p. 920.

6) Ibid.

noscuse; figura inspiratoare este Cezar Borgia, fără ca totuşi semnificaţia operei să se epuizeze în singur conţinutul acestei personalităţi istorice.

Machiavelli şi-a exprimat de mai multe ori admiraţia pentru Cezar Borgia; la data celor două misiuni pe care le avusese pe lângă acesta, îl cunoscuse în gloria lui cea mai mare; în 1503, Borgia se intitula: Duce de Romagna, de Valentinois şi Urbino, Principe de Andria, Signior de Piombino, Gonfalonier şi Căpitan general al Bisericii. Intr'o mică scriere din acelaş an: *Del modo tenuto dal Duca Valentino nel trattare i popoli della Valdichiana ribellati*, Machiavelli aducea un omagiu deschis metodelor politice ale lui Borgia; în relatarea misiunii avute pe lângă acesta, notează această trăsătură a caracterului: „Nu comunică niciodată niciun lucru decât atunci când îl face, şi îl face atunci când nevoia îl constrânge"; într'o scrisoare, Machiavelli mărturiseşte: „Pe ducele Valentino l-aş imita ori când dacă aş fi principe nou"; în *Principe* nu şovăie să afirme hotărît că exemplul cel mai bun de urmat, un principe nou îl va găsi în acţiunea desfăşurată de Borgia (cap. VII), în sfârşit, în aceeaşi relatare a misiunii avute pe lângă el, schiţează acest portret al lui: „Este un principe foarte strălucit şi măreţ, şi atât de curajos în lupte încât nu există nici o faptă, oricât de mare, care să nu i se pară mică; şi nu se opreşte niciodată în căutarea gloriei şi în dobândirea de state noui, nici nu cunoaşte oboseala sau primejdia; ajunge într'un loc înainte de a i se cunoaşte plecarea în locul pe care l-a părăsit, şi se face iubit de soldaţi; şi-a ales oamenii cei mai buni din Italia, iar aceste lucruri, la cari se adaugă un noroc constant, îl fac să fie victorios şi formidabil".

Exemplul lui Borgia este desigur faptul care explică pecetea specifică pe care timpurile au pus-o operei lui Machiavelli; judecata aspră pe care posteritatea a rostit-o despre acţiunile acestui condottier, s'a răsfrânt în mod firesc şi asupra *Principelui*. Credem că putem observa însă aceasta: Machiavelli propune nu un exemplu oarecare, ci un tip de Principe; căci modul de acţiune al acestui conducător dorit de Machiavelli descoperă o anumită înţelegere a existenţei, o anumită poziţie faţă de ea. Nu Cezar Borgia ca atare este aşa dar exemplul Principelui, ci tipul uman pe care el îl reprezintă, aşa dar linia de vieaţă care se desprinde din modul lui de acţiune: şi după cum aceasta depăşeşte linia de vieaţă a unui om oarecare,

tot astfel figura Principelui cuprinde pe aceea a lui Cezar Borgia, dar nu o epuizează: o conţine ca exemplu al unei linii de existenţă ce-şi dovedeşte semnificaţia ei deplină numai atunci când este în întregimea ei realizată.

Figura Principelui se lămureşte aşa dar numai în întregul acestei concepţii care constitue o înţelegere a omului şi a existenţei în perspectiva politicului. Intr'o scrisoare lui Vettori, Machiavelli scrie că nu se pricepe la nimic altceva decât la chestiunile cari privesc statul: numai despre Stat ştie să discute[7]; iar politica este singura lui hrană, adevărata lui vocaţie: „quel cibo che solum è mio e che io naqui per lui"[8]. Pe om aşa dar, îl consideră numai sub această specie a politicului, în desfăşurarea acţiunilor lui în acest mod de existenţă. Analiza diferitelor opere, şi în deosebi a *Discursurilor*, ne permite să descoperim liniile mari ale acestei concepţii unitare despre existenţă şi despre om sub specia politicului, şi să pătrundem astfel mai just înţelesul *Principelui*.

Găsim la baza gândirii lui Machiavelli constatarea răutăţii esenţiale a omului. In poemul *L'asino d'oro*, întâlnim această observaţie: „Un porc nu face rău altuia, şi un cerb altui cerb; singur omul îl omoară pe celălalt, îl răstigneşte şi îl nimiceşte"[9]. In *Discursuri*, aceeaşi constatare este atenuată: „Şi cum natura oamenilor este ambiţioasă şi bănuitoare"...[10], spune Machiavelli, pentru a adăuga în *Principe* (cap. XVII) că oamenii sunt ingraţi, schimbători, ascunşi, fricoşi, doritori de câştig; aceste însuşiri trebue să le cunoască principele atunci când îi guvernează şi se întreabă dacă este mai bine să le câştige iubirea sau să le impună frica; de asemenea cel care se ridică pentru prima oară în fruntea unui Stat, trebue să aibă ca punct de plecare aceeaşi conştiinţă clară a naturii omului: „După cum dovedesc toţi cei cari discută asupra vieţii în societate, scrie Machiavelli în *Discursuri*, şi anume în prima Carte, şi după cum mărturiseşte orice istorie care conţine exemple multe de acest fel, este necsar ca cel care organizează o republică şi îi alcătueşte legile să-i presupună pe toţi oamenii răi şi să socotească dinainte

---

7) Scris. din 9 Aprilie 1513, în op. cit., p. 911.

8. Let'era a Franc. Vettori, în op. cit., p. 919.

9) L'asino d'oro, VIII în op. cit., p. 849.

10) Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio, I, 29 în Tutte le opere, cit., v. II, 1939, p. 174.

că ei își vor arăta răutatea sufletului lor ori de câte ori vor avea prilejul liber să o facă; oamenii nu fac niciodată binele, decât dacă sunt constrânși de nevoie" [11]). Concepția lui Machiavelli se va constitui având la începutul ei acest simț precis al realității umane; pe care totuși o va vedea și în posibilitățile ei de înălțare deasupra răutății și egoismului inițial.

Constatarea acestei naturi a omului, duce însă la o anumită înțelegere a istoriei. Omul în substanța lui spirituală, nu evoluiază; studiul istoriei este pentru Machiavelli prilejul de a verifica mereu aceleași trăsături esențiale ale sufletului omenesc. Istoria îi apare plină de învățăminte tocmai pentru că omenirea este mereu aceeași, nu în faptele ei materiale, dar în semnificația lor, așa dar în spiritul pe care îl desvălue. Prefața la Cartea I a *Discursurilor* afirmă tocmai această eternitate a naturii oamenilor, deducând de aci îndemnul și posibilitatea imitării trecutului; Machiavelli se miră de cei cari nu folosesc istoria ca un izvor de exemple și de învățăminte, „ca și cum cerul, soarele, elementele, oamenii s'ar fi schimbat ca mișcare, ordine și putere, față de ceea ce erau în antichitate" [12]); iar în altă pagină a aceleiași opere găsim: „deoarece oamenii... s'au născut, au trăit și au murit întotdeauna în acelaș fel" [13]). Concepția istoriei ca tezaur de exemple pentru acțiunea politică prezentă se explică așa dar prin pesimismul inițial al gânditorului; în multe pagini, istoria apare arătată astfel, misiunea istoricului fiind prin urmare aceea de a lumina trecutul dar de a indica totodată drumurile viitorului: „In așa fel că este ușor pentru cel care consideră atent faptele trecute, să prevadă, în orice Stat, pe cele viitoare, și să întrebuințeze acele îmbunătățiri cari au fost folosite și de cei vechi" [14]); iar mai departe, tot atât de clar: „Oamenii înțelepți obișnuiesc să spună, și nu din întâmplare sau fără motiv, că cine vrea să știe ce va fi, trebue să considere ce a fost;... Aceasta deoarece faptele sunt săvârșite de oameni, iar aceștia au avut întotdeauna aceleași pasiuni, astfel că ele vor avea cu necesitate aceleași efecte" [15]).

11) Idem, I, 3, în **op. cit.**, pp. 113—114.
12) Idem, **Proemio** la Cartea I, în op. cit., p. 102.
13) Idem, I, 11, ibid., p. 140.
14) Idem, I, 39, ibid., p. 196.
15) Ikem, III, 43, ibid., p. 461.

Dacă această înțelegere a istoriei este cea a epocii, pentru care omul, etern în pasiunile lui, nu este dependent de loc nici de timp, ea ne interesează însă și într'un alt sens care ne permite să ducem mai departe această schiță a gândirii lui Machiavelli. Intr'adevăr, constatarea că istoria constitue exemplul faptelor prezente, duce mai departe la arătarea rolului istoricului: el este singurul om care poate orienta popoarele pe drumul cel bun, deoarece el singur are acea cunoaștere a trecutului care este asemenea unei experiențe a prezentului; să nu uităm că exemplele lui Machiavelli, exemple cari ilustrează un principiu de metodă politică, sunt luate întotdeauna din istoria veche și din cea modernă, reacțiile oamenilor apărând aceleași; astfel că se pare într'adevăr că întâmplarea prezentă nu a făcut decât să imite faptul istoric antic. Dar dacă istoria este astfel un tezaur de înțelepciune și de învățătură, iar dacă rolul istoricului este de a indica drumul acțiunii în prezent; dacă este adevărat că „istoria este maestra acțiunilor noastre" [16]) rezultă de aci sensul înalt omenesc al scrisului lui Machiavelli: pe om îl socotește rău și neschimbat în răutatea lui dealungul veacurilor; dar aceasta nu înseamnă o concepție pasivă a societății și a sensului istoriei; căci răutatea esențială ca și egoismul sau simpla nevoie de apărare cari au dus la constituirea societăților omenești apar totuși depășite; iar omul, deși acelaș în natura lui substanțială, se înalță totuși, prin vieața socială însăși, la cunoașterea valorilor, la principiile etice: astfel, dacă prima grupare a oamenilor într'o unitate socială a avut drept scop numai o apărare mai eficace împotriva primejdiilor, vieața colectivă a produs însă totodată, prin ea însăși, o primă formă a conștiinței etice, anume: „cunoașterea lucrurilor cinstite și bune, cunoașterea justiției" [17]). Prin vieața socială, omul se ridică așa dar pe această treaptă superioară în care, renunțând la pofta stăpânirii imediate, recunoaște și dreptul celuilalt la posesiune; el nu mai este așa dar omul total egoist arătat la început: existența în societate a dat o primă finalitate extra-individuală acțiunilor lui; și aceasta ne îngădue să vedem în gândirea lui Machiavelli drumul deschis spre cuprinderea idealului. Dacă „datoria omului de bine" sau a istoricului, pu-

---

16) **Del modo di trattare i popoli della Valdichiana ribellati**, în **Tutte le opere**, cit., v. II, p. 677.

17) **Discorsi**, I, 2, în **op. cit.**, p. 109.

tem spune, este ca „acel bine pe care vitregia timpurilor și a soartei nu ți-a îngăduit să-l faci tu însuți, să-l arăți însă altora, astfel ca, mulți având această posibilitate, unii dintre ei, mai iubiți de ceruri, să-l poată săvârși"[18], înseamnă că preocuparea constantă a lui Machiavelli este aceea a binelui sau, mai exact, a mai binelui pe care-l comportă vieața în societate, a realizării așa dar cât mai eficiente a posibilităților de bine pe care omul și existența lui socială le cuprind. Pasiunea politică nu este deci la Machiavelli numai o gratuită curiozitate a desvoltării inteligenței și faptei omenești; ea este, dincolo de un pesimism inițial, speranța și voința unei ameliorări a existenței omului. Dacă el este, prin pasiunile lui, acelaș în toate timpurile, datoria istoricului și posibilitatea care numai lui îi este dată este aceea de a arăta cum, pe acest fond inițial de interese și de egoism, poate să apară totuși mai binele: mai binele în sensul acțiunii mai eficace, al reușitei ei mai certe, și totodată în sensul unei mai desăvârșite organizări a conducerii statelor și deci a acelei existențe sociale prin care omul se înalță deasupra egoismului inițial. Punctul de vedere etic lipsește în primele două etape ale acestei înlănțuiri de concepte; el este însă prezent în a treia: într'adevăr, dacă progresul apare în primul rând numai ca reușită mai precisă sau ca realizare a unei grupări sociale mai strânse, aceasta din urmă la rândul ei conține posibilități de vieață în linia eticului: deoarece numai în existența socială omul cunoaște binele, adică acțiunea în vederea aproapelui; în măsura deci în care pierderea egoismului inițial înseamnă un progres etic, putem afirma că există în gândirea lui Machiavelli și o perspectivă a eticului.

Că binele patriei este scopul întregului scris al lui Machiavelli și că acesta este totodată scopul spre care trebue să tindă orice acțiune omenească, rezultă dintr'o serie de pagini ale operelor lui. Astfel, în *Discursul asupra reformării Statului Florenței*, găsim aceste rânduri interesante în care binele făcut patriei apare pe treapta cea mai înaltă a valorilor morale: „Eu cred, scrie Machiavelli, că onoarea cea mai mare pe care o pot avea oamenii este aceea pe care în mod firesc le-o dă patria lor: cred că binele cel mai mare pe care îl putem face și cel mai plăcut lui Dumnezeu, este acela pe care îl facem patriei"[19]; punând,

18) Idem, Proemio la Cartea II, în op. cit., p. 246.

19) Discorso sopra il riformare lo stato di Firenze, în Tutte le opere, cit., v. II, p. 747.

mai departe, pe creatorii de state și pe legiuitori imediat după zei, așa dar pe treapta cea mai înaltă la care se poate ridica omul, Machiavelli indică scopul cel mai de preț spre care trebue să tindă acțiunea omenească; iar un exemplu găsim în *Istoriile florentine* unde ni se vorbește despre cei așa numiți „opt sfinți" pe care poporul i-a chemat astfel deoarece, deși luaseră averile bisericilor, își închinaseră însă vieața întreagă patriei: „într'atât acei cetățeni prețuiau atunci mai mult patria decât sufletul" [20]). Acțiunea omului este așa dar cu atât mai bună cu cât ea urmărește mai mult binele comun: „deoarece nu binele particular, ci binele comun este acela care face gloria cetăților" [21]); iar în altă pagină a aceluiaș text, Machiavelli va spune că propria lui activitate, el a desfășurat-o întotdeauna pentru binele patriei: „îndemnat de acea dorință naturală pe care am avut-o întotdeauna, de a săvârși fără nicio șovăire acele lucruri cari cred că aduc un bine comun fiecăruia..." [22]); în sfârșit, începutul *Dialogului asupra limbii* este tot un elogiu al patriei: arătând că omul nu are în vieața lui o datorie mai mare decât binele patriei întrucât ea ne dă ceea ce avem mai bun, Machiavelli, spune: „Și într'adevăr acela care prin sufletul și prin acțiunile sale se arată dușman al patriei, merită pe drept să fie numit paricid, chiar dacă această patrie i-ar fi făcut un rău". [23]). Iată cum iubirea patriei apare în această gândire drept idealul cel mai înalt; definindu-l, Machiavelli definește treapta cea mai de sus pe care o poate atinge spiritul omenesc: „a voi să fi de folos nu ție, ci binelui comun; nu urmașilor tăi singuri, ci Patriei comune".

Odată precizat acest punct, în jurul lui se constitue în mare parte așa numitul machiavelism; și privit astfel, el pierde dintr'odată pecetea pe care diversele epoci i l-au aplicat. Căci dacă în ele însele, mijloacele de acțiune recomandate de Machiavelli apar într'adevăr condamnabile, ele își găsesc însă dela început o justificare dacă le considerăm în acest întreg al gândirii lui. Punctele desvoltate până aci constitue fundamentul unei concepții care își afirmă eticitatea prin înălțarea binelui comun la rangul de va-

---

20) **Istorie fiorentine**, în **op. cit.**, v. I, p. 186.

21) **Discorsi**, II, 2, în **op. cit.**, v. II, p. 252.

22) Idem, **Proemio** la Cartea II, ibid., p. 101.

23) **Discorso o Dialogo intorno al'a nos'ra lingua**, în **op. c't.**, v. I, p. 713.

loare supremă a omului; urmează că seria mijloacelor necesare pentru atingerea binelui comun sau pentru păstrarea lui, participă la valoarea lui: „machiavelismul" se justifică aşa dar în numele binelui comun.

Pentru apărarea Patriei, orice mijloc este bun, iar războiul nu cunoaşte reguli atunci când este în joc binele ei. In *Istoriile florentine,* Machiavelli povesteşte cum Rinaldo degli Albizzi s'a adresat ducelui Milanului cerându-i ajutorul pentru lupta lui de liberare a Florenţei; în argumentele pe cari le aduce pentru a obţine acest ajutor, Rinaldo spune: „Niciun om bun nu va dojeni vreodată pe acela care încearcă să-şi apere patria oricare ar fi modul în care o apără"... 24); iar în *Discursuri* găsim o afirmaţie asemănătoare preţioasă pentru caracterul absolut al iubirii care se cuvine patriei: titlul cap. 41 al Cărţii III este el însuşi lămuritor: „Că patria trebue apărată sau prin josnicie sau prin glorie; şi în orice fel, ea este bine apărată"...; iar mai departe, cuvintele sunt tot atât de limpezi: „acest lucru trebue ţinut în seamă şi observat de orice cetăţean care trebuie să ia o hotărîre pentru patria lui: deoarece când este vorba de salvarea singură a patriei, nu trebue să mai existe nicio consideraţiune cu privire la ceea ce este milos sau crud, lăudabil sau josnic; ci dimpotrivă, lăsând la o parte orice alt punct de vedere, trebue urmată hotărîrea care poate să salveze patria şi să-i păstreze libertatea" 25). Acest principiu al apărării patriei în numele ei numai şi cu riscul de a călca regula morală comună, înseamnă că binele patriei este el însuşi criteriul cel mai just al moralului; este bine ceea ce este folositor patriei, deoarece numai în cuprinsul ei omul dobândeşte plinătatea umanităţii lui; şi cum libertatea este la rândul ei bunul cel mai adevărat al patriei, apărarea acestei libertăţi este pentru Machiavelli datoria cea mai înaltă: „sunt drepte numai acele războaie cari sunt necesare" 26), găsim în *Istoriile florentine,* ca o confirmare a ridicării binelui comun la treapta cea mai înaltă a eticului.

Sunt juste aşa dar toate mijloacele pentru apărarea patriei: şi iată schiţându-se aci primele puncte ale „machiavelismului". In *Discorsi,* se afirmă că folosirea înşelătoriei într'o acţiune oarecare este ceva urât, „totuşi în

---

24) **Istorie fiorentine,** V, 8, în **op. cit.**, v. I, p. 291.
25) **Discorsi,** III, 41, în **op. cit.**, v. II, pp. 459—460.
26) **Istorie fiorentine,** V, 8, în **op. cit.**, v. I, p. 292.

mânuirea războiului ea este demnă de laudă și glorioasă"...[27]); și tot aci, vorbind despre uciderea lui Remus de către Romulus, Machiavelli afirmă acelaș principiu: nimeni nu-l va putea acuza pe ucigaș dacă va considera că acțiunea lui a fost săvârșită spre a întemeia un stat; și adaugă acest principiu care apare firesc în desvoltarea gândirii lui: „Este necesar desigur ca, dacă fapta însăși îl acuză, efectul ei să-l scuze" [28]). Exemplele din *Principe* sunt însă și mai categorice: în cap. VIII, Machiavelli vorbește despre o cruzime care poate fi numită bună, întru cât este necesară și se exercită numai atât timp cât este necesară; în cap. XVIII, unde se pune întrebarea dacă principele trebue sau nu să-și țină cuvântul, i se recomandă să se comporte în felul leului și al vulpii, deoarece numai aceste căi îi permit să fie puternic; să nu se teamă așa dar de renumele cruzimii, spune Machiavelli în cap. XVII, dacă aceasta îi ajută să stăpânească poporul; deoarece le va face oamenilor numai bine, întrucât autoritatea lui împiedecând turburările și conflictele, va asigura tuturor o vieață liniștită în cadrul societății; și știm că numai în cuprinsul acesteia omul este, pentru Machiavelli, cu adevărat om. Un principe să aibă așa dar drept scop numai păstrarea și mărirea statului; iar mijloacele folosite vor fi bune în măsura în care vor împlini acest scop; să nu se teamă așa dar, scrie Machiavelli și în cap. XV, de învinuirile ce i s'ar aduce; acțiunea lui se justifică prin rezultatul ei; cu atât mai mult cu cât acesta nu este numai binele individual al Principelui, ci în primul rând binele comun.

Pentru a înțelege așa dar amoralismul pe care îl atinge la un moment dat gândirea lui Machiavelli, trebue să avem mereu prezent punctul ei de plecare, și anume considerarea vieții în societate drept bunul cel mai înalt al omului, și deci necesitatea păstrării prin orice mijloc a posibilităților acestei vieți în formele ei desăvârșite, dintre cari cea dintâiu este libertatea patriei. Și vom înțelege mai bine în acest punct gândirea lui Machiavelli dacă vom ține seama și de toate împrejurările politice ale momentului, și anume primejdiile cari amenințau libertatea Florenței și războiul continuu între toate Statele Italiei; orice mijloc părea așa dar justificat dacă el ar fi însemnat o remediere a acestei sfâșieri reciproce; pasiunea pe care o trădează în

27) **Discorsi**, III, 40, în **op. cit.**, v. II, p. 458.

28) Idem I, 9, ibid., p. 131.

fiecare pagină gândirea lui Machiavelli este pasiunea și durerea aceluia care cunoaște toată răutatea vremurilor și caută neapărat o salvare.

Paginile în cari Machiavelli acuză religia și Biserica se lămuresc la rândul lor numai în linia acestei înlănțuiri logice. Dacă afirmarea că orice mijloc este bun când e vorba de apărarea patriei, constitue primul aspect al machiavelismului, denunțarea puterii Bisericii este un al doilea aspect, explicabil în primul rând prin situația specială a statelor italiene și dovedind încă odată preocuparea constantă a binelui patriei. Căci Machiavelli nu se sfiește să arate adevăratul sens al Papalității în acest moment și să indice primejdia pe care ea o înseamnă pentru libertatea și unirea Italiei.

Atitudinea lui Machiavelli față de religie și de Biserica Romei este complexă dar logică în aspectele ei diferite. Simțul său critic foarte ascuțit îl face mai întâiu adversar al oricărui fanatism religios; de aci ironia cuprinsă în prima scrisoare cunoscută a lui Machiavelli și referitoare la predicile lui Savonarola; de aci alte aluzii ușor ironice la acelaș, spre exemplu, în *Discursuri,* observația că poporul Florenței, care nu pare a fi nici ignorant, nici prost, s'a lăsat totuși convins că fratele Girolamo Savonarola vorbește cu Dumnezeu [29]); este just că Machiavelli adaugă imediat, cu intenție de scuză, că nu-i revine lui să-l judece pe Savonarola, deoarece „despre un astfel de om nu trebue să vorbim decât cu respect".

Adversar al fanatismului, Machiavelli prețuește însă puterea credinței și instituția Bisericii în organizarea Statului. Rolul religiei în stat este un punct însemnat al gândirii lui: vorbind despre Numa Pompiliu, observă că organizarea pe care a dat-o religiei a fost mijlocul cel mai bun pentru civilizarea sau pentru îndulcirea moravurilor poporului său. Religia este în plus mijlocul cel mai sigur pentru a întări autoritatea legilor: „Și într'adevăr, observă Machiavelli, nu a existat niciodată un legiuitor al poporului care să nu recurgă la Dumnezeu; legile nu ar fi altfel acceptate... Deoarece acolo unde lipsește teama de Dumnezeu, statul trebue să cadă sau să se susțină prin teama față de principe, ceea ce ar înlocui lipsa religiei..." [30]). Menținerea ceremoniilor cultului este așa dar necesară

29) Idem, I, 11, ibid., p. 140.
30) Idem, I, 11, ibid., p. 138.

întrucât ele servesc spre a arăta autoritatea divină a legilor.

Putem observa ușor natura acestei concepții cu totul laice a religiei: Machiavelli nu discută adevărul ei în sine, întrucât pe el nu-l preocupă problema adevărului ci numai aceea a vieții sociale celei mai desăvârșit organizate; în cuprinsul acestei preocupări însă, religia îi apare așa cum ea a fost utilizată de principi și de stăpânitori ai popoarelor, și el recunoaște folosul acestui mod de înțelegere a credinței.

Dacă religia este însă valorificată în primul rând în semnificația ei politică, aceasta nu exclude totuși la un moment dat expresia unei înțelegeri mai proprii a religiei în cuprinsul gândirii lui Machiavelli. Intr'o pagină destul de neașteptată, intitulată „Indemn la căință", găsim exprimată o adevărată credință: Dumnezeu este arătat drept creator al universului în alcătuirea lui admirabilă; iar exaltarea acestei perfecțiuni care are drept centru pe om, pentru care totul a fost făcut, este aproape o pagină lirică, prețioasă pentru indicarea religiozității lui Machiavelli: „Gândiți-vă, scrie el, că toate lucrurile făcute și create sunt făcute și create spre binele omului"; și adaugă, în spiritul propriu al Renașterii care exaltă frumusețea universului în care îl vede pe Dumnezeu: „...să ridicăm ochii spre cer și să considerăm frumusețea acelor lucruri pe cari le vedem... Așa dar totul este creat spre onoarea și binele omului, iar omul singur este creat spre binele și onoarea lui Dumnezeu" 31).

Această pagină precizează desigur semnificația îndoită a religiei în gândirea lui Machiavelli: ea este mijloc de guvernare a popoarelor prin instituția Bisericii; dar ea exprimă totodată admirația proprie Renașterii în fața armoniei admirabile a universului; ca și contemporanii săi, Machiavelli vede în Dumnezeu pe făuritorul acestei alcătuiri desăvârșite. Putem spune așa dar că scriitorul nu este nici în acest punct străin spiritului umanist al vremii. Machiavelli cunoaște sentimentul divinului, dar la aceasta se adaugă, ca un rezultat al preocupărilor lui de filosof al politicului, cealaltă înțelegere a religiei ca mijloc de guvernare, și se adaugă însfârșit, un al treilea punct: rolul recunoscut Bisericii Romei în conducerea destinelor Italiei. Aci preocuparea politică domină; iar învinuirea adusă papalității pentru ambițiile ei politice decurge desigur din

31) **Esortazione alla penitenza**, în op. cit., v. I, p. 174.

aceeaşi iubire a patriei şi din aceeaşi voinţă a salvării ei, esenţiale gândirii lui Machiavelli.

El constată următoarele: catolicismul nu mai are nici o autoritate în Italia; exemplele rele ale curţii papale au făcut să dispară orice sentiment religios; în plus, şi aci Machiavelli indică faptul care cel mai mult îl preocupă, „Biserica a ţinut şi ţine acest stat divizat. Şi într'adevăr, niciun stat n'a fost vreodată unit sau fericit dacă nu s'a supus totul ascultării unui guvern de republică sau unui principe, cum s'a întâmplat în Franţa şi în Spania. Iar cauza pentru care Italia nu este în aceeaşi situaţie şi nu are o republică sau un principe care s'o guverneze, este numai Biserica" [32]). Această acuzaţie gravă adusă papalităţii, Machiavelli o explică astfel în continuarea rândurilor citate: Biserica nu a fost, prin autoritatea ei temporală, niciodată atât de puternică încât să ocupe întreaga Italie şi să fie în fruntea ei; dar nu a fost nici atât de slabă încât să nu lupte împotriva acelui principe care ar fi devenit prea puternic şi ar fi ameninţat astfel independenţa diverselor stătuleţe; Biserica aşa dar nu a putut să realizeze unirea Italiei, iar când aceasta ar fi fost posibilă, a împiedecat-o. Machiavelli acuză hotărît întreaga politică a papilor; în *Istoriile florentine* spune că ambiţiile acestora şi voinţa lor de a apăra credinţa au provocat războaie nenumărate în Italia, şi-l aminteşte pe Nicolae III care a luptat numai pentru gloria lui, sub aparenţa luptei pentru mărirea Bisericii [33]); în *Discursuri* însă, acuzaţia se îndreaptă împotriva consecinţei celei mai grave a puterii temporale a papilor, şi astfel regăsim prezentă, şi în discuţia problemei Bisericii, aceeaşi preocupare esenţială a lui Machiavelli: salvarea Italiei.

Discuţia în jurul religiei şi a puterii Romei are aşa dar în esenţă acest rol de a atrage atenţia asupra unuia dintre obstacolele cele mai mari pe cari le întâmpină o unire a statelor italiene. După ce a arătat însă această cauză a nenorocirilor patriei lui, Machiavelli va arăta mijloacele totuşi ale unei remedieri a situaţiei; şi, în primul rând este vorba de organizarea armatelor naţionale. Istoricul florentin a fost dintre cei dintâi cari au arătat primejdia trupelor mercenare; cap. XII din *Principe,* unde se discută necesitatea armatelor naţionale, cuprinde exemple eloc-

32) **Discorsi,** I, 12, în **op. cit.**, v. II, pp. 142—143.
33) **Istorie fiorentine,** è, 23, în **op. cit.**, v. I, pp. 83—84.

vente de trădări și uzurpări săvârșite de căpitanii de mercenari: un Sforza care se face stăpân asupra Milanului după ce a fost condottier în serviciul acestui stat, sau un Carmagnola care trădează interesele Veneției în slujba căreia lupta, sunt pentru Machiavelli cazuri recente și semnificative. In *Discursu'i*, problema este reluată: „Principilor de astăzi și republicelor moderne cari nu au soldați proprii pentru apărare și pentru atac, trebue să le fie rușine de ele înseși” [34]); iar în Introducerea la *Arta războiului*, Machiavelli arată legătura strânsă care există între vieața societăților și organizarea lor militară, și conclude: „căci toate artele cari se organizează într'o societate pentru binele comun al oamenilor, toate orânduirile ei pentru ca oamenii să se teamă de autoritatea legii și de Dumnezeu, toate ar fi zadarnice dacă nu s'ar pregăti apărarea lor” [35]). Armatele naționale îi apar așa dar necesare în numele aceleiași valori a vieții sociale care trebue neapărat menținută și apărată întru cât ea este, cum am văzut, factorul civilizator al omului. Cunoaștem străduințele personale ale lui Machiavelli pentru alcătuirea unei asemenea armate; știm că, de acord cu Soderini, el realizează la finele lui Decemvrie 1505 prima armată a Florenței, organizată după modelul celor elvețiene vestite la această dată; el singur străbătuse întreaga Toscană spre a recruta soldați, iar în Februarie 1506 avea loc la Florența prima defilare a celor 400 de oameni pe care reușise să-i strângă; în acelaș an se alcătuește o lege a Miliției citadine care pune în fruntea primei armate pe cei Nouă ofițeri ai organizației și Miliției florentine. Machiavelli realizează toate acestea prin voința lui de a crea neapărat un început în acest sens; și acesta apare ca singura realizare concretă — singura de asemenea care intra în posibilitățile lui — în vederea acelei salvări a Italiei care este gândul central al acțiunii și al scrisului lui. Este adevărat că această primă armată pe care a alcătuit-o nu s'a desvoltat ci s'a desfăcut curând; mai ales că, obligată să lupte la Pisa, în 1509, nu s'a achitat prea glorios de această primă probă pe care a trebuit s'o treacă. Machiavelli urmărea însă să apropie pe calea aceasta Italia de celelalte țări, să-i dea așa dar posibilitățile de luptă cari duseseră la crearea unui stat francez și a unui stat spaniol, ambele unitare și independente.

---

34) Discorsi, I, 21, în op. cit., v. II, p. 163.

35) Dell'arte della guerra, în op. cit., v. II, p. 473.

Căci acestea sunt modelele, acesta este tipul de stat pe care Machiavelli vrea să-l vadă realizat pentru propria lui ţară. Ca şi în *Principe* (cap. XIX), vorbeşte şi în *Discursuri* despre buna organizare a celor două state arătate, ambele monarhii absolute cari se impuneau prin ordinea şi buna lor stare internă ca şi prin siguranţa externă, pe cari Machiavelli nu putea să nu le compare cu frământările continue ale statelor italiene: „Nu se văd aci, scrie Machiavelli, atâtea turburări câte se nasc în Italia în fiecare zi", şi adaugă, indicând astfel tipul de organizaţie politică desăvârşită la acea dată, anume monarhia ereditară şi statul naţional unit: căci aceste ţări, scrie el, au ambele „un rege care le menţine unite"... Preferinţa pe care la un moment dat Machiavelli o exprimă pentru forma de guvernare republicană [36]) se explică prin cultura lui clasică, în timp ce realitatea politică a momentului îi arăta limpede eficacitatea monarhiei. Şederile repetate şi destul de îndelungate în Franţa, în cursul misiunilor pe care le avusese aci pe lângă Ludovic XII, îi îngăduiseră să-şi dea seama de binefacerile unei autorităţi centrale şi mai ales ale unei succesiuni regulate la tron; astfel în *Ritratto di cose di Francia* el arată soliditatea tronului francez care a realizat unitatea ţării înfrângând puterea diverşilor feudali, „potenti baroni" şi impunându-şi autoritatea asupra lor [37]). Lunga experienţă a lucrurilor politice pe care şi-o câştigase în cursul anilor de misiuni diverse, şi pe care o menţionează în Epistola dedicatorie a *Discursurilor* [38]), îi îngădue acum nu numai să arate cauzele nenorocirilor Italiei, dar să indice de asemenea forma de stat pe care ea ar trebui s'o realizeze: o monarhie ereditară spre a împiedeca ridicarea tuturor ambiţiilor; şi o monarhie absolută spre a realiza unitatea Italiei şi a înfrânge orice putere feudală; iar ambele pentru a asigura ţării ordinea şi domnia legilor, pentru a pune capăt turburărilor şi nesiguranţei. Găsim în *Istoriile florentine* o pagină preţioasă care mărturiseşte această apreciere a ordinei şi legalităţii drept bunul cel mai preţios al unui stat; Machiavelli aminteşte cuvintele rostite de Co-

---

36) **Discorsi**, II, 2, şi **Dell'arte della guerra**, II.

37) **Ritratto di cose di Francia**, în **op. cit.**, v. I, pp. 739—40.

38) „Deoarece în Discursuri am exprimat ceea ce ştiu şi ceea ce am învăţat prin practică îndelungată şi prin învăţătura continuă pe care am scos-o din lucrurile lumii" (**Discorsi**, Dedicaţia, în **op. cit.**, v. II, p. 99).

simo cel Bătrân la întoarcerea sa la Florența: „voiu socoti întotdeauna, spune acesta, că nu este bine să trăești într'o cetate în care legile pot mai puțin decât oamenii, deoarece acea patrie trebue s'o dorim, în care putem să ne bucurăm în siguranță și de bunuri și de prieteni, iar nu aceea în care ele ne pot fi luate cu ușurință"... [39]). Idealul politic al lui Machiavelli se precizează așa dar limpede în contrast cu situația politică turbure și nesigură a propriei țări; iar o pagină din *Arta războiului* precizează mai departe idealul pe care trebue să-l urmărească un om de stat pentru binele poporului său: el trebue să cinstească și să răsplătească virtutea, să nu disprețuiască sărăcia, să respecte legile disciplinei militare, să-i facă pe toți supușii săi să se iubească unii pe alții, să trăiască nedivizați în partide, să prețuiască mai puțin ceea ce este de interes particular de cât ceea ce este de interes public"... [40]). In această arătare a idealului politic și social al unui stat, Machiavelli descoperă desigur substanța adevărată a gândirii lui: metodele „machiavelice" și figura Principelui apar în cazul acesta numai drept căi de atingere a unei prime înjghebări solide a statului; dar desvoltarea lui ulteriaoră și forma de vieață pe care trebue s'o realizeze va fi aceea schițată în cuvintele citate mai sus: ideal al unui stat în care binele comun este scopul unic.

Machiavelli a arătat până aci forma de stat pe care propria lui patrie ar fi trebuit s'o realizeze; a indicat câteva din obstacolele cari se împotrivesc acestei realizări și a sugerat unele mijloace pentru înlăturarea lor. Dincolo de această primă parte pozitivă a gândirii lui, putem desprinde însă din diferitele opere o serie de concepte a căror înlănțuire constitue o concepția cuprinzătoare a sensului existenței și a rolului ce-i revine omului în desfășurarea faptelor vieții lui. Dacă firul pe care l-am urmărit până acum a fost acela al ideii naționale dominante în gândirea lui Machiavelli, și dacă am putut arăta, ca punct culminant al ei, schița formei de stat și a guvernării ideale, ceea ce încercăm mai departe este arătarea liniilor principale în cari se constitue concepția filosofică a acestui gânditor. Punând acțiunea pe treapta cea mai înaltă a modurilor existenței omenești, Machiavelli grupează în jurul ei o serie de concepte cari alcătuiesc o gândire etică și tot-

39) Istorie fiorentine IV, 33, in op. cit., v. I, p. 279.
40) Dell'arte della guerra, în op. cit., v. II, p. 480.

odată indică drumul de realizare a idealului politic schițat până aci.

Intr'o pagină a *Discursurilor* găsim o comparație interesantă între antici și moderni; observând că popoarele vechi au iubit și au apărat cu mai multă energie libertatea lor, în timp ce modernii se arată slabi, Machiavelli afirmă că această deosebire decurge din educația diferită a celor două epoci; educație care la rândul ei decurge din religiile diferite. Religia creștină, scrie Machiavelli, ne-a arătat „adevărul și calea adevărată"; dar în felul acesta ea ne-a făcut să prețuim mai puțin lumea aceasta; și pe când religia antică proslăvește pe marii războinici, noi am socotit sfinți „mai curând pe cei umili și iubitori ai contemplației, decât pe cei activi" [41]. Comparația este dintre cele mai prețioase deoarece ea cuprinde un elogiu al antichității pentru valoarea pe care aceasta o recunoaște acțiunii; căci, dacă religia creștină iubește curajul, ea îl iubește ca putere de suferință, iar nu ca putere de acțiune; ceea ce a avut drept urmare o scădere a forței în lume, popoarele rămânând în voia acelor stăpânitori cari știu că nu vor întâmpina împotrivire într'o lume convinsă că fericirea poate fi atinsă numai dincolo de ceea ce este pământesc. Machiavelli nu acuză creștinismul în sine, ci greșita interpretare care i s'a dat; căci josnicia oamenilor, spune el, l-a înțeles nu ca energie, ci ca „otium": „căci dacă am considera-o (religia creștină) așa cum ne îngădue slăvirea și apărarea patriei, am vedea că ea ne cere s'o iubim și s'o onorăm pe aceasta și să ne pregătim astfel încât să putem s'o apărăm" [42]. Am socotit prețioasă această pagină deoarece ea ne arată valoarea acțiunii în gândirea lui Machiavelli și ne îngădue să grupăm în jurul ei acele concepte cari constitue gândirea lui etică, în strânsă legătură cu gândirea filosofică a epocii.

O altă pagină a *Discursurilor* care schițează o ierarhie a valorilor este prețioasă din acelaș punct de vedere. Machiavelli pune pe treapta cea mai înaltă pe întemeietorii religiilor; urmează creatorii de state, apoi cuceritorii; în sfârșit, scriitorii [43]. Ni se pare că aceste trepte de valori se înșiră în lumina unui anumit criteriu, acela al acțiunii; întemeietorul unei religii ca și creatorul de stat și soldatul sunt oameni de acțiune; iar pe treapta cea mai de jos este

41) Discorsi, II, 2, în op. cit., v. II, p. 254.
42) Idem, II, 2, ibid., id.
43) Idem, I, 10, ibid., pp. 133—134.

omul cărţii. Machiavelli pune aşa dar în fruntea valorilor fapta creatoare; şi am putea preciza: fapta creatoare de vieaţă civilă, de vieaţă socială, de ceea ce constitue aşa dar „utilitatea şi gloria neamului omenesc”.

La baza acestei preţuiri a acţiunii, ca mod al comportării omului, găsim însă o înţelegere în acelaş sens a existenţei însăşi şi a desfăşurării istoriei. Ca şi ceilalţi gânditori ai epocii lui, ca şi Bruno sau Campanella, Machiavelli vede lumea sub specia mişcării. Introducerea la Cartea II a *Discursurilor* este instructivă în acest sens: Machiavelli constată ritmul constant al unei ascensiuni şi coborîri în cursul istoriei; constată evoluţia neîncetată a împrejurărilor într'o creştere şi descreştere a lor necesară: „lucrurile lumii fiind întotdeauna în mişcare, ele sau urcă sau coboară” [44]). Dacă natura omului este aceeaşi — Machiavelli nu se contrazice în acest punct, — împrejurările şi moravurile au înfăţişări deosebite şi sunt într'o transformare continuă; mişcarea drept substanţa însăşi a naturii existenţei ne apare astfel drept primul concept al acestei înţelegeri a lumii sub specia acţiunii. Tot în *Discursuri*, Machiavelli spune, amintind de aproape rândurile ultim citate: „Dar toate lucrurile oamenilor fiind în mişcare şi ele neputând sta pe loc, este necesar să urce şi să coboare” [45]); iar într'o pagină a *Istoriilor florentine* conceptul este tot atât de caracteristic prezent: „Deoarece natura nu îngădue lucrurilor omeneşti să se oprească... [46])”. In toate aceste pagini, ideea neîncetatei mişcării apare spre a explica ritmul alternativ ascendent şi descendent al istoriei: căci, observă Machiavelli, o situaţie odată ajunsă la perfecţiunea ei, nemai putând să se desvolte în sensul desăvârşirii sau al ascensiunii, trebue să decadă sau să coboare; după cum căderea sau corupţia odată ajunsă la limita ei extremă, trebuie să reia drumul urcuşului. Istoria prezintă acest curs mereu variat tocmai pentru că nu îi este îngăduită starea pe loc: „deoarece, scrie Machiavelli în aceeaşi pagină a *Istoriilor florentine*, „energia creatoare produce liniştea, liniştea produce inactivitatea, aceasta produce desordinea, desordinea produce ruina; dar tot astfel din ruină se naşte ordinea, din ordine energia creatoare, din aceasta gloria şi fericirea”. Este ideea ritmului etern al istoriei, pe care o găsim ilustrată şi într'un

44) Idem, Proemio la Cartea II, ibidem, p. 244.
45) Idem, I, 6, ibidem, p. 123.
46) Istorie fiorentine V, 1, în op. cit., v. I, p. 280.

vers din *L'asino d'oro*: „Energia creatoare dă pace țărilor, iar din pace urmează inacțiunea: iar inacțiunea pustiește țările și orașele" [47]). Intreaga istorie este așa dar această desvoltare necesară a răului din bine și apoi a binelui din rău, întrucât unul este întotdeauna cauza celuilalt; iar acest ritm necesar face ca nimic în lumea aceasta „să poată sta pe loc".

Dar mișcarea este mai departe prezentă în forma dorinței și a efortului continuu cari constitue esența vieții spiritului individual. Poftele omului nu-și pot găsi niciodată împlinirea lor ultimă, deoarece îi este dat de natură „să poată și să vrea să dorească orice lucru, dar îi este dat de soartă să poată obține numai puțin din aceasta; urmează de aci neîncetat o nemulțumire în spiritul omului și un desgust al lucrurilor pe cari le posedă; ceea ce îl face să vorbească de rău prezentul, să laude trecutul și să dorească viitorul" [48]). Dar recunoașterea acestei incapacități umane de a atinge mulțumirea deplină înseamnă ridicarea efortului și deci a acțiunii, la treapta valorii celei mai înalte; căci ea înseamnă încercarea continuă de a dobândi acel viitor mereu dorit; faptul că omul este neîncetat nemulțumit și trăiește continuu în viitor, faptul că dorințele lui odată împlinite generează alte dorințe într'o cursă continuă a efortului de a le realiza, înseamnă prezența unei neliniști permanente în spiritul omenesc: „Căci... oamenii se satură cu binele și suferă când sunt în nenorocire", scrie Machiavelli [49]); prin aceasta mișcarea apare ca fundament al vieții spiritului întru cât înseamnă nemulțumirea lui constantă, deci efortul neîncetat spre un viitor dorit numai atâta timp cât este astfel, dar indiferent în momentul în care a fost atins. Machiavelli vede pretutindeni prezența acestei esențiale și tragice nemulțumiri care îl împinge pe om mereu spre altceva ca spre o soluție ultimă, pentruca, aceasta odată atinsă, din nou golul și nemulțumirea să-l împingă mai departe. El constată astfel că oamenii nu luptă numai din necesitate, dar și din ambiție; am spune, interpretând mai bine cuvântul în lumina rândurilor cari urmează, din nemulțumirea și năzuința constantă spre altceva, sau din voința de a atinge o țintă ultimă pe care o concepem dar nu ne este dat s'o dobândim. Această distanță continuă între in-

47) L'asino d'oro, V, în op. cit., v. I, p. 835.

48) Discorsi, Proemio la Cartea II, în op. cit., v. II, p. 246.

49) Idem, II, 21, ibidem, p. 414.

finitul dorințelor omenești și puținul care-i este îngăduit să-l atingă, constitue impulsul mișcării continue a existenței omenești: „natura i-a creat pe oameni în așa fel încât pot să dorească orice și nu pot să obție orice: astfel că dorința fiind întotdeauna mai mare decât puterea dobândirii, rezultă de aci nemulțumirea de ceea ce posedăm și puțina bucurie față de această posesiune” [50]).

Desvoltarea însă mai departe a acestei concepții duce la constituirea unei gândiri etice. Dacă mișcarea și năzuința continuă, dacă efortul așa dar este fundamentul existenței omenești, înseamnă că singură acțiunea este mijlocul de a încerca dobândirea mulțumirii; ea nu va putea da desigur niciodată mulțumirea ultimă, deoarece nu va atinge niciodată capătul dorinței; ea este totuși modul prin excelență al existenței omenești întru cât aceasta este dorință continuă.

Dar acțiunea adevărată exprimă sensul dorinței mereu prezente prin aceea că este acțiunea cea mai directă și mai hotărîtă; numai o asemenea acțiune poate să izbucnească din năzuința mereu prezentă în spirit. Acțiunea adevarătă nu admite așa dar încercarea căilor de mijloc sau șovăielile; dacă ea se lasă influențată de acestea, nu mai este acțiune, ci mod incidental de comportare care nu exprimă substanța spiritului. In *Discursuri* ca și în alte texte această condamnare a nehotărîrii și a căilor de mijloc apare însoțită de exemple luate din istorie. In *Principe*, Machiavelli condamnă pe cel care rămâne neutru și nu se aliază hotărît cu nimeni (cap. XXI); vorbind despre republicele slabe, scrie că ceea ce acestea au mai rău este faptul că sunt nehotărîte [51]); iar despre hotărîri însăși, scrie că cele mai primejdioase nu sunt cele târzii, ci cele ambigui [52]). Condamnarea nehotărîrii și a căilor de mijloc poate fi ușor înțeleasă în întregul gândirii desvoltate până aci, întru cât ea apare ca o confirmare a valorii superioare a acțiunii: hotărîrea directă și rapidă confirmă caracterul de necesitate al acțiunii, o arată cu drept cuvânt izvorîtă din efortul constant spre dobândirea mulțumirii.

Această capacitate de acțiune directă nu apare însă la toți oamenii; ea este rezervată numai celor mai buni, și ca atare este pentru Machiavelli semnul umanității celei mai adevărate; el condamnă așa dar nehotărîrea celor mai mulți

50) Idem, I, 37, ibidem, p. 190.
51) Idem, I, 38, ibidem, p. 195.
52) Idem, II, 15, ibidem ,p. 286.

şi, ca o formă a ei, condamnă şi nehotărîrea atitudinilor de mijloc ale oamenilor în raporturile lor: „deoarece oamenii nu ştiu să fie în mod onorabil răi sau desăvârşit de buni... ei nu ştiu să fie nici cu totul răi, nici cu totul buni"[53]). Ceea ce el cere omului, este aşa dar ca în orice judecată, în orice acţiune sau atitudine, „să evite cu totul calea de mijloc care e primejdioasă"[54]).

Astfel se integrează în această înţelegere a lumii sub specia acţiunii acele principii de conducere pe care le găsim îndeosebi în *Principe* şi care constitue aşa numitul „machiavelism"; deoarece evitarea căilor de mijloc este recomandată principelui şi în comportarea lui faţă de supuşi; şi aceeaşi acţiune hotărîtă, şi deci neîmpiedecată de niciun scrupul, Machiavelli o cere oricărui conducător de armate şi de stat; dacă scopul existenţei este acţiunea eficace, întru cât ea singură este încercarea de a atinge liniştea spiritului, înseamnă că exprimăm cu adevărat umanitatea noastră — adică năzuinţa constantă — numai în măsura în care linia acţiunii pe care o desfăşurăm este dreaptă şi neîntreruptă.

Se desprinde de aci şi un alt concept care face parte din seria condamnatelor metode machiavelice: este acela al săvârşirii acţiunii în momentul cel mai prielnic posibilităţii ei de reuşită. Machiavelli vorbeşte adeseori de virtutea „ocaziei" în reuşita acţiunilor noastre, şi de adaptarea necesară a acesteia la modul timpului în care o săvârşim. In *Principe,* el compară ocazia cu o materie căreia voinţa omului îi impune forma pe care o vrea; ocazia sau întâmplarea în sine apare aşa dar goală de semnificaţie atâta timp cât acţiunea noastră nu o valorifică; am putea spune că în acest moment se descoperă punctul de legătură al gândirii lui Machiavelli cu gândirea Renaşterii: care îl pune pe om în centrul lumii, creator aproape al ei, întru cât el transformă faptele goale de sens în moduri eficace ale acţiunii lui; creator absolut el nu este: dar foloseşte o materie dată, şi o foloseşte în acord cu ea însăşi; în măsura în care aceasta îi reuşeşte, înseamnă că a ştiut să folosească „ocazia". In multe pagini ale *Discursurilor* găsim arătat că este necesară o adaptare constantă a acţiunii la timp: „...dar acela se înşală mai puţin şi are o soartă prosperă, care îşi potriveşte, cum am spus, modul său de acţiune cu

53) Idem, I, 27, ibid., pp. 171, 177.
54) Idem, II, 23, ibidem, p. 318.

timpul"...[55]); şi greşeşte acela care, deşi timpurile se schimbă, foloseşte tot aceleaşi căi de acţiune cari l-au dus odată la reuşită: „de unde se întâmplă că soarta unui om se schimbă deoarece se schimbă timpurile, iar el nu-şi schimbă modurile de acţiune"[56]); în cap. XXV al *Principelui*, se spune de asemenea că este fericit acela care ştie să se comporte în acord cu felul timpurilor, înţelegând ocazia care i se oferă; iar într'o scrisoare adresată lui Soderini găsim: „...şi fericit este acela care îşi potriveşte felul său de a proceda, cu timpul..."[57]).

Putem înţelege şi acest punct al gândirii lui Machiavelli în lumina acelei concepţii a valorii acţiunii pe care am arătat-o până aci. Eficacitatea acţiunii rezultă din acordarea ei cu timpul; iar această acordare trebue s'o căutăm, verificând în felul acesta încă odată necesitatea acţiunii. Dacă mişcarea şi impulsul continuu spre acţiune sunt trăsăturile existenţei omeneşti, ele apar afirmate deplin atât în acţiunea hotărîtă şi directă, cât şi în acţiunea care se adaptează posibilităţilor momentului, deoarece ea este împinsă de necesitatea neapărată a reuşitei. In măsura în care este acţiune hotărîtă, deci autentică pentru că necesară, ea este totodată şi acţiune adaptată timpului întru cât în acest fel posibilităţile ei de reuşită sunt mai multe. Machiavelli aminteşte tocmai această însuşire a lui Cezar Borgia: atât el cât şi tatăl său „erau cunoscători ai ocaziei şi ştiau s'o folosească foarte bine"[58]).

Legătura strânsă între necesitatea şi eficacitatea acţiunii caracterizează la rândul ei acest concept; amintim rândurile citate din *Discursuri* în care se spune că orice războiu este just dacă este necesar; orice acţiune aşa dar se justifică, independent de alte criterii, atunci când ea se produce cu necesitate; deoarece necesitatea la rândul ei nu este, putem spune, decât semnul intensităţii cu care omul năzueşte mereu spre altceva, semnul aşa dar al adevăratei lui umanităţi.

Dar versurile unuia dintre *Capitole* descoperă în modul cel mai interesant adâncimea acestui concept al ocaziei şi întăreşte putinţa interpretării lui în sensul unei filosofii

---

55) Idem, III, 9, ibidem, pp. 385—86.

56) Idem, ibidem, p. 387.

57) Scrisoarea 9, în op. cit., v. II, p. 781.

58) Del modo di trattare i popoli della Valdichiana ribellati, în op. cit., v. II, p. 679.

a acțiunii: ocazia apare figurată aci în chipul unei femei cu fața acoperită de părul lung și despletit, căci nimeni nu trebue s'o cunoască atunci când se apropie; în urma ei vine Căința; cel care nu știe să întâmpine ocazia va rămâne cu căința: „Chi non sa prender me, costei ritiene", spune în ultimul vers Ocazia [59]. Această alăturare a celor două figuri simbolizând două atitudini extreme este prețioasă: am spune că, în gândirea lui Machiavelli, omul care nu folosește ocazia, săvârșește păcatul cel mai grav, al neglijenței sau al non-prezenței; Căința cu care rămâne când a lăsat să treacă Ocazia este tocmai semnul că a păcătuit în acest sens; neglijența însă poate să apară drept un păcat în primul rând într'o etică a acțiunii, în care criteriul valorii este numai fapta și eficacitatea ei.

In *Principe* găsim mai departe un punct nou pentru conturarea acestei concepții, și anume ideea liberului arbitru. Afirmând că acțiunea și reușita noastră se datoresc în parte ocaziei dar în aceeași măsură liberei noastre inițiative (cap. XXV), Machiavelli precizează sensul acestui activism: împrejurările externe, lumea sau natura ne oferă ocazia; ele ne cer în schimb participarea la rândul nostru prin hotărîrea acțiunii potrivite ocaziei ce s'a oferit. Este mai bine să fi îndrăzneț decât prudent, scrie Machiavelli în capitolul citat al *Principelui*, deoarece soarta este femeie și pentru a o domina trebue să fii energic: s'o bați și s'o lovești. Să lupți așa dar neîncetat și să veghezi mereu spre a stăpâni faptele exterioare; o luptă continuă pare astfel angajată între om și natură: acțiunea lui trebue să domine faptele naturii, din ele să extragă ceea ce este bine pentru el, să le plămădească așa dar materia goală de sens în creație umană, în faptă utilă. In felul acesta liberul arbitru împlinește acțiunea, și săvârșirea ei confirmă acea prezență constantă a spiritului care înseamnă anxietatea lui continuă; căința și păcatul neglijenței sunt înlăturate prin această acțiune care se dovedește ca necesară prin aceea că este rapidă și hotărîtă și nu se conformează decât principiului necesității ei interne.

Francesco Ercole observa într'o serie de studii asupra lui Machiavelli că în gândirea acestuia intelectul este inferior voinței [60]; observația lui se confirmă, credem, prin

---

59) Capitoli: Dell occasione, în op. cit., v. I, p. 869.

60) Francesco Ercole, La politica di Machiavelli, Roma, A. R. E., 1926, p. 6.

paginile precedente. Intr'adevăr, dela punerea mişcării drept fundament al existenţei şi al desfăşurării istoriei, până la arătarea năzuinţei şi efortului continuu spre acţiune ca proprii spiritului omenesc, şi până la indicarea însfârşit a valorii ocaziei prin care se dovedeşte necesitatea acţiunii, desvoltările cuprinse în aceste pagini au urmărit închegarea unei filosofii a acţiunii drept concepţie proprie a lui Machiavelli. Arătasem în paginile precedente acestei desvoltări că preocuparea constantă a gânditorului a fost salvarea Italiei prin crearea unui stat unitar în forma unei monarhii ereditare şi absolute; iar răspunsul la întrebarea cum s'ar putea înfăptui aceasta, ne-a apărut în desvoltarea acestui înţeles al acţiunii ca valoare supremă. Mai departe însă, această concepţie îşi găseşte expresia în cariera unui om: a lui Cezar Borgia. *Principele*, care, într'o serie de capitole aminteşte acţiunea întreprinsă de acesta pentru cucerirea statelor italiene şi pentru crearea unui stat unitar, este aşa dar cartea care expune în linii mari o acţiune militară pe care o încadrează însă într'o concepţie a acţiunii omeneşti. „Principele" este Cezar Borgia numai până la un punct: atâta timp cât reuşeşte; în momentul în care rămâne singur, fără ajutorul tatălui său, şi săvârşeşte greşala de a nu folosi ocazia ce i se oferea, de a realiza alegerea unui Papă favorabil intereselor lui, el nu mai este Principele cerut de Machiavelli; deoarece vieaţa lui nu a urmat până la capăt principiul acţiunii continue şi necesare, al folosirii constante a ocaziei prin atenţia neîncetată la ceea ce îi oferă desfăşurarea faptelor. Conceptul de „virtù" care apare redat în traducere prin „acţiune eficace" sau prin „energie", intră astfel ca ultim termen constitutiv al acestei concepţii activiste. Calitatea dominantă a Principelui este această „virtù", şi ea înseamnă tocmai ştiinţa acţiunii eficace, adică a acţiunii rapide şi hotărîte, neîncetate şi necesare; a acţiunii aşa dar care se desfăşoară prin propria ei necesitate şi care de aceea nu are nevoie să ţină seama de niciun punct de vedere exterior ei. Amoralitatea acţiunii machiavelice se justifică aşa dar în cazul acesta prin necesitatea şi deci libertatea cu care se produce acţiunea autentică: cel care acţionează rapid şi conform ocaziei nu se mai întreabă dacă ea este sau nu potrivită unui principiu etic; ea este bună în măsura în care este necesară, în măsura aşa dar în care se integrează în desfăşurarea efortului şi năzuinţei continue a spiritului omenesc.

Soarta atât de variată a *Principelui* derivă dintr'o înţelegere parţială a lui şi dintr'o considerare a principiilor pe cari le cuprinde în afara timpului în care au fost enunţate. Am arătat că momentul politic al lui Machiavelli este acela al unor turburări cari ameninţau nu numai independenţa Florenţei, dar a statelor italiene înseşi; o acţiune de apărare şi apoi de întărire apărea deci acum mai mult decât oricând necesară. In ce priveşte însă înfăptuirea acestui stat unit şi puternic, Machiavelli gândea în linia timpului său; şi ridicarea acţiunii la rangul de valoare supremă, ca şi arătarea acţiunii necesare ca deplin justificată erau puncte de vedere ce se înlănţuiau în linia acestei gândiri. Machiavelli duce la consecinţele lui practice extreme conceptul superiorităţii acţiunii; şi vorbind de acţiunea politică o justifică prin singurul criteriu al necesităţii ei interne care este, în cazul acesta, salvarea patriei lui. Ceea ce se impunea şi se justifica aşa dar în acel moment şi în cadrul acelei gândiri, a fost socotit însă ca principiu de acţiune etern valabil; istoria soartei *Principelui* este ecoul acestei înţelegeri a lui.

Contemporanii chiar l-au judecat parţial. *Principele* a fost considerat numai drept un mijloc de a capta bunăvoinţa Medicilor, şi condamnat ca atare de cei cari erau împotriva domniei acestora. Autoritatea reînnoită a Papilor odată cu mişcarea de Contra-Reformă, duce de asemenea la o aspră judecată a operei; ea devine obiectul de ură a Jezuiţilor cari îl numesc pe autor, pe care-l ard în efigie: „diabolicarum cogitationum faber optimus, cacodaemonis auxiliator" 61). Introdus în Franţa de Caterina de' Medici, devine lectura favorită a Curţii ei, şi întâmpină, cum era firesc, adversitatea îndârjită a cercurilor protestante: pentru aceşti oameni cari vedeau în credinţă esenţa vieţii, religia nu putea fi, ca pentru Machiavelli, un simplu mijloc de guvernare; şi, adversari ai Caterinei, ei distrugeau prin critica *Principelui*, principiile însăşi cari conduceau acţiunea acestei regine. Pentru Cristina de Suedia, *Principele* este o carte interesantă; iar adnotările ei în marginea unei traduceri franceze a textului, apărută la Amsterdam în 1683, sunt, nu arareori, admirative; critica cea mai aspră a opusculului se înregistrează însă în epoca iluminismului: vestita *Réfutation du Prince de Machiavel*, scrisă de Fre-

---

61) Pasquale Villari, **Niccolò Machiavelli e i suoi tempi**, quarta edizione postuma, a cura di M. Scherillo, Milano, Hoepli, 1927, v. II, p. 175.

deric II în tinerețea sa și publicată în 1741 de Voltaire, cu titlul: *L'Antimachiavel* (à la Haye, Van Duren, 1741) și fără nume de autor, este cartea tipică pentru spiritul despotului luminat; și totuși, în cadrul iluminismului, întâlnim și un admirator al lui Machiavelli: Rousseau admiră *Principele* pentrucă găsește în paginile lui un elogiu al republicei și o recunoaștere a rolului poporului; căci în cap. IX se arată că un principe trebue să păstreze dragostea supușilor săi și pentru aceasta să-i ia sub ocrotirea sa pe cei mici apărându-i împotriva celor mari; în cap. XIX se spune că el va fi ferit de conjurații dacă va fi iubit de popor; iar în cap. XX formula este mai prețioasă: cea mai bună fortăreață care poate exista pentru un principe este, spune Machiavelli, aceea de a nu fi urît de popor.

In liniile acestei istorii a soartei lui Machiavelli, putem indica, fără să istovim nici decum materia, și câteva puncte ale unei istorii a soartei lui în cultura românească. Incercând să o considerăm paralel cu desvoltarea ei în cultura apuseană, putem lua ca punct de plecare o aplicare a principiilor machiavelice, asemănătoare aceleia pe care ne-o oferă acțiunea politică amintită a Caterinei de' Medici; și putem cita în acest sens uciderea domnitorului Mihai de către Basta. Micul studiu al lui Nicolae Iorga: *Basta și Mihai Viteazul* în care se relatează împrejurările morții domnitorului, îl arată pe Basta ca acționând conform principiilor lui Machiavelli, și afirmă că acest condottier ar fi cetit opera istoricului florentin [62]).

Intâlnim mai departe un comentar iluminist al *Principelui*: sunt adnotările cunoscute ale lui Nicolae Mavrocordat în marginea unei ediții italiene a operelor lui Machiavelli [63]).

---

62) **Basta și Mihai Viteazul**, București, Ig. Hertz, 1895, pp. 11—14; cf. tot de Iorga, **Cărți reprezentative în vieața omenirii**, v. III, **Epoca modernă**, București, Casa Școalelor, 1929, cap. **Machiavelli și noua politică europeană**, pp. 124—131; nu găsim citat aci exemplul lui Basta.

63) Adnotările lui Mavrocordat au fost semnalate mai întâiu de Em. Grigoraș, într'un articol: **Machiavel și N. Mavrocordat**, în „Adevărul literar", 25 Martie 1923, p. 4; un articol mai cuprinzător le-a fost cosacrat de C. Radu, **Apostilele lui Mavrocordat**, în „Roma", VIII, 2; cf. și N. Georgescu-Tistu, **Bibliografia literară română**, București, Imprimeria Națională, 1932, planșa IV care reproduce foile 2 verso și 3 recto din exemplarul **Discursurilor** adnotat de Mavrocordat.

Contemporan al marilor despoţi luminaţi ai secolului, domnitorul fanariot desaprobă principiile şi metodele de acţiune recomandate, în numele spiritului generos al epocii sale. Intr'adevăr aceste adnotări sunt expresia interesantă a acestui spirit: Machiavelli este numit „scelerato (sic) Maestro della Politica", iar calificativul revine atunci când sunt caracterizate drept „scelerate" metodele recomandate unui principe nou îndemnat să distrugă pe toţi coborîtorii principelui trecut, sau atunci când se observă că acţiunile lui Cezar Borgia pe care Machiavelli, rezumându-le, le laudă într'un capitol, vor fi imitate numai „de către scelerati". Mavrocordat se arată totuşi într'un punct de acord cu Machiavelli, şi este vorba tocmai de una din acele pagini cari l-au interesat şi pe Rousseau şi i-au câştigat admiraţia îndemnându-l să apere pe istoricul florentin: într'o pagină a Cărţii I a *Discursurilor,* Machiavelli scrie: „Dar în ce priveşte prudenţa şi statornicia, spun că poporul este mai prudent, mai statornic şi judecă mai bine decât un principe: şi nu fără motiv este asemănată vocea poporului aceleia a lui Dumnezeu"; iar Mavrocordat notează în margine, aprobându-l pe autor: „Vox populi, vox Dei" [64]). Dacă aşa dar în condamnarea metodelor „machiavelice", Nicolae Mavrocordat apărea alături de un Frederic II, în această ultimă apostilă îl găsim, în spiritul aceluiaş iluminism, alături de Rousseau, ca egal admirator al lui Machiavelli.

Urmând o indicaţie cuprinsă în *Istoria literaturii române* [65]), notăm în romanul lui Filimon o menţionare interesantă a lui Machiavelli şi o înţelegere mai largă a gândirii lui. Căci Dinu Păturică dispreţueşte studiul limbilor moarte, care i se pare inutil; lui îi trebue acele cărţi în cari poate să găsească „mijlocul" de a se ridica „la mărire" [66]); preferă în consecinţă lui Sofocle, Homer şi Pindar, pe Plutarh, pe Caesar şi toate „Vieţile marilor bărbaţi din veacurile trecute şi acelea în care trăim..."; de asemenea operele lui Machiavelli, „pe cari le citi şi le studiă cu mare băgare de seamă", urmărind şi pe această cale scopul pe care şi-l propusese: acela de a parveni; şi îl va putea realiza numai devenind „perfect în arta ipo-

---

64) **Opere di** Niccolò Machiavelli, **cittadino e Secretario fiorentino.** parte terza, Nell'Haya, 1725, p. 154.

65) G. Călinescu, **Istoria literaturii române**, Bucureşti, Fundaţia Regală pentru literatură şi artă, 1941, p. 312.

66) **Ciocoii vechi şi noui,** Bucureşti, Minerva, 1902, cap. V, p. 45.

crizei şi a perfidiei". Această prezenţă a lui Machiavelli în romanul lui Filimon este preţioasă: nu pentru că aprecierea gândirii lui ar fi deosebită de aceea indicată precedent la Mavrocordat, dar pentru că întâlnim aplicarea machiavelismului la vieaţa unui individ şi la înfăptuirea ambiţiilor lui personale; denaturarea esenţei machiavelismului apare aşa dar dela început în această greşită folosire a principiilor lui: căci dacă înşelătoria, perfidia şi violenţa se justifică atunci când un Principe urmăreşte „binele comun", ele nu mai găsesc însă nici o justificare, în cuprinsul gândirii lui Machiavelli, atunci când este vorba de acţiunea egoistă a unui individ.

Curiozitatea largă a lui Heliade Rădulescu cuprinde în sfera intereselor ei şi opera lui Machiavelli: în catalogul pe care l-a întocmit după modelul catalogului lui Aimé Martin, găsim indicate şi operele lui Machiavelli [67]); prezenţa lor aci semnifică în primul rând interesul pentru aceste scrieri de circulaţie universală şi dorinţa de a le introduce în cultura românească. La aceeaşi epocă însă, găsim un ecou interesant în *Amintirea funebră* a lui Negruzzi [68]): despre Maiorul Ioan Bran, „cinstit şi drept într'atâta în cât era deajuns a-l pomeni pentru a arăta probitatea personificată", Negruzzi spune, întărind aprecierea de mai sus, că personagiul său „nici nu putea înţelege acele machiavelice răstălmăciri născocite de iscusiţii lumii care fac albul negru şi ziua noapte"..., iar cuvântul apare desigur în sensul lui cel mai răspândit şi care simplifică cel mai mult gândirea complexă a lui Machiavelli.

Prezenţa lui Machiavelli în unele texte ale scriitorilor ardeleni ai epocii este de asemenea interesantă. Urmărind scrierile lui Simion Bărnuţiu [69]), găsim aceeaşi condamnare a doctrinei istoricului florentin, cu o pătrundere totuşi mai adâncă a ei. Intâlnim într'adevăr, înţelegerea *Principelui* drept „imaginea cea mai tristă a societăţii şi a dereptului publicu în Europ'a in secolulu 16 unu abisu de coruptiune,

---

67) D. Popovici, **Ideologia literară a lui Heliade Rădulescu**, Bucureşti, „Cartea Românească", 1935, p. 183.

68) **Scrisoarea XI din Negru pe Alb**, în **Păcatele tinereţelor**, ed. comentată de V. Ghiaciciu, Craiova, „Scrisul Românesc", 1937, p. 445.

69) Cf. Alexandru Marcu, **Simion Bărnuţiu, Al. Papiu Ilarian şi Iosif Hodoş la studii în Italia**, în Publicaţiile Academiei Române, Memoriile secţiei literare, s. III, tom. VII, mem. 6.

de disimulatiune şi de crimini" [70]); Machiavelli apare aşa dar drept denunţătorul acestei corupţiuni, deoarece descrierea ei trebuia să arate că este necesar „unu reformatoriu care se scia vorbi inaintea regiloru şi a poporaloru in limb'a adeverului şi a dereptăţii şi se puie terminu acestu flagelu morale". In acelaş volum găsim o altă menţionare a lui Machiavelli care dovedeşte pătrunderea preocupării centrale a gândirii lui, şi anume problema salvării Italiei. Căci, vorbind despre „Echilibrul european sau politic", Bărnuţiu observă [71]) că această idee s'a născut în Italia unde micile state au fost silite (la începutul secolului XVI) să se unească împotriva Franţei şi apoi a armatelor imperiale, dar totodată se luptau unele contra altora pentru a păstra între ele un echilibru; iar Machiavelli îi apare ca gânditorul care a avut drept scop „se apere şi se conserve nedependenţi'a Italiei". Este aceasta o înţelegere a valorii lui Machiavelli ca promotor al idealului naţional al Italiei, prin care Bărnuţiu depăşeşte menţionarea obişnuită şi mărginită a istoricului în scrierile vremii. In *Pedagogie,* paragraful referitor la „Istorie ca mediu de a cultiva memoria, înţeleptul şi caracterele sau anima" vorbeşte despre acea scriere a istoriei care, prin felul în care prezintă trecutul, poate fi „profeţi'a venitoriului" [72]); ne amintim că Machiavelli înţelege în acelaş fel istoria, şi el apare într'adevăr citat, de către Bărnuţiu, alături de marii istorici ai omenirii, opera lui fiind o lectură recomandabilă celor tineri. Am putea spune aşa dar că la gânditorul ardelean găsim, singură la această epocă şi explicabilă prin varietatea preocupărilor lui, o imagine mai completă a sensului gândirii lui Machiavelli. Nu putem cere acelaş lucru lui Iosif Hodoş: în al cărui „Discursu despre istoria literaturei italiene" [73]) găsim o prezentare convenţională a istoricului florentin, despre care se spune că îl admira „pe sceleratulu Cesare Borgia că se inaltia prin omoruri şi inşielaţiuni".

Dar în *Convorbirile economice* ale lui Ghica, o menţionare a machiavelismului ne readuce în linia aprecierilor iluministe ale gândirii lui; unul din convorbitori afirmă că

---

70) S. Barnuţiu, **Dereptulu naturale publicu**, Iaşi, Tip. Tribunei Române, 1870, p. 226.

71) **Op. cit.**, Anesulu II, p. 262.

72) **Pedagogia**, Iaşi, Tip. Tribunei Române, 1870, p. 236.

73) In „Familia", 1866, p. 354, partea III-a a studiului.

„națiunile au totdeauna guvernele ce merită", și adaugă: „*tels sont les peuples, tels sont les gouvernements*, este un adagiu care datează încă dinainte de Machiavelli" [74]); răspunsul însă se ridică hotărît împotriva acestui punct de vedere al lui Machiavelli, și Ion Ghica scrie că nenumărate fapte din istorie dovedesc dimpotrivă că nu întotdeauna „guvernele (nu) erau ceea ce erau popoarele"; Ion Ghica nu putea gândi altfel pătruns cum era de spiritul epocii lui.

Ne oprim însfârșit pentru a menționa pe cei doi mari scriitori cari au tradus din opera lui Machiavelli: pe Eminescu, care traduce capitolele XVIII și XIX din *Il Principe*, în cursul anilor 1877—1883 probabil, așa dar în epoca activității sale ziaristice la „Timpul" [75]); pe Caragiale apoi, care traduce deasemenea din aceeași operă și se arată totodată cunoscător larg al lui Machiavelli inspirându-se în Kir Ianulea din novela lui *Belfagor arcidiavolo* [76]). Putem observa la Eminescu și la Caragiale un fapt comun: traducerea fragmentelor din *Principe* apare izvorîtă dintr'o preocupare politică a momentului, iar gândirea istoricului florentin apare aplicată faptelor vremii și locurilor noastre, și confruntată cu ele; Caragiale notează cât de bine se

74) **Convorbiri economice, partea VIII. Bucureștiul industrial și politic**, în **Scrieri**, v. II, ed. Petre V. Haneș, București, Minerva, 1914, p. 146.

75) Cf. G. Călinescu, **Eminescu și Italia**, în „Roma", XI, 3 și, de acelaș, **Eminescu și Machiavelli**, în „Roma", XII, 2, unde se discută articolul lui Eminescu „Clasele superioare" (**Timpul**, 8 Mai 1881) în care poetul vorbește despre Machiavelli ca susținător al oligarhiei.

76) Asupra lui Caragiale cunoscător al lui Machiavelli, cf.: Alexandru Marcu, **Machiavelli inspirator al lui Caragiale**, în **Literatorul Romanului**, 15 Decemvrie 1930, an. I, n. 9—11; Const. Antoniade, **Machiavelli**, București, Cultura Națională, v. I, 1933, p. XI; Anna Colombo, **Vita e opere di Ion Luca Caragiale**, Roma, Istituto per l'Europa Orientale, 1934, pp. 118 și 125—126; C. Dihoiu, **Intre Caragiale și Machiavelli**, „Adevărul literar", 9 Aug. 1936; de acelaș: **Caragiale și Italia**, în „Transilvania", Iulie-Aug. 1942, pp. 603—621 cu o confruntare a traducerii lui Caragiale cu textul italian al **Principelui** și cu textul unei traduceri franceze a aceleiași opere, arătându-se prin aceasta că scriitorul a tradus având sub ochi textul italian dar urmărind totodată un text francez. D. D. Panaitescu, **Caragiale in Italia**, în „Vremea", 7 Iunie 1942, no. 651, p. 6.

potriveşte o frază a lui Machiavelli cu „istoria a două bune cunoştinţe ale noastre", referindu-se la Regele Ţării şi la Milan al Serbiei [77]), iar Eminescu găsea în gândirea istoricului florentin, după interpretarea lui G. Călinescu, argumente „în sprijinul tezei sale conservatoare", astfel că traducerea lui nu poate fi considerată drept „un simplu exerciţiu de lectură politică".

Incompletă, această schiţă a soartei lui Machiavelli în cultura românească a încercat să arate numai că linia generală a aprecierii gândirii istoricului florentin se regăseşte în trăsăturile ei cele mai largi şi în desvoltarea culturii noastre; dela acţiunea „machiavelică" a lui Basta împotriva Domnitorului român, până la indignarea unui Ion Ghica în numele ideilor dela 1848 şi până la studiul erudit al operei lui [78]).

Gândirea lui Machiavelli cuprinde toate aceste variate interpretări, posibile din momentul în care este privită altfel decât socotim că a conceput-o autorul ei. Iar încercarea de a înţelege această gândire în cuprinsul concepţiilor filosofice ale Renaşterii, arătând însă la baza ei preocuparea primă a salvării independenţei şi fiinţei însăşi a statelor italiene, este numai o tentativă de a strânge ideile risipite în diferitele opere în jurul unui concept central — acela al acţiunii şi valorii ei —, de a regăsi aşa dar în ea o concepţie politică ce se întemeiază pe o anumită înţelegere a faptelor lumii şi a existenţei omeneşti.

---

77) C a r a g i a l e, **Din „Principe'e" lui Machiavelli**, în **Opere**, III, **Reminiscenţe şi Notiţe critice**, ed. îngrijită de P a u l Z a r i f o p o l, Bucureşti, Cultura Naţională, 1932, p. 290.

78) Cf. A l e x a n d r u C i o r ă n e s c u, **Machiavelli et la Saint-Barthélemy**, în „Studii Italiene", IX, 1942, pp. 117—147.

BIBLIOGRAFIE

O bibliografie foarte vastă, critică şi sistematică, a lui Machiavelli a alcătuit Achille Norsa: *Il principio della forza nel pensiero politico di Niccolò Machiavelli, seguito da un contributo bibliografico,* Milano, Hoepli, 1936. Bibliografia cuprinde pp. 5—225 şi înregistrează 2113 opere; găsim următoarele diviziuni: 1) Izvoare privitoare la vieaţa şi la gândirea lui Machiavelli; la mss. operelor; 2) Machiavelli în istoria gândirii; 3) Mediul istoric: Machiavelli şi Renaşterea; 4) Scrieri generale asupra vieţii, operei şi gândirii lui N. Machiavelli; 5) Vieaţa lui N. Machiavelli; 6) Gânditorul; 7) Literatul şi poetul; 8) Soarta lui Machiavelli; Apendice: judecăţi şi referiri la Machiavelli în opere ale scriitorilor italieni şi străini (francezi, englezi, germani, olandezi).

Notăm mai jos texte şi traduceri din *Principe,* apoi studii mai importante asupra vieţii şi operei lui Machiavelli.

1. *Texte.*

G. Lisio, *Il Principe di* N. Machiavelli, testo critico con introduzione e note, Firenze, Sansoni, 1899.

Il Principe, by N. Machiavelli, edited by L. Arthur Burd with an Introduction by Lord Acton, Oxford, Clarendon Press, 1911.

Niccolò Machiavelli, *Il Principe,* Introduzione e note di Federico Chabod, Torino, U. T. E. T., (1924).

Niccolò Machiavelli, *Scritti politici scelti, Il Principe e scritti minori,* con introduzione, appendice bibliografica e commento di Vittorio Osimo, Milano, Vallardi, (1925).

Guido Mazzoni, e Mario Casella, *Tutte le opere storiche e letterarie di N. Machiavelli,* Firenze, Barbèra, 1929.

L. Russo, *Il Principe,* Firenze, Le Monnier, 1931.

Le opere maggiori di Niccolò Machiavelli *(Il Principe, Saggi dei Discorsi, Dell' Arte della guerra e Delle Istorie fiorentine),* *con commento di* Plinio Carli, terza edizione riveduta e corretta, Firenze, Sansoni, 1934.

N. Machiavelli, *Opere,* a cura di Antonio Panella; v. II, *Scritti politici: Il Principe, Discorsi, Dell' arte della guerra, Scritti politici minori, Lettere, Legazioni;* Milano-Roma, Rizzoli, (1939).

N. Machiavelli, *Il Principe,* introd. di Angelo Pernice, Firenze, Raccolta nazionale dei Classici della Società editrice Rinascimento del libro, 1939.

N. Machiavelli, *Il Principe e pagine di altre opere,* a cura di Armando Michieli, Padova, Cedam, 1940.

2) a. *Traduceri consultate.*

Machiavelli's *Buch vom Fürsten,* nach A. W. Rehbergs Uebersetzung, mit Einleitung und Erläuterung neu herausgegeben von Dr. Max Oberbreyer, Leipzig, Reclam, f. a. (prima ediţie apărută la Hannover, 1810).

Le Prince de Nicolas Machiavel, nouvelle traduction par C. Ferrari, Paris, Librairie de la Bibliothèque Nationale, 1871, 5-e édition.

Nicolas Machiavel, *Le Prince;* traduction de Jacques Gohory (XVI-e siècle), corrigée et remaniée d'après le texte italien et précédée d'une introduction par Yves Lévy; Paris, Editions de Cluny, (1938).

b. *Traduceri în româneşte.*

Eminescu, *Ideile lui Machiavelli* (trad. cap. XVIII şi XIX din *Principe),* în Roma, XII, 2, 1932, pp.8—16.

Caragiale, *Din „Principele" lui Machiavelli,* în *Opere,* III, *Reminiscenţe şi notiţe critice;* ed. îngrijită de Paul Zarifopol, Bucureşti, Cultura Naţională, 1932, pp. 288—291 (la *Addenda).*

N. Machiavelli, *Arta de a guverna şi armatele naţionale,* cu un comentariu de G. Ferrari; traducere de Gr. Handoca, Locotenent-Colonel în retragere, Bucureşti, Alcalay, Biblioteca pentru toţi, No. 958—959, f. a., pp. 185.

Nicolae Machiavelli, *Principele,* traducţiune din franţuzeşte după C. Ferrari de Locotenent-Colonel Grigore Handoca, Ploeşti, Tipografia „Democratul", 1910, pp. 167+V (cuprinde, ca şi ediţia precedentă apărută sub alt titlu, aceeaşi Prefaţă a traducătorului, o notă preliminară a editorilor textului francez, în fine *Machiavelli şi opera sa* de C. Ferrari; iar într'o notă din prima pagină, la Epistola dedicatorie, se spune că această traducere franceză e făcută pe ediţia italiană „de d. Monier", Florenţa, 1857).

Niccolò Machiavelli, *Prezentare la „Il Principe",* traducere de Alexandru Marcu, în „Roma", VII, 2, 1927, pp. 50—53 (este traducerea scrisorii lui Machiavelli către Francesco Vettori, din 10 Decemvrie 1513).

3) *Studii.*

Mario Praz, *Machiavelli in Inghilterra,* Roma, Tumminelli, seconda edizione, 1943.

Francesco Ercole, *Da Carlo VIII a Carlo V; la crisi della libertà italiana,* Firenze, Vallecchi, 1932.

Giuseppe Prezzolini, *Vita di Niccolò Machiavelli Fiorentino,* seconda edizione, Milano, Mondadori, 1932.

F. Alderisio, *Machiavelli,* Torino, 1930.

Oreste Ferrara, *Machiavelli,* Milano, Treves, 1930.

Federico Chabod, *Sulla composizione de „Il Principe" di N. Machiavelli,* în *Archivum Romanicum,* Iulie—Sept. 1927, pp. 330—383.

Federico Chabod, *Del Principe di N. Machiavelli,* Milano, Albrighi e Segati, 1926.

Francesco Ercole, *La politica di Machiavelli,* Roma, A R. E., 1926.

M. Kemmerich, *Machiavelli,* Wien und Leipzig, 1925.

B. Mussolini, *Preludio al Machiavelli,* în „Gerarchia", Aprilie 1925.

E. Grassi, *Il pensiero di N. Machiavelli e l'origine del concetto di Stato,* în Rassegna Nazionale, 1924.

Paul Janet, *Histoire de la science politique dans ses rapports avec la morale,* V-e édition, Paris Alcan, 1924, v. I, pp. 491—602.

R. Meinecke, *Die Idee der Staatsräson,* Berlin, 1924.

G. Gentile, *Religione e virtù in Machiavelli. L'etica di Machiavelli, în Studi sul Rinascimento,* Firenze, Vallecchi, 1923.

G. Toffanin, *Machiavelli e il tacitismo*, Padova, Draghi, 1921.
Elkan, *Die Entdeckung Machiavellis in Deutschland zu Beginn des 19 Jahrhunderts*, în *Hist. Zeitschrift*, CXIX, 1919.
Heyer, *Der Machiavellismus*, 1918.
A. Gerber, *Niccolò Machiavelli. Die Handschriften, Ausgaben und Uebersetzungen seiner Werke im 16. und 17. Jahrhundert*, Gotha-München, 1912—1914.
E. W. Mayer, *Machiavelli's Geschichtsauffassung und sein Begriff „virtù"*, München, 1912.
Oreste Tommasini, *La vita e gli scritti di N. Machiavelli nella loro relazione col machiavellismo*, Torino-Roma, Loescher, 1883—1911, 2 voll.
Dyer, *Machiavelli and the modern State*, Boston, 1904.
M. Kemmerich, *Die Charakteristik bei Machiavelli*, Leipzig, Schmidt, 1902.
M. Romano, *La trattatistica politica nel secolo XV ed il „De Principe" di G. Pontano*, Potenza, 1901.
R. Fester, *Machiavelli*, Stutgart, 1900.
F. Falco, *N. Machiavelli, suo carattere e suoi principi*, Lucca, 1896.
Georg Ellinger, *Die antiken Quellen der Staatslehre Machiavelli's*, Tübingen, H. Laupp, 1888.
Pasquale Villari, *Niccolò Machiavelli e i suoi tempi*, 1-a edizione, Firenze, Le Monnier, voll. 3, 1877—82.
Francesco Nitti, *Il Machiavelli studiato nella sua vita e nelle sue dottrine*, Napoli, Detken e Roscholl, v. I, 1877.
Carlo Gioda, *N. Machiavelli e le sue opere*, Firenze, Barbèra, 1874.
R. Deltuf, *Essai sur les oeuvres et la doctrine de Machiavelli avec la traduction littéraire du Prince et de quelques fragments historiques et littéraires*, Paris, 1861.
Th. Mundt, *N. Machiavelli und das System der modernen Politik*, Berlin, Janke, 1861.
R. von Mohl, *Die Machiavelli-Literatur*, în *Die Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften*, III, Erlangen, 1858.
A. Zambelli, *Considerazioni sul libro del „Principe" del Machiavelli*, Milano, 1851.

Niccolò Machiavelli

către

Lorenzo de' Medici Magnificul [1].

Obişnuesc de cele mai multe ori, cei cari doresc să dobândească bunăvoinţa unui Principe, a i se înfăţişa cu acele lucruri pe cari, între toate, acesta le socoteşte mai preţioase, sau cari se arată a-l bucura cel mai mult: astfel adeseori vedem că li se aduc în dar cai şi arme, postavuri din fir de aur, giuvaeruri şi alte asemenea podoabe demne de măreţia lor. Dorind aşa dar să mă înfăţişez şi eu înaintea Magnificenţei Voastre cu o mărturie a prea supusei mele plecăciuni [2]), nu am aflat între toate lucrurile mele niciunul care să-mi fie mai preţios sau pe care să-l apreciez mai mult decât acea cunoaştere a faptelor oamenilor mari pe care am dobândit-o printr'o lungă experienţă a împrejurărilor vieţii moderne şi printr'o învăţătură pe care neîncetat am scos-o din cele antice; şi pentru că aceste lucruri le-am cugetat şi le-am observat îndelungat şi cu multă hărnicie, le-am adunat într'un mic volum pe care îl trimit Magnificenţei Voastre. Şi deşi socotesc această operă nedemnă de a vă fi înfăţişată, sunt totuşi încredinţat că în bunătatea Voastră o veţi primi, gândindu-vă că nu vi s'ar

---

1) Scrisoarea dedicatorie este adresată lui Lorenzo, fiul lui Piero de'Medici şi nepotul lui Lorenzo Magnificul; născut la 1492, a dobândit conducerea Florenţei la 1513 şi a murit câţiva ani mai târziu, la 1519, urmând în scurta lui guvernare directivele lui Leon X, unchiul său.

2) Aceste cuvinte corespund dorinţei lui Machiavelli de a redobândi o funcţie în viaţa publică după retragerea sa la 1512, în urma disgraţiei care îl lovise.

putea aduce în dar nimic mai prețios de cât putința de a dobândi într'un timp foarte scurt înțelegerea a tot ceea ce eu nu am putut cunoaște și nu am putut pricepe decât în cursul multor ani și cu nenumărate greutăți și în nenumărate primejdii pe cari le-am întâmpinat. Această operă nu am împodobit-o, și nici nu i-am dat o cadență amplă a frazelor sau vorbe răsunătoare și minunate sau vreun alt farmec sau vreo altă frumusețe exterioară prin care mulți obișnuiesc să-și înfățișeze și să-și împodobească ideile lor: deoarece am voit ca, dacă vreun lucru îi va aduce cinste, acesta să fie numai noutatea conținutului și gravitatea temei mele, ele singure făcând-o plăcută. De asemenea nu vreau să fie socotit drept îngâmfare faptul că un om din starea cea mai de jos și mai neînsemnată îndrăznește să discute, să indice reguli și să-i călăuzească pe principi în guvernarea lor; căci, după cum cei cari fac schița unor locuri, se așează jos în câmpie spre a putea observa înfățișarea munților și a ținuturilor înalte, iar pentru a privi înfățișarea văilor se duc pe culmi înalte în vârful munților; tot astfel, spre a cunoaște bine natura popoarelor trebue să fii principe, iar spre a o cunoaște bine pe aceea a principilor trebue să aparții poporului. Primiți așa dar, Măria Voastră, acest mic dar cu aceleași sentimente cu cari eu vi-l trimit; căci dacă îl veți studia și-l veți ceti cu atenție, veți recunoaște în el dorința mea cea mai mare, aceea ca Domnia Voastră să atingă măreția pe care soarta și însușirile voastre vi le făgăduiesc[3]. Iar dacă Măria Voastră își va întoarce privirile din culmile înălțimii sale spre aceste locuri joase, va afla cât de nedrept îndur o mare și neîncetată vitregie a soartei.

---

3) Lorenzo de'Medici nu a fost totuși figura inspiratoare a Principelui: într'o scrisoare, Machiavelli îl caracterizează astfel: „Pare că fiecare începe a recunoaște în el amintirea fericită a bunicului său (Lorenzo Magnificul). Se face iubit și respectat în totul, mai curând decât temut. Căci Măria Sa este activ în lucru, larg și binevoitor când ascultă pe cineva, cumpănit și grav în răspuns"; el nu are așa dar în totul însușirile „Principelui".

CAPITOLUL I.

De câte feluri sunt Principatele şi în ce mod se dobândesc.

Toate statele, toate formele de stăpânire cari au avut şi au putere asupra oamenilor, au fost şi sunt fie Republici, fie Principate. Iar acestea din urmă sunt: sau Principate ereditare, acelea anume asupra cărora familia stăpânitorului lor domneşte de multă vreme, sau sunt Principate noui. Cele de acest fel sunt sau în întregime noui, cum a fost Milanul pentru Francesco Sforza [1]), sau apar ca părţi anexate statului ereditar al Principelui care le-a cucerit, cum este regatul Neapole [2]) pentru regele Spaniei. Posesiunile astfel dobândite sunt obişnuite fie a trăi sub conducerea unui Principe, fie a se bucura de libertate; şi ele pot fi obţinute sau cu armele altora, sau cu ale tale proprii, sau printr'o ocazie norocoasă sau prin propria-ţi energie [3]).

---

1) La moartea lui Filippo Maria Vissconti, „signor" al Milanului, (1447), puterea trece în mâinile lui Francesco Sforza, condottier al armatelor lui.

2) Este vorba de Ferdinand Catolicul care anexează regatul Neapolului la 1500 prin îndepărtarea ultimului rege din familia de Aragon.

3) Traducem astfel cuvântul „virtù" care însemnă, în textul lui Machiavelli, valoarea unei personalităţi mărturisită prin acţiunea ei. In traducerea lui C. Ferrari, cuvântul este redat uneori prin „vertu" (Le Prince, de Nicolas Machiavel, nouvelle traduction par C. Ferrari, Paris, Librairie de la Bibliothèque Nationale, 5-e édition 1871, p. 57), iar în textul german al lui A. W. Rehberg găsim de cele mai multe ori „Tapferkeit" (Machiavelli's Buch vom Fürsten, nach A. W. Rehbergs Uebersetzung, mit Einleitung und

Erläuterung neu herausgegeben von Dr. Max Oberbreyer, Leipzig, Reclam, f. a., p. 33); Yves Lévy (Nicolas Machiavel, **Le Prince**, traduction de Jacques Gohory (XVI-e s.), corrigée et remaniée d'après le texte italien et précédée d'une introduction par Yves Lévy, Paris, Editions de Cluny, (1938) observă că a tradus de foarte adeseori cuvântul prin „talent" (op. cit., p. 6, nota 2). Asupra înțelesului acestui cuvânt în opera lui Machiavelli, găsim lămuriri prețioase în studiul lui Francesco Ercole, **L'Etica di Machiavelli** în **La politica di Machiavelli**, Roma, A. R. E., 1926.

CAPITOLUL II.

Despre Principatele ereditare.

Voiu lăsa la o parte expunerea relativă la Republici, deorece am tratat în altă parte pe larg despre ele[1]. Mă voiu referi numai la Principate[2]) și voiu desvolta punctele indicate mai sus, discutând în ce fel pot fi guvernate și pot fi păstrate aceste Principate. Spun așa dar că în statele ereditare și obișnuite cu familia Principelui lor, greutățile întâmpinate în păstrarea puterii sunt mult mai mici decât în statele noui; căci pentru aceasta, este suficient să nu te depărtezi de felul de guvernare al strămoșilor tăi și apoi să nu te grăbești în rezolvarea faptelor neprevăzute[3]); astfel că dacă un asemenea Principe (ereditar) are numai însușirile comune, el se va putea menține în statul său, afară de cazul în care ar interveni o forță cu totul neprevăzută și deosebit de mare care l-ar deposeda; și chiar dacă statul i-a fost răpit, el îl va redobândi de

1) Machiavelli vorbește despre Republici în **Discorsi sopra la prima Deca di Tito Livio**, în cartea I în deosebi.

2) Cuvântul italian este aci „Principato": Ferrari traduce „monarchies" (**op. cit.** pag. 58) iar Rehberg „Alleinherrschaft" (op. cit. p. 33); Lévy traduce fidel „Principautés" (op. cit., p. 7).

3. Textul italian: „dipoi temporeggiare con gli accidenti". Ferrari traduce: „s'accommoder ensuite aux temps" (op. cit., p. 58), iar Rehberg: „und bei allen Vorfällen in die Gelegenheit zu sehen" (**op. cit.**, p. 33); Lévy traduce asemănător: „...et, pour le reste, de temporiser selon les cas qui surviendront"; Am tradus mai aproape de text, urmând interpretarea lui Michieli, Niccolò Machiavelli, **Il Principe e pagine di altre opere**, a cura di Armando Michieli, Padova, Cedam, 1940, p. 39, nota 5.

îndată ce acela care i-a uzurpat puterea va fi lovit de o nenorocire.

Noi avem în Italia, pe ducele de Ferrara, spre pildă, care a putut să reziste atacurilor Veneţienilor în 1484 şi acelora ale Papei Iuliu în 1510 numai pentru că stăpânea de mult acest stat[4]). Căci un Principe natural[5]) are mai puţine prilejuri de a-i nemulţumi pe supuşii săi şi mai puţină nevoie de a o face, astfel că este iubit mai mult; iar dacă nu are vicii neobişnuite care să-l facă a fi urît, este logic să se bucure de dragostea alor săi; de asemenea atunci când domneşti de multă vreme şi în mod continuu asupra unui stat, se şterge amintirea după cum se uită şi motivele înnoirilor pe cari le-ai adus; deoarece o schimbare cheamă după sine întotdeauna o schimbare nouă care o continuă pe cea dintâi în mod firesc.

---

4) Machiavelli se referă la familia ducilor de Este, de mult stăpâni ai Ferrarei. In războiul Ligei Sfinte, Alfonso I de Este s'a alăturat Francezilor împotrivă lui Iuliu II, pierzându-şi ducatul, dar redobândindu-l în curând în virtutea adevărului afirmat de Machiavelli.

5) Adică principe ereditar.

CAPITOLUL III.

Despre Principatele mixte.

Dar greutățile apar cu adevărat într'un Principat nou. Mai întâi, dacă acesta nu este în întregime nou, ci constă din părți ce s'au adăugat, putându-se chema la un loc un tot mixt, evenimentele cari îi produc schimbări se nasc în primul rând dintr'o anumită dificultate naturală care apare în toate Principatele noui; într'adevăr oamenii își schimbă bucuros stăpânii în credința că-și îmbunătățesc soarta; iar această credință îi face să ia armele împotriva stăpânitorilor lor: fapt în care se înșeală, deoarece propria lor experiență le arată mai târziu că starea lor a devenit mai rea. La rândul său, acest lucru decurge cu necesitate dintr'o altă împrejurare și ea naturală și obișnuită, anume că ești întotdeauna constrâns să faci rău acelora cărora le-ai devenit de curând Principe, atât prin trupele înarmate cât și prin celelalte nenumărate acțiuni de asuprire pe care le atrage după sine o cucerire nouă; astfel că vei avea drept dușmani pe toți aceia cărora le-ai făcut rău ocupând Principatul, și nici nu vei putea păstra prietenia acelora cari te-au ajutat să-l obții, deoarece nu-i poți satisface în măsura în care au crezut că o vei face, și nici nu poți întrebuința față de ei mijloace violente întru cât le ești îndatorat; căci oricât de puternic ar fi cineva prin armatele lui, el are totuși întotdeauna nevoie de ajutorul locuitorilor acelui stat pentru a-l ocupa. Iată dece Ludovic XII, regele Franței, a ocupat foarte repede Milanul și l-a pierdut tot astfel; și pentru a i-l relua au fost suficiente prima oară forțele singure ale lui Ludovic (Sforza), deoarece locuitorii cari îi deschiseseră porțile, văzându-se înșelați în credința lor și în binele viitor pe care îl nădăjduiseră, nu

puteau să îndure greutățile pricinuite de noua domnie[1]. Este adevărat că, recucerind pentru a doua oară o țară care s'a răsculat împotriva ta, o pierzi apoi cu mai multă greutate; căci Principele, având experiența acelei răscoale, se ferește mai puțin de a-și asigura domnia pedepsind pe vinovați, descoperind pe cei suspecți și luând măsuri de întărire cu privire la punctele mai slabe ale guvernării lui. Astfel că, dacă prima oară a fost suficient ca un duce Lodovico să se agite sgomotos la hotare pentru ca Franța să piardă Milanul, a doua oară a fost însă necesar ca ea să aibă împotriva ei lumea întreagă și armatele să-i fie distruse sau izgonite din Italia; faptele s'au produs într'adevăr astfel din motivele arătate mai sus. Totuși, atât prima cât și a doua oară, Milanul a fost pierdut de Francezi[2]. Am expus până acum cauzele generale ale pierderii unui principat nou; ne rămâne a arăta a doua chestiune, și a vedea anume prin ce mijloace ar fi putut Regele Franței să împiedece pierderea cuceririi și ce mijloace ar putea să aibă cineva care s'ar afla în situația lui, pentru a-și păstra mai bine decât Franța posesiunea pe care a cucerit-o. Spun așa dar că posesiunile care, odată dobândite, sunt anexate statului de mult stăpânit de cuceritor, sau sunt o parte din acest stat chiar și au deci aceeași limbă cu el, sau nu sunt astfel. Când nouile cuceriri sunt de primul fel, este foarte ușor să le ții sub stăpânire, mai ales dacă până acum ele nu s'au bucurat de libertate; iar pentru a le stăpâni în siguranță, este suficient să faci să dispară neamul Principelui care domnea până acum asupra lor; iar în celelalte privințe, este de ajuns să păstrezi condițiile de viață precedente, iar moravurile să nu apară schimbate, pentru ca oamenii să continue a trăi în liniște unii cu alții; după cum am văzut că s'au desfășurat lucrurile în Burgundia, Bretagne, Gasconia și Normandia care s'au unit de multă vreme cu Franța; și cu toate că există între ele unele deosebiri de limbă, moravurile sunt totuși asemănătoare, astfel că ele pot să se înțeleagă ușor împreună; iar cel care dobândește un stat și vrea să-l păstreze, trebue să-și îndrepte acțiunea în două direcții: să reușească mai întâi ca familia vechiului Principe să se stingă cu totul,

---

1) Cucerit în Septemvrie 1499 de Ludovic XII, Milanul fusese reocupat de Lodovico Sforza (il Moro) în Februarie 1500.

2) A doua oară, Milanul a fost pierdut de Ludovic XII și recucerit de Massimiliano Sforza, fiul lui Ludovic Maurul.

iar al doilea, să nu schimbe legile și nici să nu mărească dările, astfel ca în scurtă vreme Principatul nou cucerit să formeze un tot cu Principatul cel vechiu.

Dar greutățile se arată atunci când cucerești ținuturi ale unei țări deosebite ca limbă, moravuri și organizație; aci este nevoie ca ocazia să-ți fie favorabilă și să ai destulă pricepere pentru a-ți păstra stăpânirea. Iar unul din mijloacele cele mai bune și cele mai eficace ar fi ca acela care le-a cucerit, să se ducă să locuiască personal acolo. Prin ceasta, stăpânirea ar deveni mai sigură și mai durabilă: așa cum s'a întâmplat pentru Turci în Grecia[3]; căci, cu toate mijloacele pe care le-au folosit pentru a ține în stăpânire aceste ținuturi, ei nu ar fi putut totuși să le păstreze dacă nu s'ar fi stabilit în acele locuri. Căci atunci când stai într'un loc vezi cum se produc desordinile și poți lua îndată măsuri împotriva lor; dacă nu te găsești însă acolo, nu le afli decât atunci când lucrurile au devenit grave și nu se mai poate face nimic împotriva lor. Afară de aceasta, țara nu va fi jefuită de guvernatori, iar supușii vor fi mulțumiți putând să recurgă la Principe care le este aproape; de unde urmează că, dacă acesta vrea să fie bun, vor avea toate motivele de a-l iubi dar vor avea și toate motivele de a se teme de el dacă va voi să fie rău. Cei din afară însă, care ar voi să atace statul, vor șovăi mai mult înainte de a o face; astfel, că, locuind acolo, Principele își va pierde mult mai greu stăpânirea. Celălalt mijloc, mai bun, este de a întemeia colonii în câteva locuri, ele constituind un fel de legătură a acelor ținuturi cu statul tău propriu[4]; este necesar într'adevăr să te folosești de acest mijloc sau, dacă nu, să așezi acolo armate de cavalerie și de infanterie suficiente. Coloniile nu cer multă cheltuială; Principele trimite coloniști și îi întreține acolo fără nici o cheltuială sau cu una prea mică, și nu face rău decât acelora cărora le ia ogoarele și casele spre a le da nouilor locuitori; numărul lor constitue însă numai o mică parte a locuitorilor acelui stat, astfel că acești oameni

3) Machiavelli se referă desigur la întreaga Peninsulă Balcanică, domeniu al Imperiului Bizantin.

4) In text găsim: „compedes" și „compedi", latinism intrebuințat de Machiavelli cu înțelesul de „elemente de legătură" sau „continuare". Ferrari traduce „les clefs" (op. cit., p. 63), Rehberg de asemenea „die Schlüssel" (op. cit., p. 37), iar Yves Lévy tot „les clefs" (op. cit., p. 13).

cărora le-ai luat bunurile, nu vor putea să-ţi fie niciodată dăunători, deoarece rămân risipiţi unii de alţii şi săraci; pe când toţi ceilalţi pe de o parte nu au fost loviţi de nimeni şi deaceea vor trebui să se păstreze în această atitudine de supunere calmă, pe de altă parte se feresc să nu greşească poate într'o privinţă oarecare de teamă să nu li se întâmple şi lor ca acelora cari au fost jefuiţi de bunurile lor. Concluzia mea este aşa dar că aceste colonii nu costă bani, că sunt credincioase şi fac prea puţin rău cuiva; iar cei cărora le pricinuiesc vreun rău, nu pot deveni primejdioşi deoarece sunt săraci şi risipiţi unii de alţii, după cum am spus. De unde urmează constatarea că oamenii trebue să fie sau amăgiţi, sau cu totul nimiciţi; căci dacă le este chiar cu putinţă să se răzbune pentru un rău, uşor, nu o pot face însă pentru un lucru grav ce s'ar fi săvârşit împotriva lor: astfel că răul pe care îl faci unui om trebue să fie de aşa fel încât să nu ai a te teme de răzbunare. Dar dacă în loc de colonii, îţi aşezi acolo trupe, vei fi nevoit să cheltueşti cu mult mai mult deoarece alcătuirea unei armate de pază absoarbe toate veniturile unui stat, şi astfel ceeace ai cucerit se pierde; şi prin aceasta faci de asemenea mai mult rău oamenilor, întrucât dăunezi ţării întregi prin care trebue să transporţi trupele şi să le dai mereu locuri noui unde să-şi fixeze taberele; fiecare locuitor va simţi apăsându-l aceste greutăţi şi fiecare va ajunge să privească cu duşmănie acţiunea ta: asemenea adversari pot fi însă primejdioşi, deoarece, deşi bătuţi, au rămas toţi pe la casele lor. Aşadar, ori care ar fi punctul de vedere, această organizare de pază este tot atât de inutilă pe cât este de utilă organizarea coloniilor.

Cel care ocupă o provincie deosebită de statul său, în felul celor arătate mai sus, trebue de asemenea să devină conducătorul şi apărătorul popoarelor vecine mai puţin puternice, şi să caute cu multă pricepere să micşoreze autoritatea celor mai însemnate dintre ele, şi să bage de seamă ca nu cumva printr'o întâmplare oarecare să pătrundă în statul lui un străin tot atât de puternic ca şi el. Un astfel de om va fi introdus în ţară întotdeauna de cei cari vor fi aci nemulţumiţi, fie din cauza prea marei lor ambiţii, fie din teamă; aşa cum s'a văzut altădată că Etolienii au introdus pe Romani în Grecia [5]; şi oricare ar fi ţinutul în care

5) In timpul luptelor dintre Romani şi Filip V, rege al Macedoniei, cei dintâi au format împreună cu Etolienii, Liga Etolică (212 î. Chr.), promiţându-le ajutor armat şi măriri de teritoriu.

pătrund asemenea oameni, ei sunt introduşi de locuitorii respectivi. Faptele se urmează în acest caz în aşa fel încât, îndată ce un străin puternic intră într'o provincie oarecare, toţi cei cari sunt aici mai puţin puternici i se alătură, împinşi fiind de invidia lor împotriva celui care s'a ridicat cu forţa lui deasupra lor; astfel că, în ce priveşte pe aceşti oameni mai puţin puternici, străinul adus în ţară nu are nevoie de niciun fel de străduinţă pentru a-i câştiga; într'adevăr ei vor forma îndată, toţi la un loc şi cu deplină voinţă, un singur bloc cu autoritatea pe care el'a dobândit-o aci. Va trebui numai să bage de seamă ca ei să nu câştige o putere şi o însemnătate prea mare; îi este de altfel uşor, cu forţa de care dispune şi cu ajutorul pe care cei mici i-l dau, să micşoreze autoritatea celor care sunt puternici pentruca să rămână el singur şi în totul arbitrul acelei provincii. Cel care nu va mânui însă cu pricepere numărul acestor oameni puţin puternici, va pierde curând ceea ce va fi câştigat, şi, atâta timp cât va avea în stăpânirea lui această provincie cucerită, va întâmpina în ea greutăţi şi supărări nesfârşite.

Romanii au ţinut bine seamă de aceste lucruri în provinciile pe cari le-au cuprins; şi au trimis acolo colonişti ţinând sub supraveghere pe cei mai puţin puternici fără a le mări autoritarea, înjosind pe cei puternici şi nelăsându-i pe străinii de oarecare însemnătate să-şi câştige aci vreun renume oarecare. Şi pot spune că îmi este deajuns exemplul provinciei ce a fost Grecia. Aheii şi Etolienii au fost ţinuţi sub supraveghere de către Greci[6]; regatul Macedoniei a fost înjosit[7]; Antioh a fost izgonit[8]: nici valoarea Aheilor sau a Etolienilor nu le-a îngăduit acestora să-şi mărească statul; nici faptele prin cari Filip a căutat să-şi dovedească prietenia faţă de Romani nu i-a făcut vreodată pe aceştia să-i fie prieteni fără a-l înjosi în acelaş timp; şi nici puterea de care se bucura Antioh nu i-a convins să-i permită acestuia să aibă vreo autoritate oarecare în acea provincie a Greciei. Romanii au făcut într'adevăr, în toate aceste cazuri ceea ce trebue să facă orice

---

6) Cu referire la al doilea războiu al Romei contra Macedoniei, Machiavelli consideră aci pe Ahei şi Etolieni drept cei „mai puţin puternici".

7) In urma înfrângerii lui Filip V la Cinocefale (197 î. Chr.).

8) Antioh, regele Siriei, chemat de Etolieni în lupta lor contra Romanilor, fu învins de aceştia la Termopile (191 î. Chr).

Principe înţelept: el nu trebue să ţină seama numai de turburările prezente, dar şi de cele viitoare, şi să le preîntâmpine cu toată priceperea: căci dacă prevedem evenimentele de departe ne este uşor să luăm măsuri împotriva lor; dacă însă aşteptăm ca ele să se apropie, leacul nostru nu mai vine la timp şi boala nu mai poate fi vindecată. Se întâmplă în acest caz ceea ce spun medicii despre febra ectică; la început, boala este uşor de îngrijit şi greu de recunoscut, dar odată cu trecerea timpului, chiar dacă nu ai recunoscut-o şi deci nu ai îngrijit-o dela început, ea ajunge să fie uşor de diagnosticat, totuşi greu de vindecat. Acelaş lucru se întâmplă în treburile statului; dacă poţi să prevezi evenimentele — însuşire ce nu-i este dată decât unui om prudent —, poţi să înlături cu uşurinţă greutăţile cari se ivesc; dar dacă nu le-ai recunoscut dinainte, ele cresc mai departe în toată libertatea astfel că lumea întreagă ajunge să le observe prezenţa, dar un remediu împotriva lor nu mai există. Iată dece Romanii, care au prevăzut greutăţile, au luat întotdeauna măsuri împotriva lor; şi dacă nu au îngăduit niciodată acestor situaţii grele să devină actuale şi reale, nu au făcut-o pentru a evita războaiele — întrucât ştim că un războiu nu poate fi evitat, ci numai amânat spre avantajul celorlalţi; iată dece Romanii au vrut să poarte războiul cu Filip şi cu Antioh în Grecia, pentru ca să nu aibă de luptat cu ei în Italia; ar fi putut, în momentul acela să evite atât un războiu cât şi celălalt, dar nu au voit s'o facă. Aşa dar nu au vrut să asculte de acele cuvinte pe care le auzim mereu rostite de înţelepţii vremurilor noastre, anume să profite de avantajul timpului; le-a plăcut dimpotrivă să profite de acţiunea eficace a energiei şi a prudenţei lor. Căci timpul împinge înaintea lui orice, şi poate să aducă cu sine binele şi răul, răul ca şi binele.

Dar să revenim la Franţa, şi să cercetăm dacă aci s'a făcut ceva din cele arătate mai sus; voiu vorbi despre Ludovic, iar nu despre Carol[9]), deoarece el este acela care a stăpânit Italia vreme mai îndelungată astfel că s'a putut constata mai limpede modul în care a procedat; veţi vedea astfel că el a întrebuinţat tocmai contrariul acelor mijloace cari sunt necesare unui Principe spre a-şi păstra stăpânirea asupra unei ţări deosebite de statul lui propriu.

---

9) Carol VIII a ocupat Neapolul între 1494 şi 1495, pe când Ludovic XII a ocupat Milanul între 1499 şi 1512.

Regele Ludovic a fost împins în Italia de ambiția Venețienilor cari, prin această venire a lui, voiau să câștige jumătate din Lombardia[10]). Nu vreau să desaprob hotărîrea acestei alianțe încheiate de Rege; el voia să facă primul pas pentru ocuparea Italiei și nu avea prieteni în această țară, ba mai mult, toate porțile îi erau închise din cauza felului în care acționase, înaintea lui, regele Carol; a fost așa dar cu adevărat constrâns să primească prieteniile cari i se ofereau; iar hotărîrea pe care a luat-o s'ar fi dovedit bună, dacă el nu ar fi făcut nicio greșală în celelalte acțiuni politice pe cari le-a întreprins. Așa dar, după ce Regele a câștigat Lombardia, a dobândit îndată autoritatea pe care o pierduse Carol; Genova cedă; Florentinii îi deveniră prieteni; marchizul de Mantova, ducele de Ferrara, Bentivoglio, Doamna dela Forlì, seniorul Faenzei ca și Seniorii din Pesaro, Rimini, Camerino și Piombino, locuitorii din Lucca, apoi Pisanii și Sienezii, toți îi veniră în întâmpinare pentru a-i fi prieteni[11]). Atunci au putut Venețienii să-și dea seama de îndrăzneala hotărîrii pe care o luaseră; căci pentru ca să ocupe două orașe din Lombardia[12]), l-au făcut pe Rege stăpân asupra unei treimi din Italia[13]). Să ne gândim acum cât

---

10) Pentru cucerirea Milanului, Ludovic XII încheiase cu Venețienii un tratat secret.

11) Marchizul de Mantova este Francesco Gonzaga; ducele Ferrarei este Ercole d'Este; Giovanni Bentivogli stăpânea Bologna; Doamna („Madonna") dela Forlì este Caterina Sforza Riario; senior al Faenzei este Antonio Ordelaffi; la Pesaro stăpânește Giovanni Sforza; la Rimini, Pandolfo Malatesta, la Camerino, Giulio Cesare Varano, iar la Piombino, Jacopo de Appiano.

12) Veneția urmărea ocuparea ținuturilor Cremona și Ghiara d'Adda, de fapt mai mult decât două orașe.

13) Textul ediției publicate de A n g e l o P e r n i c e în **Raccolta Nazionale dei classici della Società editrice Rinascimento del Libro** (Firenze, MCMXXXIX—XVII) este „feciono signore el re del terzo di Italia" (p. 16), pe când în alte ediții, a lui C h a b o d (Torino, U. T. E. T., 1924, p. 13), F r a n c e s c o C o s t è r o (**op. cit.**, p. 26) și P l i n i o C a r l i (**op. cit.**, p. 17) găsim „d u a t e r z i". In traducere am adoptat lecțiunea lui A n g e l o P e r n i c e, care, după cum observă comentatorul, este mai apropiată de adevărul istoric, întrucât Ludovic XII a ocupat, nu două treimi din Italia, ci doar acea parte a Lombardiei care se întinde spre vest de râul Adda. Comentatorii cari adoptă lecțiunea „două treimi", explică exagerarea voluntară a lui Machiavelli ca urmărind să pună în lumină, prin contrast, câștigul redus al Venețienilor.

de uşor i-ar fi fost Regelui să-şi păstreze autoritatea dacă ar fi ţinut seama de regulele mai sus arătate, şi dacă i-ar fi ţinut în siguranţă şi i-ar fi apărat pe toţi acei prieteni ai lui cari, fiind numeroşi şi slabi, şi temându-se unii de Biserică[14], alţii de Veneţieni[15], erau nevoiţi să rămână alături de el; iar prin ei ar fi putut foarte uşor să se asigure împotriva duşmanilor celor mari oricare ar fi fost aceştia. Dar abia intrat în Milano, el făcu tocmai dimpotrivă, ajutându-l pe papa Alexandru să ocupe Romagna[16]. Şi nu-şi dădu seama că prin această hotărîre îşi micşora propria lui putere deoarece îşi îndepărta atât prietenii[17], cât şi pe aceia cari i se aruncaseră în braţe, şi că totodată făcea să crească puterea Bisericii deoarece adăuga autorităţii ei spirituale, care îi asigură oricum un mare prestigiu, şi forţa temporală. Dar odată săvârşită această eroare, a fost silit să meargă mai departe pe acelaş drum; aşa încât, pentru a pune capăt ambiţiei lui Alexandru şi pentru a-l împiedeca să devină stăpân al Toscanei, a fost constrâns să revină în Italia. Dar nu-i fu de ajuns faptul de a fi crescut puterea Bisericii şi de a-şi fi îndepărtat prietenii; voind să stăpânească regatul Neapolului, îl împărţi cu regele Spaniei[18]; şi dacă până acum fusese el singur arbitrul Italiei, îşi luă de aci înainte un tovarăş pentru ca ambiţioşii Ţării ca şi cei nemulţumiţi de el să aibă la cine să recurgă; iar dacă altădată ar fi putut să lase regatul Neapolului unui rege care să-i fie lui tributar[19], îl îndepărtă acum pe acesta, pentru a pune în locul lui pe unul[20]) care să-l poată izgoni el pe regele Franţei.

---

14. Machiavelli se referă la ajutorul pe care papa Alexandru VI l-a dat constant fiului său Cesare Borgia în acţiunea lui de cucerire a statelor italiene.

15) Intrucât expansiunea pe mare le era îngrădită, Veneţienii voiau să-şi întindă stăpânirea spre interiorul Italiei.

16) Se ştie că Ludovic XII voia să obţină dela Papă consimţământul pentru a divorţa de prima lui soţie, Jeanne — fiica lui Ludovic XI — spre a se căsători cu văduva lui Carol VIII, Anne de Bretagne; pentru acelaş motiv i-a dăruit lui Cezar Borgia ducatul de Valentinois.

17. Este vorba de Veneţieni, cari urmăreau deasemenea să ocupe provincia Romagna.

18. Prin convenţia dela Grenada, din 1500, Neapolul fu [illegible] împărţit între Ludovic XII şi Ferdinand Catolicul, spre a reveni mai târziu, în întregime celui din urmă.

19. Frederic I de Aragona.

20. Ferdinand Catolicul.

Dorința de cucerire este într'adevăr foarte naturală și foarte obișnuită; iar dacă cei cari întreprind o cucerire, reușesc s'o înfăptuiască, sunt lăudați, iar nu dojeniți; eroarea lor iese totuși la lumină și desaprobarea se manifestă atunci când nu reușesc în încercarea lor și vor totuși s'o ducă la capăt oricum. Dacă Franța așa dar, putea să atace Neapolul cu forțele ei, trebuia s'o facă; dar dacă nu putea nu trebuia să-l împartă. Este adevărat că a împărțit Lombardia cu Venețienii; dar faptul își are scuza lui, deoarece regele Ludovic a putut numai datorită acestui fapt, să pună piciorul în Italia; împărțirea de care este vorba merită însă a fi cu totul desaprobată întrucât ea n'a fost impusă de nici o necesitate de felul celei de mai sus. Ludovic săvârșise așa dar aceste cinci greșeli: nimicise puterea micilor Principi[21]), mărise puterea unui om care avea și până acum destulă putere în Italia[22]), introdusese aci pe un străin foarte puternic[23]), nu venise să locuiască în locurile cucerite și nu întemeiase colonii. Aceste greșeli ar fi putut să rămână fără urmări atâta timp cât ar fi trăit el, dacă nu ar fi săvârșit o a șasea greșală, anume aceea de a fi luat posesiunile Venețienilor[24]): căci, dacă nu ar fi mărit puterea Bisericii și nu i-ar fi adus pe Spanioli în Italia, ar fi fost logic și necesar să înjosească puterea Venețienilor; dar, întrucât procedase în felul arătat mai sus, nu trebuia să lucreze apoi la nimicirea lor; într'adevăr, dat fiind că Venețienii erau puternici, ei ar fi putut întotdeauna să-i împiedice pe ceilalți dela vreo încercare de a cuprinde Lombardia, atât pentru că ei nu ar fi îngăduit o asemenea acțiune fără a se gândi să devină ei înșiși stăpânii acestei provincii, cât și pentru că ceilalți nu ar fi voit s'o ia Franței spre a le-o da lor, și nimeni nu ar fi avut curajul să pornească să-i atace și pe unii și pe alții[25]). Iar dacă cineva ar veni să spună că regele Ludovic i-a cedat Papei Alexandru Romagna, iar Spaniei regatul Neapolului, numai pentru a evita un războiu, i-aș răspunde cu

21. Este vorba de micii seniori din Romagna, supuși de Papă.
22. Papa Alexandru VI.
23. Ferdinand Catolicul.
24. Intr'adevăr Ludovic XII, deși ocupase la început Milanul cu ajutorul Venețienilor, formă apoi împotriva lor Liga dela Cambrai (1508), în care întruni pe Ferdinand Catolicul, pe Maximilian împărat al Germaniei și pe papa Iuliu II.
25. Pe Francezi uniți cu Venețienii.

argumentele arătate mai sus: că nu trebue niciodată să lași să se producă dezordini spre a evita astfel un războiu; deoarece nu îl poți evita și nu faci decât să-l amâni în dauna ta. Dacă însă alții ar invoca pactul prin care Regele se obligase față de Papă să întreprindă pentru el această acțiune, obținând în schimb promisiunea desfacerii căsătoriei lui și asigurarea demnității de cardinal pentru arhiepiscopul de Rouen [26]), i-aș răspunde prin cele scrise mai jos cu privire la cuvântul de onoare al Principelui și la obligația lui de a respecta un angajament de acest fel [27]). Așa dar regele Ludovic a pierdut Lombardia deoarece nu a ținut seama de niciuna din regulele observate de alți oameni care au cucerit țări și care au vrut să le păstreze. Nu este nicio minune în aceasta, ci faptul este foarte logic și foarte obișnuit. Am discutat lucrul acesta cu cardinalul de Rouen chiar la Nantes [28]) în momentul când ducele de Valentinois (așa i se spunea de obiceiu lui Cezar Borgia, fiul papei Alexandru) lua în stăpânire Romagna [29]); într'adevăr, cardinalul de Rouen mi-a spus că Italienii nu se pricep să poarte războiul, iar eu i-am răspuns că Francezii nu se pricep în politică; deoarece, dacă s'ar fi priceput, nu ar fi lăsat să crească atât de mult puterea Bisericii. S'a putut constata într'adevăr prin experiență, că puterea pe care au dobândit-o în Italia atât Papa cât și Spania își are rădăcina în acțiunea Franței, iar aceasta la rândul ei și-a pierdut propria ei putere din cauza lor. De unde putem scoate această regulă generală care nu greșește niciodată sau arareori; anume că acela care este cauza producătoare a puterii celuilalt, cade el însuși; deoarece a produs puterea celuilalt, fie printr'o acțiune abilă, fie prin forță, iar ambele aceste mijloace se vor dovedi primejdioase celui care a devenit puternic.

---

26. Cf nota 17. — Arhiepiscopul de Rouen, viitor cardinal, este Georges d'Amboise.

27. In capitolul XVIII: Cum trebue să-și țină cuvântul un Principe.

28. Este vorba de prima misiune a lui Machiavelli, ca ambasador în Franța, la 1500.

29. Cezar Borgia obține acest titlu dela Ludovic XII în 1498, în schimbul recunoașterii de către Papă a desfacerii căsătoriei regelui Franței și în schimbul de asemenea al ridicării la rangul de cardinal a arhiepiscopului de Rouen.

CAPITOLUL IV.

Dece regatul lui Darius, care a fost ocupat de Alexandru, nu s'a răsculat după moartea acestuia împotriva urmașilor lui.

Cel care consideră greutățile pe cari le întâmpină stăpânirea unui stat de curând ocupat, ar putea fi mirat de faptul următor: Alexandru cel Mare a devenit stăpânitorul Asiei în câțiva ani, și a murit îndată după aceasta, de unde se părea că ar fi fost logic ca întreg acest imperiu să se revolte; totuși urmașii lui Alexandru și-au păstrat mai departe puterea și nu au întâmpinat în guvernarea lor alte greutăți decât cele provocate între ei de propria lor ambiție. Răspund acestei constatări, afirmând că toate Principatele care au lăsat vreo amintire în istorie au fost guvernate în două feluri: fie de un Principe având alături numai slugi plecate, care în calitate de miniștrii și prin favoarea și îngăduința lui îl ajută la conducerea Statului; fie de un Principe împreună cu seniorii lui baroni cari au dobândit acest titlu, nu prin favoarea stăpânului lor, ci prin vechimea neamului căruia îi aparțin. Acești seniori își au propriile lor state și supușii lor proprii cari îi recunosc drept stăpâni și se simt legați de ei printr'un sentiment firesc de afecțiune. In Statele cari sunt guvernate de un Principe și de ceilalți cari sunt slujitorii lui, autoritatea acestuia este mai mare, deoarece nu există în întreaga țară nimeni care să recunoască drept superior lui pe altcineva decât pe acest Principe; iar dacă cineva ascultă de un altul decât de acesta, o face pentru că este vorba de un ministru sau de un funcționar al Principelui, dar nu din vreun sentiment anumit față de el.

In vremurile noastre găsim ca exemple ale acestor două

tipuri de guvernare pe Sultan și pe Regele Franței. Intreaga monarhie a Sultanului este guvernată de un singur stăpâr, iar ceilalți sunt slujitorii lui: și, împărțindu-și regatul în sandjacuri, trimite acolo diferiți guvernatori pe cari îi mută și îi schimbă după cum vrea el. Regele Franței însă, este înconjurat de un mare număr de seniori de veche noblețe, cari fiecare sunt recunoscuți și iubiți de supușii lor, avându-și propriile lor privilegii pe cari Regele nu le le poate lua fără a se pune pe el însuși în primejdie. Cel care consideră așa dar aceste două tipuri de State își dă seama că este greu să cucerești țara Sultanului, dar că, odată ocupată, este ușor s'o ții sub stăpânire; iar în unele privințe îți va fi mai ușor să cucerești Franța, dar vei întâmpina mai multe greutăți în a o ține în stăpânire. Cauzele pentru cari este greu să ocupi regatul Sultanului, stau în faptul că nu vei fi chemat să faci aceasta de către nobilii puternici ai țării, și nici nu poți nădăjdui să-ți ușurezi acțiunea prin răscoala acelora cari sunt în jurul Sultanului. Lucrul acesta decurge din cele spuse mai sus: într'adevăr, dacă toți îi sunt sclavi și sunt oamenii lui, înseamnă că nu pot fi corupți decât cu greutate și chiar dacă au fost corupți, nu poți spera dela ei decât un ajutor prea mic, deoarece, pentru motivele arătate mai sus[1]), ei nu pot să provoace poporul la răscoală. Iată dece este necesar ca cel care îl atacă pe Sultan, să știe dinainte că va întâmpina un bloc unit, și să-și pună speranța mai mult în forțele lui proprii decât în lipsa de ordine pe care ar găsi-o la celălalt. Dar dacă Sultanul a fost învins, și a fost nimicit într'o serie de lupte în așa fel încât nu mai poate să-și refacă armatele, înseamnă că nu mai trebue să te temi decât de urmașii coborîtori din neamul Principelui; iar dacă acest neam se stinge, nu mai rămâne nimeni de care să trebue să-ți fie frică, deoarece între toți ceilalți, miniștrii și funcționari, nu este nimeni care să aibă încrederea poporului; și după cum înainte de victorie, învingătorul nu putea să-și pună nădejdea în ei, tot astfel, nu trebue să se teamă de ei după victorie.

In Statele guvernate în felul celui francez se produce

1. Cf. mai sus: „iar dacă cineva ascultă de un altul decât de acesta (de Principe), o face pentrucă este vorba de un ministru sau de un funcționar al Principelui, dar nu din vreun sentiment anumit față de el".

tocmai contrariul[2]); într'adevăr este uşor să pătrunzi în această ţară câştigând de partea ta pe vreun mare feudal al regatului; se găsesc întotdeauna unii nemulţumiţi, ca şi alţii cari vor mereu schimbări în ţara lor. Pentru motivele arătate, ei îţi vor deschide drumul liber spre ţara lor şi-ţi vor uşura victoria; dar dacă vrei apoi să păstrezi ceea ce ai cucerit, vei întâmpina nenumărate greutăţi, atât din partea acelora cari au fost alături de tine, cât şi dela aceia pe cari i-ai asuprit; în plus, nu este suficient să stârpeşti neamul Principelui, deoarece rămân totuşi seniorii cari se pun în fruntea mişcărilor noui de răscoale pe cari vor să le pregătească; şi întru cât nu poţi nici să-i mulţumeşti, nici să-i distrugi, ai să pierzi la prima ocazie tot ce-ai cucerit.

Dacă ne gândim acum cărui tip de guvernare aparţinea Statul lui Darius[3]), vom găsi că el era asemenea aceluia al Marelui Sultan; deaceea Alexandru a trebuit mai întâi să-l învingă într'o luptă în câmp deschis, şi apoi să-i închidă orice drum de scăpare[4]); după această victorie şi după moartea lui Darius, statul lui a putut să treacă în întregime în stăpânirea lui Alexandru, pentru motivele mai sus arătate. Iar urmaşii lui, dacă ar fi ajuns la o bună înţelegere între ei, ar fi putut să-l stăpânească în voie, deoarece nu s'ar fi ivit în acest stat pe care l-au moştenit, alte turburări decât acelea pe cari ei înşişi le-au provocat. Dimpotrivă, un Stat organizat în felul Franţei nu poate fi stăpânit nicidecum într'un mod atât de paşnic; într'adevăr, împotriva Romanilor s'au produs desele răscoale ale Spaniei, ale Galiei şi ale Greciei care au avut drept cauză existenţa unui mare număr de Principate locale în ţările

---

2. Machiavelli se referă la epoca anterioară domniei lui Ludovic IX.

3. Autorul se referă la Darius III Codomanul (337—330 î. Chr.), contemporan cu Alexandru cel Mare.

4. Textul italian este: „torli la campagna"; comentariul linguistic al lui Michieli interpretează; „a-l invinge în câmp deschis şi a-l sili să se închidă în locuri fortificate pentru a-l asedia" (Michieli, op. cit., p. 56, nota 33); comentariul lui Plinio Carli este asemănător: „a-l constrânge să lase câmpul liber şi să se retragă în locuri fortificate" (op. cit., p. 22, nota 12); al lui Angelo Pernice (op. cit., p. 164, nota 14), de asemenea. Traducerea lui Ferrari se depărtează însă de acest sens: „...l'empêcher de tenir la campagne" (op. cit., p. 74); a lui Yves Lévy se apropie de sensul indicat în Comentariile arătate: „aussi force fut que d'abord Alexandre le vînt rencontrer et qu'il le défît en campagne" (op. cit., p. 28).

respective; şi atâta timp cât s'a păstrat amintirea lor, Romanii nu au putut să fie siguri în niciun moment de drepturile lor de cuceritori; când s'a pierdut însă această amintire, datorită puterii şi continuităţii autorităţii romane, aceştia au devenit stăpâni absoluţi ai ţărilor pe cari le-am numit. Apoi, cu toate că se luptau între ei, au putut totuşi să câştige câte o parte din aceste ţări, fiecare punând stăpânire pe o regiune în raport cu autoritatea pe care şi-o câştigase acolo[5]; iar familiile vechilor Principi fiind stinse în toate aceste state, ele nu au mai recunoscut altă autoritate decât puterea Romanilor. Dacă aşa dar considerăm aceste lucruri, nu ne vom mira de uşurinţa cu care Alexandru a ţinut sub stăpânirea sa întregul Imperiu al Asiei, şi nici nu vom fi surprinşi de greutăţile pe cari le-au întâmpinat dimpotrivă ceilalţi pentru a păstra ceea ce reuşiseră să cucerească; aşa cum a fost spre pildă cazul lui Pyrrhus şi al multor altora. Intr'adevăr, faptul s'a întâmplat astfel nu din cauza puterii şi capacităţii mai mari sau mai mici a învingătorului, ci din cauza obiectului diferit al cuceririi.

---

5) Machiavelli se referă la războaiele civile, şi anume la luptele dintre Cezar şi Pompeiu; acesta din urmă a avut de partea lui Spania, Grecia şi Orientul.

CAPITOLUL V.

In ce fel trebue guvernate Cetăţile sau Principatele cari, înainte de a fi cucerite, se conduceau după legile lor proprii.

Dacă ţările pe cari le-am cucerit în felul arătat mai sus, sunt obişnuite să se conducă după legile lor proprii şi să trăiască în libertate, există, pentru a le ţine sub stăpânire, trei moduri de acţiune[1]: întâiul este să le nimicim; al doilea să mergem să locuim acolo personal; al treilea, să lăsăm ca aceste ţări cucerite să se conducă mai departe după legile lor proprii, cerându-le totuşi un tribut şi creând aci un sistem de guvernare având în frunte numai câţiva oameni care să menţină prietenia celor cuceriţi. Căci acest sistem de guvernare fiind creat de un Principe, cei care fac parte din grupul conducătorilor ştiu că nu se pot menţine dacă nu au de partea lor prietenia şi autoritatea lui; ei trebue aşadar să facă totul pentru a-l păstra. Iar dacă vrei să stăpâneşti o cetate cucerită şi care a fost obişnuită să trăiască în mod liber vei vedea că este mai uşor s'o domini guvernând-o prin proprii ei cetăţeni decât în orice alt fel.

---

1) Se pot aminti aci rândurile apropiate din **Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio**, în Niccolò Machiavelli, **Scritti politici**; Introduzione e note di A. R. Ferrarin, v. I, Milano, A. Barion, 1939, II, 4 (capitolul intitulat: **Republicele cunosc trei moduri de acţiune în ce priveşte guvernarea**), pp. 289—290: „cel care a cercetat istoria veche, a găsit că republicele au trei moduri de acţiune în ce priveşte guvernarea. Unul a fost cel pe care l-au urmat vechii Toscani, anume de a forma o ligă de mai multe republici împreună, în care să nu fie niciuna care să o întreacă pe cealaltă fie prin autoritate, fie prin rangul ei... Al doilea mod este de a-ţi face tovarăşi, totuşi în aşa fel încât să-ţi rămână ţie rolul de şef, la tine să fie sediul puterii şi tu să ai iniţiativa acţiunilor, mod care a fost urmat de către Romani. Al treilea este de a-ţi face îndată supuşi, iar nu tovarăşi, cum au procedat Spartanii şi Atenienii".

Un exemplu în acest sens sunt Spartanii și Romanii. Spartanii au ocupat Atena și Teba, alcătuind aci un mod de guvernare care avea în frunte numai câțiva oameni, și totuși au pierdut aceste cetăți. Romanii însă, spre a ține sub stăpânire Capua, Cartagina și Numanția, le-au distrus și în felul acesta le-au păstrat. Dar Grecia au vrut s'o stăpânească aproape cu aceleași mijloace cu care au stăpânit-o Spartanii, dându-i libertate și lăsându-i legile proprii; aceasta nu le-a reușit, astfel că, pentru a păstra această cucerire, au fost siliți să distrugă multe dintre orașele ei. Intr'adevăr, nu există alt mod de a stăpâni în siguranță o țară cucerită, decât de a o distruge. Iar cel care, devenind stăpân al unei cetăți obișnuite să trăiască în libertate, nu o distruge, trebue să se aștepte să fie el distrus de ea; răscoala care izbucnește într'o cetate de acest fel își găsete oricând justificarea în ideea libertății și în tradițiile ei de mult constituite, pe cari nici trecerea timpului îndelungat nici binele pe care l-ai făcut celor supuși, nu le poate șterge din amintire. Orice ai face și orice măsură ai lua, dacă nu vei produce desbinări și nu vei împrăștia departe unii de alții pe locuitori, ei nu vor uita niciodată nici libertatea nici instituțiile cetății lor, și vor recurge la ele în orice împrejurare, așa cum a făcut Pisa după ce, timp de o sută de ani, stătuse sub stăpânirea Florentinilor [2]). Dar când cetățile sau provinciile sunt obișnuite să trăiască sub un Principe, iar neamul acestuia s'a stins, locuitorii cari, pe de o parte s'au obișnuit să asculte, iar pe de altă parte nu mai pot să aibă un Principe de veche tradiție, nu reușesc să se înțeleagă între ei în alegerea unuia nou, dar nici nu știu să trăiască liberi; iată dece asemenea cetăți se hotărăsc mai greu să ia armele în mână, astfel că un Principe le poate cuceri cu mai multă ușurință și își poate asigura stăpânirea lor. Intr'o Republică însă, patimile sunt mai vii, urile mai mari și voința de răzbunare de asemenea; iar amintirea vechilor libertăți nu îngădue oamenilor nici o clipă de repaos, și nici nu le-o poate îngădui; astfel că mijlocul cel mai sigur este tot acela de a distruge Republica sau de a te stabili acolo.

---

2) Florentinii au cumpărat Pisa în 1405 dela Gabriele Visconti, și au reușit s'o supună, cu greutate, numai în urma unui asediu îndelungat; ea și-a recăpătat libertatea în 1494, în cursul expediției lui Carol VIII, și a reintrat în posesiunea Florentinilor la 1509.

CAPITOLUL VI.

Despre Principatele noui pe cari le dobândești cu arme proprii și cu propria ta energie.

Să nu se mire nimeni dacă în expunerea pe care o voiu face asupra Principatelor în întregime noui, asupra Principelui și a Statului de acest fel, voiu aduce exemple strălucite; într'adevăr, oamenii urmează aproape întotdeauna drumurile pe cari le-au urmat alții și lucrează în toate faptele lor prin imitație; astfel că, deoarece nimeni nu poate să urmeze întocmai drumurile altuia și nici nu poate să egaleze valoarea celui pe care îl imită, trebue ca omul prudent să calce pe urmele oamenilor mari și să-i imite numai pe aceia cari au fost desăvârșiți; deci, dacă meritul lui nu se va putea ridica la aceeași înălțime, el va dovedi totuși că îi seamănă prin ceva; se va întâmpla în acest caz ceeace se întâmplă arcașilor pricepuți: ei știu că ținta asupra căreia vor să tragă este foarte depărtată și știu deasemenea până unde bate arcul lor; așa dar ochesc mai sus decât le este ținta adevărată, nu pentrucă ar voi să ajungă cu săgeata atât de departe, dar pentrucă, fixându-și un punct atât de înalt, vor putea să atingă pe acela pe care și l-au propus. Spun așa dar că în Principatele cu totul noui și în cari Principele este de asemenea nou, greutățile întâmpinate în menținerea statului sunt mai mari sau mai mici după cum este mai mare sau mai mică valoarea aceluia care le-a cucerit. Și întru cât faptul de a deveni din simplu particular, Principe, presupune, fie o valoare personală anumită, fie o ocazie, se pare că unul sau altul din acești doi factori trebue să ușureze în parte unele dintre aceste greutăți; totuși, cel care se bazează mai puțin pe ocazie, acela își păstrează mai mult puterea. Stăpânirea devine de asemenea mai ușoară într'un caz de felul acesta, prin faptul

că Principele, neavând alt Stat, este nevoit să vie în persoană să se stabilească în statul cucerit. Dar, pentru a vorbi acum despre cei cari au devenit Principi, nu printr'o ocazie norocoasă, ci prin propria lor valoare, pot spune că cei mai de seamă au fost Moise, Cirus, Romulus, Teseu și alții. Și, cu toate că nu ar trebui să vorbim despre Moise, întru cât el nu a fost de cât simplul înfăptuitor al celor ce i-au fost poruncite de Dumnezeu, trebue totuși să-l admirăm, cel puțin pentru harul coborît asupra lui și care-l făcea demn de a vorbi cu Dumnezeu. Să ne gândim însă la Cirus și la ceilalți oameni de seamă cari au întemeiat regate; vom găsi că toți sunt într'adevăr demni de admirație; iar dacă vom considera acțiunile și înfăptuirile lor particulare, ele nu ne vor apărea deosebite de ale lui Moise, care a avut totuși un maestru atât de mare. Dacă cercetăm apoi opera și vieața lor vedem că ocazia nu le-a dat decât prilejul faptelor mari; ea le-a oferit așa dar materia căreia ei trebuiau să-i dea forma care le părea cea mai bună; iar fără această materie sau fără acest prilej, valoarea spiritului lor s'ar fi pierdut fără să fi dat roade, după cum și ocazia s'ar fi ivit zadarnic dacă nu ar fi existat omul de valoare care să o folosească. Trebuia așa dar ca Moise să găsească pe poporul lui Israel în Egipt, sclav și asuprit de Egipteni, pentru ca acesta, dornic de a ieși din captivitate, să fie gata să-l urmeze. Trebuia că Romulus să nu poată să rămână la Alba și să fi fost lăsat în voia soartei de îndată ce s'a născut pentru ca să vrea apoi să devină rege al Romei și întemeietor al acestei țări. Trebuia ca Cirus să-i găsească pe Perși nemulțumiți de stăpânirea Mezilor, iar pe Mezi moleșiți și slăbiți de o pace îndelungată. Teseu nu și-ar fi putut dovedi valoarea, dacă nu i-ar fi găsit pe Atenieni neunițe între ei. Acestea sunt așa dar ocaziile cari au determinat succesul acestor oameni, iar valoarea lor le-a îngăduit să recunoască prilejul atunci când li se oferea; și astfel patria lor s'a înălțat și a fost fericită.

Aceia însă cari devin principi prin meritul lor personal, asemenea celor precedenți, dobândesc cu greutate un Principat dar îl stăpânesc apoi cu ușurință; greutățile pe cari le întâmpină în cucerirea lor se nasc în parte din legiuirile și obiceiurile noui pe cari sunt nevoiți să le introducă pentru a da o temelie noului lor stat și pentru a-și asigura stăpânirea. Și trebue să ne gândim că nu există nimic mai greu de întreprins, mai îndoelnic ca reușită, și nici mai

primejdios de mânuit, de cât faptul de a se face promotorul unei orânduiri noui. Intr'adevăr, cel care ia asupră-şi aceasta, are drept duşmani pe toţi aceia care trăiau bine în vechile legiuiri, şi are ca apărători puţin energici numai pe aceia care ar putea să aibă foloase de pe urma nouilor orânduiri. Această slabă adeziune la reformele introduse derivă într'o măsură din teama adversarilor cari au de partea lor legile, şi derivă de asemenea din neîncrederea oamenilor; într'adevăr, aceştia au cu adevărat încredere în lucrurile noui, numai în momentul când văd că ele pot fi baza unor acţiuni care se dovedesc a fi sigure. De unde rezultă că oridecâte ori cei care sunt adversari ai reformelor, au prilejul să le atace, o fac cu toată patima unor partizani politici, pe când ceilalţi le apără cu puţină energie; astfel că te expui împreună cu aceştia. Aşa dar, dacă voim să lămurim bine această chestiune, trebue să examinăm dacă aceşti înnoitori ai legilor sunt prin ei înşişi puternici sau atârnă de alţii; să vedem aşa dar dacă, pentru a duce la capăt acţiunea întreprinsă, au nevoie să se roage de ceilalţi sau pot să-şi impună voinţa. In primul caz, le merge întotdeauna prost şi nu duc nimic la capăt; dacă însă atârnă numai de ei înşişi şi pot să se impună prin forţă, se va întâmpla numai rareori să nu reuşească. Iată dece toţi profeţii care s'au servit de arme au învins, pe când ceilalţi, cari au fost lipsiţi de arme, au fost nimiciţi. Căci trebue, afară de cele spuse până acum, să ştim de asemenea că firea popoarelor este schimbătoare, şi că este uşor să-i convingi de un lucru, dar este greu să le păstrezi această convingere; de aceea este bine ca totul să fie astfel orânduit încât, atunci când un popor nu mai crede în ceva, să-l poţi face să creadă cu forţa. Moise, Cirus, Teseu şi Romulus nu ar fi reuşit să impună atâta vreme ascultarea de legile lor, dacă nu ar fi avut la dispoziţie armate; cum s'a întâmplat în vremurile noastre cu fratele Gerolamo Savonarola, a cărui putere s'a prăbuşit, în timp ce pregătea o orânduire nouă a statului, de îndată ce mulţimea a început să nu mai creadă în el iar el însuşi nu a avut nici un mijloc de a-i face să creadă mai departe ceeace crezuseră până atunci, după cum nu a putut să-i facă să creadă nici pe cei care nu crezuseră niciodată în el[1]). Aşa dar reformatorii de acest fel întâm-

---

1) Machiavelli vorbeşte despre Savonarola şi în **Discorsi**, I, 11, (op. cit., p. 175), I, 45 (op. cit., pp. 240—241) şi I, 56 (op. cit., pp. 263—264).

pină în acțiunea lor greutăți mari, și drumul pe care îl urmează este plin de primejdii pe care prin meritul și prin energia lor ei trebue să le învingă; dar odată ce le-au învins și au început să fie respectați pentru că i-au doborît pe cei care le invidiau situația de conducători, rămân puternici, sunt în siguranță, sunt onorați și fericiți. Acestor exemple mărețe vreau să le adaug un exemplu mai puțin strălucit, care va putea fi pus totuși alături de celelalte, și care aș voi să-mi fie suficient spre a ilustra toate celelalte cazuri asemănătoare; este vorba de exemplul lui Hieron din Siracuza [2]). Din simplu particular, el a devenit principe al Siracuzei; iar soarta nu i-a oferit nimic altceva de cât ocazia; într'adevăr, Siracuzanii fiind asupriți [3]), îl aleseră pe el drept conducător, și astfel se văzu că merită să devină Principele lor. Era într'adevăr un om atât de capabil, în vieața lui de simplu particular chiar, încât cel care i-a povestit vieața spune despre el: *„quod nihil illi deerat ad regnandum praeter regnum"* [4]). A desființat vechea armată și a alcătuit una nouă; a renunțat la prieteniile lui de altădată și și-a făcut altele noui; având așadar prieteni și soldați cari erau ai lui și îi erau devotați, a putut pe o asemenea temelie să construiască orice edificiu; i-a trebuit așa dar multă osteneală spre a obține puterea, dar prea puțină spre a o păstra.

2) Hieron II a fost tiran al Siracuzei între 269 și 214 î. Chr.

3) De Mamertini.

4) Machiavelli citează din memorie, totuși păstrând înțelesul exact, afirmația lui M. Iunianus Iustinus, care a fost autorul unui rezumat al Istoriilor filipice ale lui Trogus Pompeius.

CAPITOLUL VII.

Despre Principatele noui cari se cuceresc prin armele și ocazia oferită de altul.

Cei cari din simplii particulari devin Principi numai printr'o ocazie norocoasă, reușesc cu puțină osteneală în acțiunea lor, dar se mențin cu greutate în situația dobândită; ei nu întâmpină în drum nicio dificultate, deoarece par că sboară spre putere; astfel că greutățile se ivesc toate de îndată ce s'au fixat pe locul urmărit. Aceasta este situația celor care reușesc să capete un stat fie prin bani, fie prin favoarea celui care li-l dăruiește; cum s'a întâmplat multora în Grecia, anume în cetățile din Ionia și Hellespont, cărora Darius le-a dat titlul de Principi pentru ca să păstreze țările acestea spre siguranța și spre gloria lui; și tot astfel s'a întâmplat în cazul acelor împărați cari își cumpărau soldații, ajungând astfel, din simplii particulari, la conducerea Imperiului. Asemenea Principi se bazează numai pe favoarea și pe soarta puterii acelora care i-au făcut mari, dar ambele acestea sunt lucruri schimbătoare și nestatornice; în plus, ei nu știu și nu pot să-și păstreze locul pe care l-au dobândit; nu știu aceasta deoarece, dacă nu sunt oameni inteligenți și capabili, este natural să nu știe să comande când au trăit până acum într'o situație de simplii particulari; de asemenea nu pot face acest lucru deoarece nu au de partea lor forțe care să le poată fi prietene și credincioase. In plus, statele care răsar repede, asemenea celorlalte lucruri ale naturii care se nasc și cresc repede, nu pot să-și aibă rădăcinile astfel fixate și nici celelalte părți în așa fel legate între ele încât să nu fie doborîte de cel dintâi vânt puternic; afară doar dacă cei care au devenit Principi atât de repede după

cum am spus, posedă energia necesară pentru a ști să-și însușească îndată și să păstreze ceea ce soarta le-a pus în mână, ridicând acum acele temelii ale statului pe care ceilalți le-au ridicat înainte de a deveni Principi.

Pentru ambele moduri în cari cineva poate deveni principe, prin valoarea lui proprie sau prin ocazia norocoasă ce i s'a oferit, vreau să aduc câte un exemplu din vremurile pe cari noi înșine le-am cunoscut: este vorba de Francesco Sforza și de Cezar Borgia[1]. Francesco, făcând uz de mijloacele cele mai potrivite și de marea lui energie, s'a reușit să devină din simplu particular, duce al Milanului; și ceea ce a obținut prin nenumărate osteneli, a păstrat cu ușurință. Cezar Borgia, la rândul său, pe care poporul îl numea ducele Valentino, și-a dobândit statul mulțumită situației înalte a tatălui său și l-a pierdut odată cu aceasta[2], cu toate că a întrebuințat toate mijloacele și a întreprins toate acțiunile necesare atunci când un om prudent și energic vrea să-și asigure stăpânirea într'o țară pe care i-au dăruit-o armele și situația înaltă a altora[3]. Căci, după cum am spus mai sus, cel care nu reușește să-și asigure, dela început, stăpânirea, ar putea s'o facă, uzând de multă energie, și după ce a obținut puterea; dar în cazul acesta, s'ar ivi greutăți pentru cel care clădește și primejdie pentru clădire însăși. Așa dar, considerând acțiunile întreprinse de acest Duce, vom observa că el a ridicat temelii puternice puterii lui viitoare: și cred că nu este de prisos să vă vorbesc de ele, deoarece nu știu ce învățătură mai bună aș putea da unui Principe nou de cât exemplul faptelor acestui duce; iar dacă planurile lui de acțiune nu au reușit în niciun fel, nu este vina lui, ci rezultatul unei severități neobișnuite și extreme a soartei.

Voind să-l ridice pe Duce, fiul său, Alexandru VI a întâmpinat multe greutăți prezente și viitoare. Mai întâi, nu vedea posibilă nicio cale pentru a-l face stăpân al vreunui stat, decât aceea de a-i da un Stat aparținând

---

1) Cel dintâi, condottier, în slujba Visconților, a dobândit titlul de duce al Milanului în 1450, la moartea lui Filippo Maria Visconti. Cezar Borgia obținuse dela Ludovic XII titlul de duce de Valentinois și stăpânirea asupra comitatului de Valence (1499).

2) Lui Alexandru VI Borgia, îi urmează Iuliu II, adversarul său. Cezar Borgia într'adevăr își pierde puterea curând după ridicarea acestuia pe tronul pontifical (1507).

3) A lui Ludovic XII și a Papei Alexandru VI.

Bisericii. Dar ştia de asemenea că, dacă şi-ar fi afirmat drepturile asupra vreunei posesiuni de acest fel, ar fi întâmpinat opoziţia ducelui Milanului şi a Veneţienilor, deoarece Faenza şi Rimini erau de multă vreme sub protecţia acestora din urmă[4]. Afară de aceasta el vedea că acele forţe ale Italiei[5]), de care s'ar fi putut servi în deosebi, erau în mâinile acelora cari trebuiau să se teamă de puterea Papei; aşa dar nu putea să aibă încredere în niciuna dintre ele, deoarece toate aceste armate aparţineau familiilor Orsini şi Colonna şi partizanilor lor[6]. Trebuia aşa dar ca această situaţie să fie turburată şi să se provoace desordini în Statele acestor Principi pentru a putea lua în stăpânire o parte din ele. Lucrul a fost uşor; Papa i-a avut de partea lui pe Veneţieni cari, pentru alte motive[7], se apucaseră să-i readucă pe Francezi în Italia: fapt căruia Papa, nu numai nu i s'a opus, dar i-a uşurat realizarea desfăcând prima căsătorie a regelui Ludovic[8]. Aşa dar Regele a trecut în Italia cu ajutorul Veneţienilor şi cu asentimentul lui Alexandru; şi, deabia ajuns la Milano, Papa obţinu dela el soldaţii necesari expediţiei lui din Romagna, în care Regele l-a ajutat pentru a face onoare prestigiului său[9]. Dar odată ocupată Romagna şi învinsă puterea familiei Colonna, Ducele mai întâmpină, în planurile lui de stăpânire şi în voinţa lui de cucerire, două lucruri cari trebuiau învinse: erau mai întâiu propriile lui armate, cari nu i se păreau a fi credincioase, şi era apoi voinţa Francezilor; se temea aşa dar ca armatele Orsinilor, de cari se folosise, să nu-l părăsească în mijlocul acţiunii şi nu numai să-l împiedece dela cucerire, dar să-i ia chiar ceea ce cucerise; se temea deasemenea ca Regele să

---

4) Afară de Faenza şi Rimini, aflate sub protecţia Veneţiei, celelalte cetăţi din Romagna, care, teoretic, făcea parte din Statul Papal, erau sub protecţia ducelui de Milano: anume Imola şi Forli, cari aparţineau Caterinei Sforza, şi Pesaro, posesiunea lui Giovanni Sforza.

5) Machiavelli se referă acum la statele Italiei centrale.

6) Orsini şi Colonna erau adversari ai Papei, având alături de ei familiile Baglioni din Perugia şi Vitelli din Città di Castello.

7) Aceste motive se reduceau la dorinţa Veneţienilor de a lua în stăpânire o parte din Lombardia.

8) Machiavelli a indicat acest punct şi în cap. III

9) Cezar Borgia ocupă, cu ajutorul armatelor lui Ludovic XII, Principatele Italiei centrale: Imola, Forli, Pesaro, Rimini, Faenza, Urbino, Camerino, Sinigaglia, Città di Castello şi Perugia.

nu-i facă și el același lucru. In ce privește partidul Orsini, a avut un indiciu în acest sens în momentul în care, după cucerirea Faenzei, a asaltat Bologna[10]; a observat atunci că armatele atacau cu prea puțin avânt. In ce-l privește pe Rege, i-a putut cunoaște intențiile după ocuparea ducatului de Urbino[11]), anume atunci când el însuși a atacat Toscana: într'adevăr, Regele îl făcu atunci să renunțe la această expediție. Iată dece Ducele hotărî în acest moment să nu mai atârne de armatele și de favoarea altora. Și cel dintâi lucru pe care l-a făcut a fost să micșoreze puterea partidelor Orsini și Colonna la Roma; a câștigat de partea lui pe toți partizanii acestora, cari erau nobili în serviciul lor, și i-a luat în serviciul lui dându-le avantagii mari și acordându-le, după merite, trupe de soldați și posturi de guvernatori de provincii, astfel că, după câteva luni, ei își uitară vechile lor patimi de partid și se devotară în întregime Ducelui. Acum, după ce înfrânsese partidul familiei Colonna, el aștepta prilejul de a-i distruge pe Orsini; îl găsi potrivit și îl folosi cu îndemânare. Intr'adevăr dându-și prea târziu seama că puterea Ducelui și a Bisericii însemna propria lui cădere, partidul Orsini convocă o dietă la Magione, în provincia Perugiei[12]), din care se născu răscoala dela Urbino, turburările din Romagna și primejdiile nenumărate pe cari Ducele avu să le înfrunte și pe care le învinse în întregime cu ajutorul Francezilor. Redobândindu-și astfel tot prestigiul, ne mai având nevoie să se încreadă nici în Franța, nici în altă putere străină și pentru a nu le mai pune pe niciuna la încercare, Ducele se folosi de aci înainte de viclеșuguri. Și știu să-și ascundă atât de bine intențiile, încât Orsini înșiși se împăcară cu el, prin intermediul lui Paolo Orsini[13]); pentru a se asigura de acesta, Ducele nu neglijă niciuna din formele politeței, dăruindu-i bani, vestminte și cai; astfel că, naivi în credulitatea lor, i-au căzut

---

10) La 25 Aprilie 1501.

11) La 21 Iunie 1502.

12) Este vorba de întâlnirea, în Octomvrie 1502, a familiilor Orsini, Vitelli și Baglioni alături de Oliverotto da Fermo și Antonio da Venafio, acesta din urmă reprezentant al lui Pandolfo Petrucci, seniorul Sienei.

13) La 25 Octomvrie 1502, la Imola, Paolo Orsini încheie un act de împăcare cu Cezar Borgia.

ușor în mâini, la Sinigaglia[14]). Așa dar, după ce fruntașii partidului au fost înlăturați, iar partizanii lor au fost constrânși să-i devină prieteni, putem afirma că Ducele pusese într'adevăr prin aceasta bazele puterii lui, întrucât stăpânea întreaga Romagna cu ducatul de Urbino, și mai ales se părea că dobândise prietenia Romagnei și câștigase de partea lui toate aceste popoare prin aceea că le făcuse să cunoască o stare internă bună.

Și deoarecee aceste fapte sunt demne de a fi cunoscute și imitate de alții, nu vreau să le las la o parte. După ce Ducele a ocupat Romagna și a constatat că fusese condusă de stăpâni incapabili[15]), cari își jefuiseră supușii mai mult decât îi guvernaseră, dându-le astfel motiv de desbinare iar nu de unire, astfel încât provincia era plină de hoții, de tâlhării și de nelegiuiri de tot felul, a socotit că, spre a-i reda pacea și a o constrânge să se supună puterii lui suverane, este necesar să-i dea o bună guvernare. Deaceea puse la conducerea ei pe Messer Remirro de Orco, om crud și lipsit de scrupule[16]), și îi dădu puteri depline. In scurt timp, acesta pacifică întreaga provincie și îi refăcu unitatea spre marea lui glorie. Pe urmă, temân-

---

14) Este vorba de prinderea și uciderrea Orsinilor, a lui Vitelli și a lui Oliverotto da Fermo la Sinigaglia, la 31 Decemvrie 1502. O povestire a acestor evenimente sub pana lui Machiavelli se găsește deasemenea în **Descrizione del modo tenuto dal Duca Valentino nello ammazzare Vitellozzo Vitelli, Oliverotto da Fermo, il Signor Pagolo e il Duca di Gravina Orsini,** ca și în **Scrisoarea** din 1 Ianuarie 1503 cuprinsă în **Legazione al Valentino,** întru cât faptele s'au petrecut pe când Machiavelli se găsea ca ambasador la Cezar Borgia.

15. Cf. în acest sens și fragmentul din **Discorsi**, III, 29 (op. cit., p. 452) referitor la Romagna: „Căci păcatele popoarelor vin dela Principi... Și cel care va cerceta popoarele cari în vremurile noastre au fost cufundate în hoții și alte păcate asemănătoare, va constata că acestea vin dela cei cari le conduceau și care erau oameni de felul acesta. Romagna, înainte ca Papa Alexandru VI să fi nimicit pe seniorii cari o guvernau, era un exemplu al vieții celei mai criminale, deoarece se vedeau, pentru motivele cele mai mici, omoruri și tâlhării nespus de mari. Și lucrul acesta provenea din răutatea Principilor iar nu din firea rea a oamenilor, cum spuneau ei. Căci acești Principi fiind săraci și voind să trăiască la fel cu cei bogați, erau nevoiți să recurgă la multe jafuri și să le săvârșească în feluri diverse".

16) Remigius de Lorqua, majordom în slujba lui Cezar Borgia, fu numit, în 1501, guvernator general al Romagnei.

du-se să nu provoace ura supușilor săi, Ducele socoti că această conducere atât de autoritară nu mai este necesară și astfel institui în mijlocul Provinciei, un tribunal civil având în frunte un Președinte foarte înțelept, fiecare oraș trebuind să-și aibă aci un apărător al cauzelor lui[17]). Și știind că severitatea trecută provocase împotriva lui oarecare ură, hotărî, spre a îndepărta această simțire dușmănoasă din sufletul supușilor săi și spre a-i câștiga cu totul de partea lui, să le arate că, dacă se săvârșiseră cruzimi, ele nu porniseră de la el însuși, ci fuseseră ordonate de firea aspră a ministrului său. Sub un pretext oarecare, porunci într'o bună zi ca acesta să fie spintecat în două, în mijlocul pieței din Cesena, și să-i se pună alături un butuc de lemn și un cuțit însângerat[18]). Sălbăticia acestui spectacol provocă satisfacția poporului și în același timp mirarea nespusă a tuturor.

Dar să revenim de unde am plecat. Așa dar, socotindu-se destul de puternic și asigurat în parte împotriva primejdiilor prezente, deoarece se întărise în felul său și distrusese în bună parte forțele acelor vecini cari i-ar fi putut fi dăunătoare, nu-i mai rămânea să țină seama, dacă voia să-și întindă cucerirea mai departe, decât de puterea Franței; știa într'adevăr că Regele, care își dăduse seama prea târziu de greșala lui, nu va îngădui acțiunea sa. Incepu așadar să-și caute prietenii noui și să șovăie în atitudinea lui față de Franța, în momentul când Francezii înaintară spre Regatul Neapolului împotriva Spaniolilor cari asediau Gaeta[19]). Și intenția lui era de a se asigura împotriva lor, lucru care i-ar fi reușit curând dacă Alexandru ar fi trait[20]). Acestea au fost așa dar modurile lui de acțiune față de evenimentele prezente. In ce privește cele viitoare însă, trebuia mai întâi să se întrebe dacă noul Papă care luase conducerea Bisericii, îi va fi prieten, și trebuia apoi să știe că acesta va căuta să-i ia

---

17) Acest tribunal a fost creat în Octomvrie 1502, având ca Președinte pe Antonio dal Monte.

18) Remirro de Lorqua a fost ucis în modul arătat de Machiavelli, la 26 Decemvie 1502.

19) Machiavelli se referă la momentul luptei dintre Fanța și Spania pentru ocuparea Neapolului; Francezii, bătuți la Seminara și Cerignola, în Aprilie 1503, sunt asediați la Gaeta, iar Alexandru VI cu fiul său trec de partea Spaniei.

20) Papa Alexandru VI muri la 18 August 1503.

înapoi ceea ce îi dăduse Alexandru; deaceea se gândi să lucreze în patru moduri: să distrugă mai întâi familiile şi întregul neam al tuturor seniorilor cărora le luase averile, astfel încât Papa să nu poată face nimic în acest sens; al doilea, să câştige de partea lui întreaga nobilime a Romei pentru ca prin ea, după cum s'a spus, să-l poată avea pe Papă în mâinile lui; al treilea, să facă din Colegiul Cardinalilor cât mai mult un instrument al lui propriu; al patrulea să câştige atâta putere înainte ca Papa, tatăl său, să moară, încât să poată să reziste cu propriile lui puteri celui dintâi atac ce s'ar produce. La moartea lui Alexandru, împlinise trei din aceste proecte de acţiune; iar al patrulea era ca şi realizat: căci dintre seniorii jefuiţi de averile lor omorîse atâţia câţi putuse să prindă şi îi scăpaseră foarte puţini; pe nobilii romani îi câştigase, iar din Colegiul Cardinalilor avea de partea lui cea mai mare parte; cât priveşte apoi cuceririle noui, făcuse planul de cucerire a Toscanei şi stăpânea Perugia şi Piombino, având deasemenea protecţia asupra Pisei. Şi întrucât nu mai avea să se teamă de Franţa (într'adevăr nu mai era nici un motiv de teamă, deoarece Francezilor le fusese răpit Regatul Neapolului de către Spanioli, astfel că ambele părţi erau silite să-i cumpere prietenia), se aruncă asupra Pisei. După aceasta, Lucca şi Siena ar fi cedat curând, atât din ură faţă de Florentini cât şi din teamă; iar Florentinii nu puteau face nimic împotriva acestor lucruri: dacă totul i-ar fi reuşit (şi trebuia să-i reuşească în anul chiar în care a murit Papa Alexandru), ar fi dobândit atâta putere şi atâta glorie încât ar fi putut să se menţină mai departe prin el însuşi, şi nu ar mai fi trebuit să depindă de reuşita şi de forţele altuia, ci numai de puterea şi de energia lui. Dar Alexandru muri cinci ani după ce el începuse să scoată sabia din teacă; şi îi lăsă asigurată numai stăpânirea asupra provinciei (Romagna, pe când celelalte posesiuni rămaseră în vânt, strânse între două armate duşmane foarte puternice, iar el însuşi bolnav pe moarte. Firea Ducelui era totuşi atât de aprigă, omul acesta avea atâta energie, şi ştia atât de bine cum trebue să-i câştigi sau să-i distrugi pe oameni, iar temeliile pe cari le ridicase într'un timp atât de scurt erau atât de puternice, încât dacă acele două armate nu ar fi fost gata să-i sară în spate sau dacă el ar fi fost sănătos, ar fi putut să învingă orice greutate. S'a văzut prea bine că temeliile lui erau sigure, deoarece Romagna l-a aştep-

tat mai mult de o lună[21]; a stat în siguranță la Roma, deși era pe moarte; și deși cei din familiile Baglioni, Vitelli și Osini veniseră la Roma, nu putură face nimic împotriva lui. Dacă n'a reușit să aleagă Papă pe cine voia el, a reușit cel puțin să facă astfel încât să nu fie ales cel pe care nu-l voia[22]). Dar dacă la moartea lui Alexandru ar fi fost sănătos, i-ar fi fost totul ușor. El însuși mi-a spus, în ziua în care a fost ales papă Iuliu II, că prevăzuse tot ceea ce avea să se întâmple la moartea tatălui său și că găsise câte un remediu pentru toate împrejurările ce trebuiau să se producă, dar că nu se gândise niciodată că în ziua aceea va fi el însuși pe patul de moarte[23]).

Acum, după ce am adunat la un loc toate acțiunile Ducelui și le-am analizat, nu mi se pare că-i pot aduce vreo învinuire; cred, dimpotrivă, că este necesar să-l dau ca exemplu, după cum am făcut, tuturor acelora cari au urcat treptele puterii datorită ocaziei și ajutorului armat al altora. Căci, având un spirit puternic și planuri mărețe, nu putea să procedeze altfel, iar proectele lui au întâmpinat ca singure obstacole vieața prea scurtă a lui Alexandru și propria lui boală. Așa dar cel care, într'un Principat nou, socotește necesar să se asigure împotriva dușmanilor, trebue să-și câștige prieteni; să învingă fie prin forță, fie prin înșelăciune; să se facă iubit și temut de popor, urmat și respectat de soldați; să știe să-i distrugă pe cei care ar putea sau ar trebui să-i facă rău, să înnoiască prin legiuiri noui vechile rânduiri, să fie sever și recunoscător, mărinimos și larg, să înlăture o armată necredincioasă, să creeze una nouă, să-și păstreze prietenia Regilor și a Principilor în așa fel încât aceștia să-i facă bucuros un bine și să-i facă răul cu teamă; pentru toate acestea, el nu ar putea găsi un exemplu mai viu decât acela al acțiunilor acestui om. Ii putem găsi o greșală numai în ce privește numirea lui Iuliu II ca Papă; într'adevăr alegerea lui nu a fost bună deoarece, neputând să numească Papă pe cine

21) Romagna s'a supus Statului Papal doar în momentul în care Cezar Borgia a anunțat că a cedat provincia.

22) Datorită acțiunii lui Cezar Borgia, a urmat pe tronul papal Pius III; la moartea acestuia, numai după câteva săptămâni, este ales Iuliu II, tot prin acțiunea lui Borgia.

23) Se știe că Machiavelli se afla la Roma între Octomvrie și Decemvrie 1503, ca ambasador cu misiunea de observator al conclavului adunat la moartea lui Pius III.

voia el, după cum am spus, putea totuşi să obţină ca cineva să nu devină Papă; şi nu ar fi trebuit să admită niciodată ridicarea la tronul pontifical a acelor cardinali faţă de care se purtase rău, sau a acelora cari, odată ajunşi la puterea papală, trebuiau să se teamă de el. Căci oamenii îşi fac rău unii altora fie din teamă fie din ură. Cei cărora le făcuse rău erau, între alţii, Cardinalul bisericii San Pietro ad Vincula [24]), Colonna, San Giorgio, Ascanio [25]); toţi ceilalţi, dacă ar fi devenit papi, ar fi trebuit să se teamă de el, afară de Cardinalul de Rouen şi de Spanioli, aceştia din urmă prin legăturile lor de rudenie şi prin obligaţie [26]), iar cel dintâi pentru că era puternic, întru cât avea de partea lui regatul Franţei. Lucrul cel mai bun era aşa dar ca Ducele să aleagă Papă un Spaniol; şi, dacă nu putea face aceasta, trebuia să consimtă la alegerea Cardinalului de Rouen iar nu a Cardinalului de San Pietro ad Vincula. Căci se înşală cel care crede că oamenii mari uită insultele din trecut dacă le acorzi o favoare în prezent [27]). Ducele s'a înşelat asa dar în această alegere, şi ea a fost astfel cauza ultimei lui nereuşite.

---

24) Este vorba de cardinalul Giulio della Rovere, viitorul papă Iuliu II.

25) Machiavelli se referă la cardinalii: Giovanni Colonna, Raffaello Riario din Savona (San Giorgio) şi Ascanio Sforza.

26) Se indică faptul că Borgia erau Spanioli.

27) Cf. Discorsi III, 4 (op. cit. p. 383): „In ce priveşte al doilea exemplu (este vorba de Servius Tullius care credea să-i câştige prin favoruri pe fiii lui Tarquinius Priscus), se poate aminti oricărui conducător, că insultele trecute nu au fost niciodată şterse de beneficiile noui; şi cu atât mai puţin, cu cât beneficiul nou este mai mic decât a fost insulta".

CAPITOLUL VIII.

Despre cei cari au devenit Principi prin fapte nelegiuite

Dar întru cât un simplu particular mai poate deveni Principe încă în două feluri şi întucât această dobândire de putere nu poate fi atribuită cu totul nici ocaziei şi nici energiei personale, socotesc că nu trebue să las la o parte aceste alte două moduri, cu toate că unul[1]) din ele ar putea să fie discutat mai pe larg într'o carte în care s'ar vorbi despre Republici[2]). Aceste două moduri apar sau atunci când cineva ajunge la demnitatea de Principe prin mijloace criminale şi nelegiuite, sau atunci când un simplu particular devine Principe al ţării lui prin favoarea concetăţenilor săi. Oprindu-ne asupra celui dintâi

---

1) Ediţia lui Angelo Pernice în **Raccolta Nazionale dei Classici della Società Editrice Rinascimento del libro**, Florenţa, 1939 cuprinde această lecţiune diversă: „...non mi pare da lasciarli indrieto ancora che **dell 'uomo** (subliniat de noi) şi possa più diffusamente ragionare dove si trattassi delle republiche" (p. 42). Celelalte ediţii consultate (Francesco Costèro, **op. cit.**, p. 37; Armando Michieli, **op. cit.**, p. 75, Il Principe, introduzione e note di Federico Chabod, Torino, U. T. E. T., 1924, p. 40; Plinio Carli, **op. cit.**, p. 40; **Il Principe**, în **Opere**, a cura di Antonio Panella, v. II, Milano-Roma, Rizzoli, 1939, p. 34), conţin însă „dell'uno"; iar traducerile avute la dispoziţie urmează această lecţiune; cf. traducerea lui Yves Lévy, op. cit., p. 54: „encore que de l'une..."; a lui C. Ferrari, **op. cit.**, p. 93: „De l'un de ces moyens on peut disserter..."; a lui A. W. Rehberg, **op. cit.**, p. 58: „Obgleich von dem einen ausführlicher da gehandelt wird...".

2) Cu privire la acest al doilea mod, găsim o altă expunere a lui în cap. IX al **Principelui** şi deasemenea în **Discorsi** I, 52, capitol intitulat: **Spre a reprima îndrăzneala celui care se ridică într'o republică puternică, nu există un mijloc mai sigur şi mai puţin producător de turburări, decât acela de a-i închide drumurile pe cari el vine la putere** (op. cit., pp. 252—254).

dintre aceste moduri, îl vom ilustra prin două exemple, unul antic și altul modern, fără a expune mai pe larg valoarea lui, deoarece cred că cel care ar avea nevoe de el, n'ar avea decât să imite aceste exemple.

Agatocle Sicilianul[3]), nu numai simplu particular, dar de origină foarte joasă și nedemnă, a devenit rege al Siracuzei. Fiu al unui olar, a dus întotdeuna o vieață nelegiuită; poseda însă o energie sufletească și trupească atât de mare încât, intrând a face parte din armată, a urcat treptele până la rangul de căpitan al Siracuzanilor. Ajuns aci și sigur de această situație, a hotărît să devină Principe și să stăpânească prin violență, guvernând fără vreo obligație față de alții această cetate care îi fusese acordată prin bună înțelegere; el avea, în privința acestui plan al său, și o convenție secretă cu Hamilcar Cartaginezul, aflat cu armatele lui în Sicilia; întruni așa dar într'o dimineață poporul și senatul Siracuzei, ca și cum ar fi voit să discute cu ei unele chestiuni de stat și, la un semn dinainte fixat, soldații lui uciseră pe toți senatorii și pe oamenii cei mai bogați din cetate; aceștia fiind desființați, ocupă și stăpâni cu forța statul fără a mai întâmpina vreo rerezistență din partea cetățenilor. Și cu toate că a fost de două ori învins și însfârșit asediat de Cartaginezi, nu numai că și-a putut apăra cetatea dar, lăsând o parte din oameni să susțină mai departe asediul, cu cealaltă parte a atacat Africa, și în scurt timp a despresurat Siracuza, aducându-i pe Cartaginezi într'o situație foarte grea: astfel încât aceștia au fost constrânși să ajungă la o înțelegere cu el, să se mulțumească cu stăpânirea Africei și să-i cedeze lui Sicilia[4]).

Cel care va considera așa dar faptele și vieața acestui om, va constata că nimic sau prea puțin poate fi atribuit în acest caz ocaziei; într'adevăr, după cum s'a spus mai sus, el a ajuns a fi Principe nu prin favoarea cuiva, ci urcând treptele carierii militare prin acțiunile înfăptuite cu mii de greutăți și de primejdii, păstrându-și apoi Principatul prin nenumărate inițiative curajoase și primejdioase. Dar nu putem numi energie activă faptul de a-și ucide supușii și de a-și trăda prietenii, de a nu-și ține cuvântul, de a fi lipsit de milă și lipsit de religie, deoarece aceste

3) Tiran al Siracuzei în 317—289 î. Chr.

4) Se observă că, în realitate, Agatocle a fost învins în Africa și a păstrat numai cetățile din Sicilia.

moduri de acţiune îţi permit să dobândeşti puterea, dar nu gloria [5]). Dacă analizăm aşa dar energia dovedită de Agatocle atât în înfruntarea primejdiilor cât şi în înfrângerea lor, şi apoi curajul cu care a îndurat şi a învins obstacolele, nu vedem dece l-am socoti inferior oricărui alt conducător desăvârşit de armate; totuşi cruzimea lui nestăpânită şi lipsa lui de omenie alături de crimele lui nenumărate, nu ne îngădue să-l preamărim între oamenii desăvârşiţi. Nu putem atribui aşa dar ocaziei şi nici energiei ceea ce a dobândit atât fără una cât şi fără cealaltă.

In timpurile noastre, sub domnia lui Alexandru VI, putem aminti pe Oliverotto da Fermo [6]); rămas orfan de mic copil, a fost crescut de un unchiu al său din partea mamei, cu numele Giovanni Fogliani, şi încă foarte tânăr a fost trimis să înveţe meşteşugul armelor dela Paolo Vitelli [7]); pentru ca, ajungând să cunoască desăvârşit această disciplină, să poată urca la un grad înalt în oştire. La moartea lui Paolo, a continuat să înveţe arta militară sub Vitellozzo, fratele celui dintâi [8]); şi, pentru că era inteligent, viguros ca înfăţişare şi cu inima plină de mândrie a ajuns să fie cel dintâi în armată. Dar părându-i-se că este un lucru de slugă să stea sub conducerea altuia, se gândi să ocupe Fermo, având în aceasta ajutorul unora dintre cetăţenii acestui stat cărora le era mai dragă sclavia decât libertatea patriei lor; avea deasemenea ajutorul lui Vitelli. Ii scrise deci lui Giovanni Fogliani că, întru cât stătuse mulţi ani departe de patrie, voia să vie să-l vadă, pe el şi cetatea lui, şi să-şi dea seama, într'o măsură, de averea ce-i fusese lăsată moştenire; şi, întru cât muncise până acum numai pentru a dobândi onoare, pentru ca cei din cetatea lui să vadă că nu şi-a folosit timpul în zadar, voia

---

5) Cf. **Discorsi**, III, 40, **op. cit.**, pp. 476—77: „Voiu spune numai aceasta, că nu socotesc glorioasă acea înşelătorie prin care calci cuvântul dat şi pactul încheiat; deoarece deşi ea îţi aduce uneori un stat şi o domnie, după cum s'a arătat mai sus, nu-ţi va aduce însă niciodată gloria. Mă refer însă la aceea înşelătorie pe care o foloseşti faţă de duşmanul care nu are încredere în tine, şi care constă tocmai în conducerea pricepută a războiului...".

6) Este vorba de Oliverotto sau Euffreducci din Fermo, ucis împreună cu ceilalţi partizani ai Orsinilor la întrunirea dela Magione.

7) Paolo Vitelli, condottier al Florenţei, a fost executat sub acuzaţia de a fi voit să se facă stăpân asupra Republicii (1499).

8) Stăpân al Cetăţii Città di Castello, a fost şi el ucis la Sinigaglia.

să vie înconjurat de oameni și însoțit de o sută de cavaleri, parte prieteni și parte slujitori; și îl ruga să fie atât de bun și să orânduiască astfel ca să i se facă o primire plină de cinste: lucru care ar fi însemnat o onoare nu numai pentru el însuși, dar și pentru unchiul său, întrucât el îl crescuse. Giovanni Fogliani nu a neglijat nimic din ceea ce se cuvenea să facă pentru nepotul său; și, după ce i-a orânduit o primire plină de onoruri, l-a instalat în casa lui; câteva zile mai târziu, în care timp pregătise în taină tot ceea ce îi era necesar pentru a-și săvârși crimele plănuite, Oliverotto dădu aici un ospăț solemn la care îl pofti pe Giovanni Fogliani împreună cu fruntașii orașului. După ce terminară de mâncat și fură sfârșite de asemenea acele distracții prin care se obișnuiește a se întovărăși asemenea ospețe, Oliverotto, cu multă pricepere, aduse discuția asupra unor chestiuni mai grave, vorbind despre gloria papei Alexandru și a lui Cezar, fiul său, și despre acțiunile pe cari le-au întreprins. Iar când Giovanni și ceilalți răspunseră la aceasta luând parte la discuție, el se sculă deodată spunând că asemenea chestiuni trebue vorbite într'un loc mai tainic; și se retrase într'o odaie unde îl urmară Giovanni și toți ceilalți cetățeni. Dar deabia se așezară, când, din ascunzișuri, ieșiră soldații cari îl omorîră pe Giovanni și pe toți ceilalți. După această crimă, Oliverotto încălecă, și, străbătând cetatea, asedie în palatul său pe magistratul suprem; astfel încât, de teamă, fură constrânși cu toții să-l asculte și să alcătuiască o guvernare în fruntea căreia îl ridicară pe el ca Principe. După ce fură uciși de asemenea toți aceia cari, fiind nemulțumiți, puteau să-i facă rău, el își întări stăpânirea prin legiuiri civile și militare noui, astfel încât, în mai puțin de un an, cât a fost Principe, nu numai că a ajuns să fie cu totul sigur de stăpânirea Cetății, dar toți vecinii se temeau de el. Iar răsturnarea lui dela putere ar fi fost tot atât de grea ca și în cazul lui Agatocle, dacă el nu s'ar fi lăsat înșelat de Cezar Borgia atunci când acesta a pus mâna pe toți cei din partidul Orsini și Vitelli, la Sinigaglia [9]), după cum v'am spus mai sus; și el a fost prins aici, astfel că, un an după ce săvârșise paricidul, a fost el însuși strangulat împreună cu Vitellozzo, cel care fusese maestrul faptelor lui de vitejie și al nelegiuirilor lui.

---

9) Este vorba de episodul narat mai sus, al acținuii lui Borgia la Sinigaglia (Decemvrie 1502).

Unii oameni ar putea să se întrebe cum este oare posibil ca Agatocle, și alții asemenea lui, să fi putut, după atâtea trădări și cruzimi, să mai trăiască multă vreme și fără primejdie în țara lor și să se apere de dușmanii din afară, fără ca cei din propria lor cetate să conspire vreodată împotriva lor; când este știut că alții nu au putut, din cauza cruzimii lor, să-și păstreze statul nici chiar în timp de pace și cu atât mai puțin în vremurile tulburi de războiu. Cred că faptul acesta se explică prin modul mai bun sau mai rău în care e folosită cruzimea. Putem spune (dacă este permis a vorbi bine despre ceva rău), că un act de cruzime este bun dacă îl săvârșim o singură dată și constrânși de nevoia de a ne asigura puterea, dar nu continuăm apoi în acest fel ci facem astfel ca acel act să devină binefăcător pentru cât mai mulți dintre supușii noștri; cruzimile sunt însă rău întrebuințate atunci când, deși puține la început, cresc cu vremea cu mult mai mult de cât diminuiază. Cei care aleg prima cale pot, cu ajutorul lui Dumnezeu și al oamenilor, să aibă o speranță de refacere a stăpânirii lor, cum s'a întâmplat în cazul lui Agatocle; pentru ceilalți este însă cu neputință să-și păstreze puterea. De unde urmează că trebue să observăm acest fapt: că cel care ocupă un stat trebue să știe dinainte toate cruzimile pe cari trebue să le săvârșească, și trebue să le facă pe toate dintr'odată pentru ca să nu trebue să le ia mereu dela început și pentru ca, fără să le repete, să-și asigure încrederea supușilor săi și să-i câștige făcându-le bine. Cel care procedează altfel, fie din sfială, fie pentru că a luat hotărîri proaste, acela este obligat să țină mereu cuțitul în mână; și nu va putea să aibă niciodată încredere în supușii săi, deoarece nedreptățile mereu recente și continue care se fac împotriva lor nu pot crea încrederea necesară. Căci nedreptățile trebue săvârșite toate dintr'odată, pentru ca oamenii gustându-le mai puțin timp, să le găsească mai puțin grele; iar binefacerile trebue făcute încetul cu încetul pentru ca să le simțim savoarea vreme mai îndelungată. Principele trebue însă, mai mult decât orice, să trăiască în așa fel cu supușii săi încât nicio întâmplare, bună sau rea, să nu-l facă să-și schimbe atitudinea; căci, dacă timpurile grele te duc la restriște, nu mai ai timp să iei măsurile cele mai severe; iar binele pe care îl faci nu-ți ajută la nimic, deoarece se va socoti că ai fost constrâns să-l faci și nimeni nu-ți va fi recunoscător pentru el.

CAPITOLUL IX.

Despre Principatul civil.

Dar, trecând acum la analiza celui de al doilea mod pe care trebue să-l arătăm, anume când un simplu cetățean devine Principe al țării lui nu prin crime sau prin alte acțiuni violente, dar prin favoarea concetățenilor lui, stăpânire ce poate fi numită Principat civil (și pe care o poți dobândi fără să ai nevoie de o energie desăvârșită sau de o ocazie tot astfel, ci îți trebue mai curând o viclenie care să reușească), spun în această privință că un astfel de Principat se obține fie prin favoarea poporului, fie prin aceea a celor mari. Intr'adevăr, se întâlnesc în orice cetate aceste două direcții deosebite: ele apar din faptul că poporul nu dorește să fie comandat nici asuprit de cei mari, pe când cei mari doresc să comande poporului și să-l asuprească; aceste două voințe deosebite fac să se producă într'o cetate unul din cele trei efecte ale lor: Principatul, libertatea sau anarhia [1]).

Principatul este creat fie prin voința poporului, fie a celor mari, după cum una sau cealaltă din aceste părți găsesc prilejul de a o face. Căci, dacă cei mari își dau seama că nu pot rezista poporului, își îndreaptă întreaga lor favoare asupra unuia dintre ei și îl fac Principe pentru a putea să-și satisfacă toate poftele fiind acoperiți de el. Poporul de asemenea, văzând că nu poate să reziste celor mari, își concentrează întreaga favoare asupra unuia singur, alegându-l Principe spre a fi apărat de puterea

---

1) In text „licenzia"; traducerile franceze dau „licence" (Ferrari, op. cit., p. 99, Yves Lévy, op. cit., p. 62); Rehberg (op. cit., p. 63): „unbändige Gesetzlosigkeit".

lui. Cel care ajunge Principe cu ajutorul celor mari, se menține în această situație mai greu decât cel care dobândește mărirea cu ajutorul poporului; căci, deși Principe, el are în jurul lui mulți oameni cari se socotesc a fi egalii lui, astfel încât nu poate nici să-i guverneze, nici să le poruncească după voia lui. Dar cel care ajunge Principe prin favoarea poporului, se găsește singur în acest loc, și nu are în jurul lui pe nimeni sau foarte puțini cari să nu fie gata să-l asculte [2]). Afară de aceasta, pe cei mari nu poți să-i mulțumești în mod cinstit și fără a face rău celorlalți, dar poți mulțumi în felul acesta poporul; căci ceea ce vrea poporul este mai cinstit decât ceea ce vor cei mari, întrucât aceștia din urmă vor să asuprească, iar cei dintâi nu vor să fie asupriți. In plus, un Principe nu se poate considera niciodată în siguranță față de un popor care îi este dușman, deoarece acesta este prea numeros; dar el poate lua toate măsurile împotriva celor mari, deoarece sunt puțini. Lucrul cel mai grav la care un Principe se poate aștepta din partea unui popor ostil, este de a fi părăsit de el; dar dacă cei mari îi sunt dușmani, nu are să se teamă numai de a fi părăsit de ei, ci de a-i vedea ridicându-se împotriva lui; căci, având o vedere mai largă și fiind mai vicleni, ei știu întotdeauna să-și rezerve timpul necesar spre a se salva, și caută să-și pună în valoare meritele față de cel care, după speranța lor, va învinge. Se mai adaugă faptul că un Principe este întotdeauna constrâns să trăiască cu acelaș popor; dar el poate să renunțe de a avea în conducere mereu pe aceiași demnitari în jurul lui, și poate să numească și să destitue în fiecare zi pe alții și să le împartă și să le ia onorurile după bunul lui plac.

Și pentru a lămuri mai bine această chestiune, voiu spune că cei mari pot [3]) să fie considerați în mod principal în două feluri: ei se comportă în așa fel încât prin ati-

---

2) Cf. **Discorsi** I, 40, **op. cit.**, p. 236: „De unde rezultă că acei tirani cari au prieten poporul și dușmani pe cei mari, sunt mai siguri deoarece violența lor are drept suport forțe mai mari decât posedă aceia cari au drept dușman poporul și drept prietenă nobilimea".

3) In textul ediției pe care o urmăm, a lui Angelo Pernice, găsim „possono", după cum am tradus. Alte ediții, a lui Michieli, spre pildă (**op. cit.**, p. 82), a lui Chabod (**op. cit.**, p. 48), a lui **Carli** (**op. cit.**, p. 46), a lui **Antonio Panella** (**op. cit**, p. 40) și a lui **Francesco Costero** (**op. cit.**, p. 41), adoptă lecțiunea „debbono" adică „trebue".

tudinea lor se leagă cu totul de soarta Principelui, sau nu se leagă deloc de ea. Cei cari ţi se pun astfel la dispoziţie şi nu sunt lacomi de averi, trebue onoraţi şi stimaţi; iar cei cari nu ţi se supun astfel, trebue consideraţi în două feluri: căci ei procedează astfel din laşitate şi lipsă naturală de putere sufletească, şi în cazul acesta trebue să te serveşti de ei, şi îndeosebi de aceia cari îţi pot da sfaturi înţelepte, aşa încât în împrejurările bune ei să-ţi fie o onoare iar în timp de nenorocire să nu mai ai a te teme de ei. Dar atunci când ei nu ţi se pun la dispoziţie, atât din calcul cât şi din ambiţie, înseamnă că se gândesc mai mult la ei înşişi decât la Principe, şi trebue să te fereşti şi să te temi de asemenea oameni ca de nişte duşmani făţişi, deoarece, oricare îţi va fi împrejurarea adversă, ei vor contribui la răsturnarea ta.

Aşa dar cel care devine Principe prin favoarea poporului, trebue să şi-l păstreze prieten; lucru care îi va fi uşor, deoarece poporul nu cere altceva decât să nu fie asuprit. Dar cel care ajunge Principe contrar voinţei poporului şi prin favoarea celor mari va trebui, înainte de toate, să caute să câştige de partea lui poporul; lucru care îi va fi uşor dacă îl va lua sub oblăduirea lui. Şi deoarece firea omului este astfel încât, atunci când i se face un bine de către cel dela care credea că va primi numai rău, ajunge să fie mai devotat faţă de el decât faţă de un alt binefăcător, înseamnă că poporul va deveni dintr'odată favorabil acestui Principe mai mult decât i-ar fi devenit dacă acesta ar fi dobândit Principatul prin propria lui alegere. Principele va putea câştiga această iubire a poporului în mai multe feluri, cu privire la cari nu putem da o regulă anumită, deoarece ele variază după cazul particular al subiectului. Voiu lăsa aşa dar de o parte această chestiune. Voiu conclude numai, spunând că un Principe trebue să se bucure de prietenia poporului; altfel nu va avea niciun mijloc de scăpare în împrejurările adverse. Nabis, principe al Spartanilor[4]), a susţinut asaltul Greciei întregi şi a re-

4) Nabis a luat puterea la Sparta în 206, guvernând Cetatea până la 192 î. Chr. Il găsim în luptă contra Ligii Acheiene unite cu Romanii şi ucis în cursul unor tratative cu Etolienii, de către trimişii acestora. Cf. şi **Discorsi** I, 40, **op. cit.**, p. 236, unde Machiavelli menţionează cazul lui Nabis ca exemplu al tiranului având prieten poporul şi duşman pe cei mari, şi salvându-se cu ajutorul tocmai al celui dintâi (cf. nota 2, a acestui capitol). Despre uciderea lui Nabis, în **Discorsi**, III, 6, **op. cit.**, pp. 393—394.

zistat unei armate romane pretutindeni și deplin victorioase, apărându-și împotriva lor atât statul cât și situația; astfel, în momentul primejdiei i-a fost suficient să se asigure numai împotriva câtorva dușmani; dacă însă poporul întreg ar fi fost împotriva lui, nu i-ar fi fost de ajuns aceasta. Să nu mi se răspundă, contestând adevărul acestei păreri, prin proverbul prea cunoscut care afirmă că *cel care se bazează pe popor construiește pe noroiu*: este adevărat că, atunci când un simplu particular se bazează pe favoarea poporului și se amăgește cu gândul că acesta îl va scăpa dacă va fi urmărit de dușmani sau de magistrați, el poate de multe ori să se înșele, așa cum li s'a întâmplat Gracchilor la Roma și lui Messer Giorgio Scali la Florența [5]. Dar dacă Principele care se bazează pe popor știe să conducă și este un om curajos, care nu se sperie în împrejurările grele și nu renunță la celelalte pregătiri ale lui, iar prin energia și ordinea lui își păstrează încrederea tuturor, poporul nu-l va înșela și el își va da seama că temeliile pe cari a construit sunt bune.

Aceste Principate civile trec printr'o situație grea în momentul în care urcă dela forma de guvernare civilă la cea absolută. Căci Principii de acest fel conduc fie prin ei înșiși, fie prin mijlocirea diferitelor magistraturi; în acest ultim caz, situația lor este mai slabă și mai primejdioasă, deoarece puterea lor atârnă în totul de voința acelor cetățeni cari ocupă magistraturile; iar aceștia pot să-i ia cu multă ușurință puterea, mai ales în împrejurări grele, fie împotrivindu-i-se, fie refuzându-i ascultarea. Intr'o primejdie de acest fel, Principele nu are timpul necesar să ia în mână puterea absolută, deoarece cetățenii și locuitorii supuși cari ascultă în mod obișnuit de autoritatea magistraților, nu vor, în împrejurări grele, să asculte de autoritatea lui; astfel, în situațiile îndoelnice de acest fel, el va găsi numai puțini oameni în cari să poată avea încredere. Căci un Principe de acest fel nu poate să se conducă după cele ce constată în vremurile de pace, când cetățenii au nevoie de stat; fiecare aleargă, fiecare făgădueşte și fiecare vrea să moară pentru stat, atunci când moartea este departe;

---

5) Giorgio Scali, om dintre cei mai bogați, a fost de partea poporului în acele mișcări populare ale Florenței (1378) cari s'au numit ale „Ciompi"-lor; la sfârșit a fost părăsit de popor și decapitat (1382)).

dar în timpurile de restrişte, când statul are nevoie de cetăţeni, găseşti prea puţini oameni de acest fel. Şi această experienţă este cu atât mai primejdioasă, cu cât nu o poţi face decât o singură dată. Aşa dar un Principe înţelept trebue să reflecteze alegând acel mod de guvernare prin care supuşii lui, oricând şi în orice fel de împrejurări, să aibă nevoie de stat şi de el; în acest caz, ei îi vor fi întotdeauna credincioşi.

CAPITOLUL X.

In ce fel trebue măsurate forțele oricărui Principat.

Spre a putea analiza caracterele acestor Principate, trebue să considerăm de asemenea și acest lucru: anume să vedem dacă un Principe are un stat atât de mare încât poate, la nevoie, să se apere singur; sau are întotdeauna nevoie să fie apărat de altul. Și spre a lămuri mai bine această chestiune, spun că, după credința mea, se pot susține singuri aceia cari, dispunând fie de oameni mulți, fie de bani, reușesc să-și alcătuiască o armată bună și să dea lupta în câmp deschis împotriva oricui ar veni să-i atace; și tot astfel cred că au întotdeauna nevoie de un altul aceia cari nu pot să înceapă lupta deschisă împotriva dușmanului, ci sunt constrânși să se ascundă înăuntrul zidurilor cetății și pe acestea să le apere. De primul caz am vorbit în altă parte[1]) și vom adăuga ceva mai departe[2]) celelalte elemente necesare. In ce privește al doilea caz, nu putem face altceva decât să-i sfătuim în mod stăruitor pe Principii de acest fel, să-și întărească și să-și înarmeze cetatea lor și să nu se îngrijească nici de cum de restul țării. Iar cel care își va fi fortificat orașul și se va fi comportat față de celelalte state și de cetățenii lui în felul arătat mai sus[3]) și în cel care va fi arătat mai departe[4]), acela nu va fi niciodată atacat decât cu multă teamă; deoarece oamenilor nu le place să întreprindă acțiuni în cari văd că au de întâmpinat dificultăți, și știm că nu este nici de cum

1) In cap. VI.

2) In cap. XII—XIII.

3) In cap. IX.

4) In cap. XIX.

ușor să ataci pe cel care și-a întărit bine cetatea și nu este urît de popor.

Orașele din Germania[5]) sunt cu totul libere, au un teritoriu mic, ascultă de Impărat când vor și nu se tem nici de el nici de alți vecini oricât de puternici din jurul lor; căci sunt atât de bine întărite încât fiecare se gândește că trebue să fie de lungă durată și grea o asemenea cucerire. Intr'adevăr, toate orașele sunt prevăzute cu șanțuri și ziduri potrivite; au artilerie suficientă; iar în magaziile publice păstrează întotdeauna cantități de băutură, de hrană și de combustibil suficiente pentru un an; afară de aceasta, pentru a putea hrăni massa cea mare a poporului fără pagubă pentru finanțele publice, aceste orașe orânduiesc dinainte totul în așa fel încât timp de un an ele pot întrebuința pe locuitori la acele meșteșuguri și ocupațiuni cari constitue nervul și vieața însăși a unei cetăți, și din cari poporul de jos își scoate existența. Sunt aci de asemenea în mare cinste exercițiile militare și există o întreagă organizație pentru întreținerea lor.

Așa dar un Principe care are o cetate puternic întărită și nu s'a făcut urît de supuși, nu poate fi atacat; și chiar dacă s'ar găsi cineva care să-l atace, îndrăzneala lui s'ar încheia curând cu multă rușine; căci lucrurile sunt în lume atât de schimbătoare, încât nu este posibil ca cineva să stea un an întreg cu armatele lui la asediul unui oraș și să nu facă nimic altceva. Iar dacă cineva mi-ar răspunde că poporul, care își are moșiile în afara orașului și le vede devastate, nu va putea să îndure mult aceasta, iar asediul îndelungat și grija de averea lui proprie îl va face să uite de Principe: voiu răspunde la aceasta spunând că un Principe puternic și curajos va învinge întotdeauna toate aceste greutăți, fie dând oamenilor speranța că răul nu va fi de lungă durată, fie făcându-i să se teamă de cruzimea dușmanului sau asigurându-se cu toată priceperea lui de persoana acelora cari i se par prea îndrăzneți. In plus este logic ca dușmanul să ardă și să devasteze țara din primul moment în care a atacat, așa dar atunci când toți sunt încă plini de curaj și hotărîți să se apere; de asemenea, Principele trebue să se teamă cu atât mai puțin

---

5) Machiavelli a vizitat Germania în cursul ambasadei lui la împăratul Maximilian, în 1507—1508. O expunere a situației Germaniei se găsește în **Discorso sopra le cose d'Alemagna** și în **Ritratti delle cose d'Alemagna**.

cu cât, după câtva timp, când curajul tuturor a slăbit, se vede că pagubele s'au produs și astfel răul este acceptat întrucât nu se mai poate face nimic împotriva lui; atunci însă oamenii se strâng cu atât mai mult în jurul Principelui, cu cât li se pare că el le datorează mult, deoarece pentru apărarea lui le-au fost arse casele și le-au fost jefuite moșiile. Natura omului este într'adevăr astfel încât el se simte obligat față de celălalt atât prin binele pe care i-l face cât și prin acela pe care îl primește dela el. Dacă vom considera așa dar cu atenție toate aceste lucruri, vom vedea că nu-i este greu unui Principe prudent să păstreze viu curajul supușilor săi atât la începutul cât și în cursul asediului, cu condiția desigur să nu-i lipsească nici hrana nici mijloacele de apărare.

CAPITOLUL XI.

Despre Principatele eclesiastice.

Ne mai rămâne să discutăm acum numai despre Principatele eclesiastice: aci greutatea se arată înainte de a le obține, deoarece se dobândesc fie prin energie fie prin ocazie, și se păstrează atât fără una cât și fără cealaltă; ele se susțin într'adevăr pe baza orânduirilor foarte vechi ale religiei cari sunt atât de puternice și de așa natură încât îi mențin pe Principi la locul lor oricare le-ar fi modul de acțiune și felul de vieață. Aceștia sunt așa dar singurii oameni cari au un stat și nu îl apără; au supuși și nu îi guvernează; iar țările lor cu toate că nu sunt apărate, nu le sunt totuși luate; supușii, cu toate că nu sunt guvernați, nu se arată preocupați de aceasta, și nu se gândesc să se sustragă autorității lor și nici n'ar putea s'o facă. Așa dar singure aceste Principate sunt sigure și fericite. Dar, întrucât sunt guvernate de o rațiune superioară la care mintea omenească nu ajunge, renunț de a mai vorbi despre ele; fiind într'adevăr create și păstrate de Dumnezeu, ar însemna să mă arăt prea încrezut și îndrăzneț dacă aș discuta asupra lor [1]). Totuși, cineva ar putea să mă întrebe cum se face că Biserica a dobândit ca putere temporală o autoritate atât de mare, știut fiind că, înaintea papei Alexandru, toți Principii de seamă ai Italiei și nu numai cei cari se chemau astfel, dar oricare baron și simplu senior, oricât de mic, îi dădeau prea puțină importanță în ce privește puterea temporală, pe când astăzi chiar un rege al Franței tremură din cauza ei, și ea este în stare să-l gonească din Italia [2]) și tot ea să-i distrugă pe Venețieni: aceste

---

1) Este clară ironia acestor rânduri.

2) Este vorba de Iuliu II, victorios față de Ludovic XII.

lucruri deci, deși cunoscute, nu mi se par de prisos să fie amintite pe larg.

Inainte ca regele Carol VIII să fi coborît în Italia [3]), țara aceasta se afla sub puterea Papei, a Venețienilor a' Regelui Neapolului, a Ducelui de Milano și a' Florentinilor. Aceste mari puteri trebuiau să aibă două preocupări principale: mai întâiu ca niciun străin să nu intre cu armatele în Italia; apoi ca niciunul dintre Principi să nu ocupe un teritoriu mai mare decât celălalt. Mai primejdioși erau Papa și Veneţienii. Pentru a putea rezista acestora din urmă, era necesară unirea tuturor celorlalţi, aşa cum ea s'a realizat la apărarea Ferrarei [4]); iar pentru a micșora puterea Papei, se serveau de marile familii romane cari, fiind împărțite în două partide, Orisini și Colonna, aveau întotdeauna un motiv de discordie între ele; dar întru cât erau tot timpul cu armele în mână și gata de luptă chiar sub ochii Papei, mențineau Statul Papal într'o stare de slăbiciune și neputință. Și cu toate că apărea uneori câte un Papă curajos, cum a fost Sixt IV [5]), nici norocul nici priceperea lor nu au putut să libereze vreodată Statul de aceste rele. Iar vieața scurtă a acestor Papi a fost cauza neputinței lor; căci în cei zece ani cât guverna în medie un Papă, era mult dacă reușea, cu greutate, să înjosească una dintre facțiuni; iar dacă, cu voia lui Dumnezeu, unul reușea să nimicească aproape partidul Colonna, răsărea deodată un altul, dușman al Orsinilor, care îi făcea pe ceilalți să se ridice din nou și nu avea timpul suficient să-i distrugă pe Orsini. Urmarea era că forțele temporale ale Papei erau prea puțin prețuite în Italia. A apărut apoi Alexandru VI care, dintre toți Pontificii cari au fost vreodată, a arătat marea autoritate pe care poate s'o dobândească un Papă

---

3) In 1494.

4) Ferrara a fost atacată în 1482 de Veneţieni. Au apărat-o laolaltă ducele Ferrarei, Ercole I de Este, papa Sixt IV, Alfonso de Neapole și Lorenzo Magnificul.

5) A ocupat tronul pontifical în anii 1471—1484. Machiavelli îi închină o pagină din **Istorie Fiorentine** VII, 22, (in **Opere**, a cura di A n t o n i o P a n e l l a, Milano-Roma, Rizzoli o. I, 1938, p. 435): „A fost acest Papă cel dintâiu care a început să arate cât de mult poate face un Pontifice și cum multe lucruri cari înainte erau numite erori, puteau fi ascunse sub autoritatea pontificală... Acest mod ambițios de a proceda a făcut să fie mai mult stimat de Principii Italiei și fiecare caută să și-l facă prieten".

atât prin bani cât și prin forță. Cu ajutorul ducelui Valentino și cu prilejul coborîrii Francezilor în Italia, el înfăptui toate acele lucruri despre cari am vorbit mai sus în relatarea acțiunilor Ducelui. Și cu toate că intenția lui nu era aceea de a înălța puterea Bisericii, dar puterea Ducelui, acțiunile lui au însemnat totuși prilej de mărire pentru aceasta; iar după moartea lui și a Ducelui, Biserica a moștenit rodul străduințelor lui. Urmă apoi Papa Iuliu II care găsi Biserica puternică întrucât stăpânea întreaga Romagna, iar familiile nobilimii romane erau distruse și partidele lor desființate prin persecuțiile lui Alexandru; el găsi deasemenea calea deschisă pentru a strânge bani printr'un mijloc încă neîntrebuințat până la Alexandru [6]. Iuliu II, nu numai că a continuat aceste procedee, dar le-a accentuat; și se gândi să cucerească Bologna [7], să-i distrugă deasemenea pe Venețieni și să-i gonească pe Francezi din Italia; aceste lucruri i-au reușit toate, și faptul este cu atât mai mult spre lauda lui cu cât a făcut totul spre a crește puterea Bisericii iar nu spre a-și satisface interesul lui particular. A menținut apoi partidele Orsini și Colonna în situația în care le găsise, și cu toate că existau între ei motive de turburare, au fost totuși două lucruri cari i-au oprit în acțiunea lor: a fost, mai întâiu, marele prestigiu al Bisericii care îi speria; și apoi faptul că nu își aveau cardinalii lor, care provoacă deobiceiu neînțelegeri grave între ei; într'adevăr, aceste două partide nu vor putea să ajungă la o înțelegere între ele atâta vreme cât își vor avea cardinalii lor, deoarece ei sunt aceia cari, la Roma și în celelalte părți, întrețin discordiile vii dintre partide, pe când nobilimea laică din ambele părți este silită să-i apere; și astfel se nasc, din ambiția prelaților, discordiile și turburările între nobili. Sfinția Sa Papa Leon [8]) a găsit așa dar acest Stat pontifical foarte puternic; și oamenii speră că, dacă ceilalți l-au înălțat glorios prin puterea armelor, el, prin bunătatea și celelalte virtuți nenumărate pe cari le posedă, îl va face măreț și respectat.

---

6) Este vorbă de vinderea funcțiunilor eclesiastice.

7) Iuliu II a ocupat Bologna în 1506; cu acest prilej, Michelangelo a lucrat statuia monumentală distrusă la întoarcerea stăpânitorilor Bolognei, Bentivogli (1511).

8) Leon X de'Medici, ales papă în Februarie 1513, așa dar puțin înainte de începerea redactării **Principelui**.

CAPITOLUL XII.

De câte feluri sunt armatele şi despre soldaţii mercenari.

După ce am discutat în mod particular despre toate caracterele Principatelor pe cari mi-am propus să le analizez la începutul acestor pagini, şi după ce am considerat în parte cauzele bunei lor stări sau a decadenţei lor, indicând de asemenea modul în care unii au încercat să le dobândească şi să le păstreze, îmi rămâne să vorbesc acum în general despre războaiele şi modurile de apărare cari pot să apară în fiecare dintre ele. Am spus mai sus [1]) că un Principe trebue să aibă temelii adânci în statul său, altfel el se prăbuşeşte în mod necesar. Dar temelia cea mai însemnată a oricărui stat atât nou cât şi vechiu sau mixt, este alcătuită din legi şi armate bune. Şi deoarece nu pot să existe legi bune acolo unde nu sunt armate bune, şi este de asemenea necesar ca acolo unde sunt armate bune să existe şi legi bune, voiu lăsa la o parte discuţia referitoare la legi, şi voiu vorbi despre armate. Spun aşa aşa dar că armatele cu cari un Principe îşi apără ţara sunt sau ale lui proprii, sau mercenare, sau armate aliate sau în sfârşit formate din aceste elemente diverse, putând fi numite în acest caz mixte. Cele mercenare şi aliate sunt inutile şi primejdioase. Iar dacă un Principe îşi întemeiază puterea statului pe armatele mercenare, nu va avea niciodată o situaţie solidă şi nici sigură; deoarece asemenea armate sunt lipsite de unitate între ele, sunt ambiţioase, fără disciplină şi necredincioase; ele sunt pline de vitejie între prieteni, dar sunt laşe în faţa duşmanilor, nu se

1) In cap. VII.

tem de Dumnezeu şi nici nu-şi ţin cuvântul faţă de oameni; cu atât mai mult îţi amâni o înfrângere cu cât amâni mai mult atacul pe care l-ai da cu ajutorul lor; şi după cum duşmanii te jefuiesc în timp de războiu, asemenea armate te jefuesc în timp de pace. Cauza acestor fapte este că armatele de acest fel nu luptă nici din iubire de ţară, nici dintr'un alt motiv decât acela că primesc o mică leafă; iar aceasta nu este suficientă pentru a-i face să vrea să moară pentru tine [2]). Vor bucuros să fie soldaţii tăi atâta timp cât nu porţi războiu; dar de îndată ce războiul începe, vor sau să fugă sau să se întoarcă la ei acasă. Nu mi-ar fi prea greu să dovedesc aceasta, deoarece ruina Italiei nu are astăzi altă cauză decât aceea de a se fi bazat multă vreme numai pe armate mercenare. Acestea au avut uneori unele victorii şi, în ciocnirile care s'au produs între ele, păreau că au destulă vitejie [3]); dar îndată ce apărură armatele străine, văzură toţi cât valorau în realitate celelalte. Astfel i-a fost uşor lui Carol, regele Franţei, să cucerească Italia cu creta [4]): iar cei cari spuneau că păcatele noastre

---

2) Machiavelli vorbeşte despre armatele mercenare, şi în **Discorsi**, I, 43, **op. cit.**, pp. 238—39: „Din acest exemplu se pot cunoaşte în parte cauzele inutilităţii soldaţilor mercenari, cari nu au alt motiv care să-i ţină în funcţia lor decât puţina leafă pe care le-o dai. Acest motiv nu este şi nici nu poate fi suficient spre a-i face credincioşi şi spre a-i face să-ţi fie atât de mult prieteni încât să vrea să moară pentru tine. Căci în armatele în care nu există niciun fel de dragoste faţă de acela pentru care lupţi şi care să facă din soldaţi aliaţii lui, nu va putea fi niciodată o energie suficientă spre a rezista unui duşman puţin energic".

3) Comentatorii notează că Machiavelli se referă probabil la cele două armate mercenare mai însemnate, ale partidului Sforza şi ale partidului lui Andrea Braccio, în continuă luptă între ele.

4) Commynes (Mémoires, VII, 14) notează aceste cuvinte atribuindu-le papei Alexandru VI, care îl compară pe Carol VIII cu un „maréchal de logis", deoarece în cucerirea repede a Italiei, el n'a avut decât să însemne cu creta diferitele case unde voia să-şi instaleze trupele în cantonament: „...et comme a dict le pape Alexandre qui règne, les Francois y sont venuz avec des esperons de boys et de la croye en la main des fourriers pour mercher leurs logis, sans aultre peine" (**Mémoires** de Philippe de Commynes, nouvelle édition revue sur un manuscrit ayant apparteu à Diane de Poitiers, par R. Chantelauze, Paris, Firmin-Didot, 1881, p. 554).

sunt cauza acestui lucru, spuneau adevărul[5]; numai că nu este vorba de păcatele la cari se gândeau ei, ci de acelea pe cari le-am indicat eu; și întrucât erau păcatele Principilor, au îndurat și ei urmările lor grele.

Vreau să arăt mai bine rezultatele nefericite ale acestui fel de armate. Căpitanii mercenari sunt sau soldați plini de valoare, sau nu sunt: dacă sunt astfel, nu poți avea încredere în ei, deoarece vor aspira întotdeauna la propria lor mărire, fie doborîndu-te pe tine, care le ești stăpân, fie doborîndu-i pe alții fără voia ta; dar dacă un asemenea căpitan de armată nu este un om de valoare, atunci el te nenorocește deobiceiu. Dacă mi se obiectează însă că orice Căpitan de armate va face aceasta, deoarece are trupele în mâinile lui, fie că este mercenar sau nu, voiu răspunde arătând că armatele trebue să fie sub comanda sau a unui Principe sau a unei Republici: Principele trebue să meargă și să îndeplinească el însuși funcția de căpitan; Republica să-și trimeată pe proprii ei cetățeni, iar când unul dintre aceștia nu se arată a fi om de valoare, trebue schimbat; dacă însă este astfel, trebue ținut strict între marginile legilor pentru ca să nu le depășească. Experiența ne arată într'adevăr că singuri Principii și Republicele cari posedă armatele lor proprii săvârșesc acțiuni de seamă, pe când armatele mercenare nu aduc decât neajunsuri; iar o Republică înarmată cu armele ei proprii se va supune mult mai greu decât Republica apărată de armate străine, unui tiran ieșit dintre cetățenii ei.

Roma și Sparta au fost multe secole înarmate și libere. Elvețienii au armate desăvârșite și sunt cu totul liberi. Intre armatele mercenare antice avem ca exemplu pe Cartaginezi cari, după ce sfârșiseră primul războiu cu Romanii, au fost pe punctul de a fi învinși de soldații lor mercenari, cu toate că aveau drept comandanți pe proprii lor cetățeni[6]. După moartea lui Epaminonda, Thebanii l-au ales pe Filip al Macedoniei, comandant al armatelor lor, iar după ce le-a câștigat victoria, le-a luat lor înșiși libertatea[7]. Mi-

5) Machiavelli se referă la Savonarola, ale cărui predici profetizau expediția lui Carol VIII.

6) O referire la războiul inexpiabil găsim și în **Discorsi**, III, 32, op. cit., p. 460.

7) Este o inexactitate în relatarea lui Machiavelli. Filip II al Macedoniei a fost aliat cu Thebanii în primul Războiu sacru (355—53) și deabia mai târziu, după victoria dela Cheronea (338), a ocupat Teba, aliată cu Athena.

lanezii, după moarte ducelui Filip, îl angajară pe Francesco Sforza pentru a lupta contra Veneţienilor; iar el, după ce îi învinse pe duşmani la Caravaggio, se uni cu ei pentru a-i supune pe Milanezi, patronii lui[8]). Sforza, tatăl său, pe când era în slujba reginei Ioana a Neapolului, o lăsă la un moment dat, pe neaşteptatee, fără nici un soldat, astfel că, spre a nu-şi pierde tronul, ea fu constrânsă să se pună la discreţia regelui Aragonului[9]). Iar dacă Veneţienii şi Florentinii şi-au întins în trecut cuceririle cu ajutorul acestui gen de armată, iar căpitanii lor nu s'au proclamat totuşi Principi, ci au apărat aceste State, răspund că în cazul acesta Florentinii au fost favorizaţi de noroc; într'adevăr, dintre căpitanii mercenari de valoare şi de cari s'ar fi putut teme, unii nu au avut victorii, alţii au întâmpinat rezistenţe, iar alţii şi-au îndreptat ambiţiile în altă parte. Cel care n'a avut victorii a fost Giovanni Acuto, a cărui fidelitate aşa dar nu a putut fi pusă la încercare, întrucât nu a fost niciodată victorios[10]); dar oricine va putea mărturisi că, dacă acesta ar fi învins vreodată, Florentinii ar fi rămas la discreţia lui. Sforza a avut întotdeauna împotriva lui pe soldaţii lui Braccio, astfel că s'au pândit continuu unii pe alţii[11]). Francesco şi-a îndreptat ambiţiile asupra Lombardiei, în timp ce Braccio şi le-a concentrat asupra Bisericii şi regatului de Neapole. Dar să vorbim, despre cele ce s'au întâmplat acum de curând. Florentinii aleseseră drept căpitan al lor pe Paolo Vitelli, om foarte înţelept şi care, din simplu particular, ajunsese să dobândească o mare

---

8) Este vorba de Filippo Maria Visconti, după moartea căruia (1447), Republica Ambroziană (Milanul) angajă trupele lui Sforza contra Veneţiei.

9) Muzio Attendolo Sforza o părăsi pe neaşteptate pe regina Ioana II, (1426), trecând de partea adversarului ei, Ludovic III de Anjou, pretendent la tronul Regatului. Pentru a se apăra contra acestuia, regina trebui să se alieze cu Alfonso de Aragon, căruia, neavând moştenitori, îi lăsă tronul.

10) Cu numele adevărat John Harkwood, condottier englez, venit în Italia în 1361 şi mort la 1393, după ce adunase o avere foarte mare din care clădi un spital pentru călătorii englezi la Roma. Un portret al lui, lucrat de Paolo Uccello, se găseşte la Santa Maria del Fiore, catedrala Florenţei.

11) Este vorba de rivalitatea între Muzio Attendolo Sforza şi Andrea Braccio di Montone, apoi de aceea între Francesco Sforza şi Niccolò Fortebraccio.

faimă [12]). Dacă acesta ar fi cucerit Pisa, cred că nimeni n'ar putea să nu spună că Florentinii ar fi trebuit în cazul acesta să i se supună; căci, dacă el ar fi voit să se pună în slujba dușmanilor lor, Florentinii nu ar fi putut să i se împotrivească în niciun fel; iar dacă îl păstrau între ei, trebuiau să i se supună. Cât privește pe Venețieni, dacă vom considera desvoltarea cuceririlor lor, vom vedea că acțiunile lor au fost eficace și glorioase atâta vreme cât au luptat cu armele lor proprii, ceeace s'a întâmplat înainte de îndreptarea cuceririlor lor asupra uscatului; într'adevăr pe mare au luptat cu o desăvârșită vitejie, cuprinzând în armatele lor atât pe nobili cât și pe oamenii plebei; dar de îndată ce au început să lupte pe uscat, au renunțat la vitejia lor și au urmat obiceiul războaielor Italiei. La începutul creșterii puterii lor pe uscat, faptul că nu aveau multe posesiuni și se bucurau de o mare faimă, i-a făcut să nu aibă dece să se teamă prea mult de Căpitanii lor; dar când stăpânirile lor s'au întins, ceea ce s'a produs în vremea lui Carmagnola [13]), și-au dat seama pentru prima oară de greșala lor. Intr'adevăr, văzând vitejia lui deosebită atunci când, sub conducerea lui, l-au bătut pe ducele de Milano [14]), și observând, pe de altă parte, cât devenise apoi de calculat și rece în continuarea războiului, și-au dat seama că alături de el nu vor mai putea să aibă niciodată vreo victorie, deoarece el nu mai voia aceasta [15]);

---

12) Cf. cap. VIII.

13) Francesco Bussone, conte de Carmagnola, a fost mai întâi în slujba lui Filippo Maria Visconti, apoi a trecut la Venețieni. După câteva victorii mari, întâlni rezistență la Lodi și Cremona și pierdu luptele împotriva lui Francesco Sforza și Niccolò Piccinino. Fu acuzat de trădare și decapitat (1432).

14) La Maclodio, în 1427.

15) In textul ediției lui Francesco Costèro (op. cit., p. 48), găsim: „giudicarono non poter più vincere con lui, perchè non volevano nè potean licenziarlo..." Ferrari traduce după acest text (op. cit., p. 116)): „...ils jugèrent qu'ils ne devaient plus s'attendre à vaincre avec lui comme aussi qu'ils ne voulaient, ni ne pouvaient le licencier...". In ediția lui Angelo Pernice, pe care o urmăm, textul este însă următorul: „...iudicorono con lui non potere più vincere, perchè non voleva, nè poteva licenziarlo" (op. cit., p. 66); iar în celelalte ediții, a lui Armando Michieli (op. cit., p. 96), a lui Plinio Carli (op. cit., p. 57), Federico Chabod (op. cit., p. 64) și Antonio Panella (op. cit., v. II, p. 49) găsim textul

cum însă nu puteau să-l concedieze de teamă să nu piardă din nou ceea ce câştigaseră, au fost nevoiţi să-l omoare spre a se asigura împotriva lui. Veneţienii au mai avut apoi drept căpitani mercenari pe Bartolomeo de Bergamo, pe Ruberto de San Severino, pe contele Pitigliano şi pe alţii la fel [16]; dar în cazul acestora trebuiau să se teamă mai curând de pierderile pe cari puteau să le sufere din cauza lor, decât de victoriile pe cari le-ar fi câştigat: ceea ce s'a şi întâmplat chiar mai târziu la Vailà, când au pierdut într'o singură zi tot ceea ce câştigaseră cu trudă în timp de opt sute de ani [17]). Căci armatele de felul acesta aduc numai cuceriri încete, târzii şi slabe pe când pierderile sunt neaşteptate şi nespus de grave. Dar întru cât aceste exemple m'au adus să vorbesc despre Italia, care a fost mulţi ani guvernată de armatele mercenare, vreau să expun aceste lucruri începând din timpurile cele mai vechi, pentru ca, odată cunoscute originea şi desvoltarea lor, să le putem ameliora cu mai multă uşurinţă.

Trebue să aflaţi aşa dar că, de îndată ce, în vremurile din urmă, Imperiul a început să fie alungat din Italia [18]), iar Papa a dobândit o putere temporală mai mare, Italia s'a împărţit în mai multe state; căci multe din marile cetăţi luară armele împotriva nobilimii lor care, protejată odinioară de Impărat, le ţinea sub asuprirea ei; Biserica a

care concordă ca înţeles cu lecţiunea adoptată de Angelo Pernice: „iudicorono non potere con lui più vincere, perchè non voleva, nè potere licenziarlo"... Traducerea franceză a lui Yves Lévy este şi ea conformă acestor ultime texte: „...ils pensèrent qu'ils ne pourraient plus vaincre avec lui, parce qu'il ne le voulait pas et qu'ils ne pouvaient non plus le casser"... (op. cit., p. 82).

16) Machiavelli se referă la trei condottieri vestiţi: Barlomeo Colleone, a cărui statue la Veneţia este opera lui Verrocchio, Roberto de San-Severino care conduce armatele Veneţiei la asediul Ferrarei şi este învins (1482); Niccolò Orsini, conte de Pitigliano, învins la Vailà (1509) de Liga dela Cambrai.

17) Machiavelli se referă la începuturile istoriei Veneţiei, în secolul VII.

18) Urmând o afirmaţie a lui Machiavelli în **Istorie fiorentine**, urmează că scăderea puterii imperiale asupra Italiei a început odată cu urcarea pe tron a lui Rudolf de Habsburg (1273): „Rudolf împăratul, în loc să vie în Italia pentru a reda Imperiului gloria stăpânirii ei, trimise aci pe un ambasador al său cu dreptul de a libera acele Cetăţi cari ar vrea să se răscumpere, astfel că multe oraşe se răscumpărară..." (**Istorie fiorentine**, ed. cit., p. 85).

susținut aceste mișcări de răscoală a orașelor pentru a câștiga putere în domeniul temporalului; iar în multe dintre ele, cetățenii deveniră Principi. Astfel Italia ajunse a fi aproape în întregime în mâinile Bisericii și ale câtorva Republici; dar, întrucât nici preoții, nici burghezii orașelor nu erau obișnuiți să mânuiască armele, începură să angajeze în solda lor mercenari. Cel dintâi care a creat faima acestui gen de armate a fost Alberigo da Conio, din Romagna[19]). Din școala lui au coborît între alții Braccio și Sforza cari au fost, în vremea lor, adevărați arbitrii ai Italiei. După ei au venit toți ceilalți care au condus aceste armate până în vremurile noastre; iar rezultatul acțiunilor lor de vitejie este că Italia a fost cucerită ca într'o fugă de Carol, a fost prădată de Ludovic, supusă cu forța de Ferrando[20]) și batjocorită de Elvețieni[21]). Organizarea pe care au dat-o acestor armate a fost aceea de a lua orice putere infanteriei, pentru a-și asigura lor înșiși gloria. Au procedat astfel deoarece, neposedând ei înșiși un stat al lor și trăind din meșteșugul armelor, nu puteau să dobândească gloria cu un număr mic de infanteriști dar nici nu puteau să le dea de mâncare dacă erau mulți; iată dece s'au mărginit la cavalerie, astfel că, având un număr de oameni potrivit de mare, puteau să dobândească și hrană și glorie. Lucrurile erau astfel încât într'o armată de douăzeci de mii de soldați, nu se găseau nici două mii de infanteriști. Afară de aceasta, se străduiseră să-și evite, lor și soldaților lor, atât oboseala cât și frica, astfel că în lupte nu se omorau unii pe alții ci se luau prizonieri fără obligația de a plăti vreun preț de răscumpărare. Nu atacau cetățile în timpul nopții, iar cei asediați într'o cetate nu atacau nici ei taberele dușmane; nu construiau în jurul taberelor întărituri și nici nu săpau șanțuri; nu întreprindeau nicio acțiune militară în timpul iernii. Toate aceste lucruri erau îngăduite prin regulamentele lor militare, pe cari ei le inventaseră pentru a-și evita, după cum am spus, atât oboseala cât și primejdia: și au procedat atât de departe în acest sens, încât Italia a ajuns aservită și desonorată.

19) Alberigo din Barbiano, conte de Conio, a întemeiat prima Companie de mercenari la finele secolului XIV, numită „Compagnia di San Giorgio".

20) Este vorba de Ferdinand Catolicul.

21) Elvețienii mercenari sunt menționați aci pentru trădarea lor față de Ludovic XII și de Ludovic Maurul.

CAPITOLUL XIII.

Despre soldații auxiliari, amestecați și proprii.

Armatele auxiliare, cari sunt celălalt fel de armate inutile, se formează atunci când faci apel la un conducător de stat puternic care vine să te ajute și să te apere cu trupele lui: așa cum a făcut în timpurile din urmă papa Iuliu care, văzând la atacul contra Ferrarei[1]), exemplul trist al acțiunii armatelor sale mercenare, recurse la armate aliate și se înțelese cu Ferrando, regele Spaniei, ca acesta să vie să-l ajute cu oamenii și cu armele lui. Armatele de felul acesta pot să fie folositoare și bune în sine, dar ele sunt aproape întotdeauna păgubitoare pentru cel care le cheamă; căci dacă pierzi, rămâi învins; iar dacă învingi, rămâi prizonierul lor[2]). Și cu toate că exemple de acest fel se găsesc foarte multe în istoria antică, nu vreau să nu menționez exemplul recent al papei Iuliu II; a cărui hotărîre nu putea să fie mai puțin înțeleaptă: voind în-

---

1) Este vorba de atacul lui Iuliu II împotriva Ferrarei la 1510, când ducele Alfonso de Este se aliase cu Ludovic XII, refuzând să intre în Liga Sfântă organizată de Papă împotriva Franței.

2) Cf. **Discorsi**, II, 20, **op. cit.**, pp. 338—339: „Spun așa dar din nou că, dintre toate celelalte feluri de soldați, cei auxiliari sunt cei mai păgubitori. Căci față de ei, Principele sau Republica pe care o ajută, nu are nicio autoritate, deoarece are autoritate numai acela care îi trimite... Așa dar un Principe sau o Republică trebue să ia orice altă măsură înainte de a recurge pentru apărarea sa la soldați auxiliari și a-i introduce în statul lui, chiar dacă ar trebui să aibă încredere în ei, deoarece oirce pact, orice convenție, oricât de grea, pe care ar avea-o cu dușmanul, îi va fi mai puțin păgubitoare decât această cale de acțiune".

tr'adevăr să ocupe Ferrara, s'a aruncat în întregime în mâinile unui străin. Dar norocul lui a făcut să se producă o a treia împrejurare, pentru ca el să nu culeagă roadele hotărîrii lui greșite: căci soldații lui auxiliari fiind învinși la Ravenna[3]), iar Elvețienii răsculându-se[4]) și isgonindu-i pe învingători contrar oricărei așteptări a lui și a celorlalți, nu mai rămase prizonierul dușmanilor săi întrucât aceștia fuseseră alungați, și nici al soldaților lui auxiliari întrucât aceștia învinseseră cu alte arme decât cu ale lor proprii. Florentinii, fiind cu totul lipsiți de armate, au dus zece mii de Francezi la Pisa[5]) spre a o cuceri; și prin această acțiune s'au găsit într'o primejdie mai mare decât în orice alt moment al luptelor lor. Impăratul Constantinopolului[6]), pentru a se împotrivi vecinilor săi, aduse în Grecia zece mii de Turci; iar când războiul s'a sfârșit, aceștia n'au mai vrut să plece de aci, și astfel a început robirea Greciei de către Păgâni. Așa dar cel care vrea să nu poată învinge, să se folosească de asemenea armate, căci sunt mult mai primejdioase decât cele mercenare: la ele într'adevăr, înfrângerea este dela început gata să se producă; ele sunt unite între ele și sunt toate la fel hotărîte să asculte de alții, iar nu de tine; armatele mercenare însă după ce au învins, au nevoie de vreme mai îndelungată și de un prilej mai bun ca să-ți facă rău, deoarece nu formează o unitate și sunt chemate și plătite de tine; și chiar dacă într'o armată de acest fel ai da puterea unui al treilea, el nu

---

3) Este vorba de victoria armatelor franceze conduse de Gaston de Foix la Ravenna (11 Aprilie 1512), împotriva Spaniolilor aliați cu Liga Sfântă.

4) Un corp de Elvețieni în serviciul Ligei Sfinte se răsculă în cursul aceleiași lupte, astfel că la sfârșit Francezii trebuiră să se retragă.

5) Machiavelli se referă la armatele trimise de Ludovic XII în ajutorul Florenței în Iunie 1500, plătite în parte de el însuși, în parte de Republică. Florența fu însă nevoită să trimeată aceste trupe înapoi, din cauza lipsei lor de disciplină, făcând pentru aceasta cheltueli mari.

6) Se știe că împăratul Ioan Cantacuzino, în lupta lui contra familiei adversare a Paleologilor („vecinii lui") a cerut ajutorul unor trupe turcești (1346). Angelo Pernice observă însă în comentariul său (op. cit., p. 172, nota 47) că se găsesc trupe turcești în Imperiul bizantin și anterior acestei date: la 1341, Ana de Savoia, văduva lui Andronic III, a chemat trupe de Turci otomani împotriva aceluiași Ion Cantacuzino care lupta pentru obținerea tronului.

poate să dobândească într'un timp atât de scurt autoritatea necesară spre a-ţi face rău. In rezumat, armatele mercenare sunt primejdioase prin moleşeala lor, iar cele auxiliare sunt astfel prin vitejia lor.

Un Principe înţelept va evita aşa dar în totdeauna acest gen de armate şi se va baza numai pe armatele lui proprii; el va prefera să piardă o luptă cu trupele lui proprii decât să învingă cu acelea ale altora, judecând că nu este victorie deplină aceea pe care o obţii cu arme străine. Nu voiu şovăi niciodată de a da ca exemplu pe Cezar Borgia şi faptele sale. Acest duce a intrat în Romagna cu armate auxiliare, aducând aici numai soldaţi francezi; şi cu aceştia a cucerit Imola şi Forlì. Dar, părându-i-se apoi că aceste armate nu sunt sigure, a recurs la cele mercenare, socotindu-le mai puţin primejdioase; şi astfel angajă în slujba lui pe cei din partidele Orsini şi Vitelli. Dar pe urmă, începând să se servească de ele, i se păru că dau de bănuit, că nu sunt credincioase şi sunt primejdioase; le desfiinţă aşa dar şi rămase numai cu trupele lui proprii. Şi este uşor de observat diferenţa ce există între o armată şi cealaltă dacă ne gândim la marea deosebire între faima militară a Ducelui în momentul în care îi avea numai pe Francezi şi apoi pe Orsini şi Vitelli, şi gloria lui din momentul în care a rămas numai cu soldaţii lui şi s'a bazat numai pe el singur: şi vom constata că această glorie a mers crescând; iar el nu a fost niciodată atât de mult stimat ca atunci când fiecare a putut să vadă că era singur şi în întregime stăpân al armatelor lui. Nu voiam să renunţ la exemplele italiene şi recente; dar nu vreau să las la o parte nici pe Hieron Siracuzanul, deoarece este unul dintre cei pe cari i-am citat mai sus [7]). După cum am spus, el a fost ridicat în fruntea armatelor de Siracuzani înşişi, şi şi-a dat seama îndată că această armată mercenară nu este utilă, deoarece comandanţii ei erau asemenea celor ai noştri din Italia; şi, părându-i-se că nu putea nici să-i oprească, nici să le dea drumul, puse să-i omoare pe toţi, şi după aceea purtă războiu cu armatele lui proprii, iar nu cu cele străine. Vreau să amintesc de asemenea o figură alegorică a Vechiului Testament, potrivită în acest sens. Când David s'a oferit lui Saul ca să meargă să lupte împotriva lui Goliath, provocator din partea Filistenilor, Saul, pentru ca să-i dea curaj, l-a încins cu

---

7) In cap. VI.

propriile lui arme; dar David, după ce le-a avut asupra lui, le-a dat înapoi spunând că nu poate lupta destul de liber dacă le păstrează; voia aşa dar să-l întâmpine pe duşman numai cu praştia şi cu cuţitul lui [8]). In rezumat armatele altuia sau îţi cad în spate sau îţi sunt o povară, sau te strâng din toate părţile. Carol VII, tatăl regelui Ludovic XI, după ce prin marele lui noroc şi prin vitejia lui a eliberat Franţa de Englezi, şi-a dat seama că este o necesitate să te înarmezi cu armele tale proprii, şi a organizat în Regatul lui o armată de cavalerie şi una de arcaşi infanterişti. Mai târziu, regele Ludovic, fiul său, desfiinţă aceasta din urmă şi începu să ia în solda lui Elveţieni [9]); această greşeală, pe care ceilalţi regi au urmat-o, este, după cum se vede din cele ce se întâmplă astăzi, cauza nenorocirilor acestui regat [10]). Căci dând Elveţienilor prilejul de a se acoperi de glorie, şi-a înjosit propriile lui armate; căci a desfiinţat cu totul infanteria, iar cavaleria a pus-o aproape sub dependenţa armatelor altora; deoarece, fiind obişnuiţi să lupte alături de Elveţieni, soldaţii lui cred şi astăzi că nu pot învinge fără ei. Iată dece armatele franceze sunt insuficiente într'o luptă dusă contra Elveţienilor, şi dacă nu îi au pe aceştia alături, nici nu încearcă să se opună vreunui atac. Aşa dar, armatele Franţei sunt mixte, în parte mercenare şi în parte formate din oameni proprii; şi toate împreună, aceste armate sunt mult mai bune decât cele pur auxiliare sau cele pur mercenare, dar cu mult inferioare celor proprii. Este suficient în acest sens exemplul arătat; căci regatul Franţei ar fi de neînvins dacă organizaţia militară a lui Carol VII ar fi sporită sau

8) Cf. Cartea Intâia a lui Samuel, XVII, 38—39: „Şi Saul îmbrăcă pe David cu veşmintele sale şi-i puse în cap coif de aramă şi-i dădu o platoşă. Apoi David se încinse cu sabia lui Saul peste veşminte şi se încercă să umble, căci nu era deprins cu ele. Şi a zis David către Saul: „Nu pot să umblu cu platoşa asta, căci nu sunt deprins cu ea". Deci David a lepădat-o de pe el". (Biblia, trad. de Vasile Radu şi Gala Galation, Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă, 1939, p. 303).

9) Ludovic XI s'a servit de Elveţieni în lupta contra lui Carol Temerarul, pe care aceştia l-au învins la Granson şi Morat (1476).

10) F. Chabod, în **Sulla composizione de „Il Principe" di Niccolò Machiavelli**, în **Archivum Romanicum**, XI, 1927, observă că Machiavelli se referă probabil la anul 1513 când Francezii au fost bătuţi de Elveţieni la Novara.

menţinută. Dar cu puţina lor înţelepciune, oamenii se apucă să facă un lucru care, având în momentul acela aparenţa binelui, nu le îngădue să-şi dea seama de otrava care se ascunde în el; după cum am arătat mai sus, vorbind despre febra ectică [11]).

Aşa dar cel care, într'un Principat, nu-şi dă seama de primejdii în momentul în care se ivesc, nu este cu adevărat înţelept; dar sunt puţini aceia cari au acest dar. Şi dacă am considera cauza primă a căderii Imperiului Roman, am găsi-o în faptul că Goţii au început să fie angajaţi ca mercenari [12]); din momentul acela, forţele Imperiului Roman au început să scadă şi toată puterea pe care o pierdea, revenea celorlalţi. Conclud aşa dar că, dacă un Principat nu posedă armate proprii, el nu va fi niciodată în siguranţă; dimpotrivă, va fi întotdeauna pradă soartei, deoarece nu dispune de forţa militară necesară spre a se apăra în împrejurările grele. Aceasta a fost de altfel în totdeauna părerea şi maxima oamenilor înţelepţi: *„quod nihil sit tam infirmum aut instabile quam fama potentiae non sua vi nixa"* [13]).

Iar armatele proprii sunt compuse fie din supuşii propriei ţări, fie din cetăţeni, fie din oameni de-ai tăi cari îţi sunt îndatoraţi; toate celelalte feluri de armată sunt sau mercenare sau auxiliare; iar modul în care poţi să-ţi organizezi armate proprii va fi uşor de găsit dacă vom examina metodele folosite de cei patru pe cari i-am menţionat mai sus [14]), ca şi procedeul prin care şi-au alcătuit armate şi şi le-au organizat Filip, tatăl lui Alexandru cel Mare, apoi multe Republici şi Principi; căci am toată încrederea în modul în care au lucrat aceştia.

---

11) In cap. III.

12) Se notează că sub Valens (364—78), Goţii au fost lăsaţi să se aşeze, pentru prima oară, într'o provincie a Imperiului, dar nu au fost luaţi ca mercenari.

13) Tacit, Annales XIII, 19; Machiavelli citează însă din memorie; textul exact este: „Nihil rerum mortalium tam instabile ac fluxum est quam fama potentiae non sua vi nixae".

14) Machiavelli se referă probabil la Cezar Borgia, la Hieron, David şi Carol VII; dar, dat fiind că David nu poate fi socotit în rândul celorlalţi organizatori de armate, este posibilă referirea la cei patru menţionaţi în cap. VI: Moise, Cirus, Romulus şi Teseu.

CAPITOLOL XIV.

Care este datoria unui Principe privitor la pregătirea războiului.

Așadar un Principe nu trebue să aibă alt gând nici altă preocupare, și să nu aibă deasemenea altă grijă, decât aceea a războiului și a organizării și disciplinei necesare lui; aceasta este singura chestiune care trebue să-l preocupe pe cel care comandă, și însemnătatea ei este atât de mare încât nu numai că îi menține puternici pe cei cari s'au născut Principi, dar de multe ori îi ridică pe unii oameni, dela situația de simpli particulari, la treapta aceasta cea mai înaltă; și dimpotrivă, se observă că atunci când Principii s'au gândit mai mult la plăceri decât la armate, ei și-au pierdut statul. Iar prima cauză pentru care poți să-l pierzi, este tocmai aceea de a nu ține seama de această artă a războiului, pe când mijlocul care îți îngădue să dobândești un stat este acela de a fi practicat mereu această artă. Având armate, Francesco Sforza a devenit din simplu particular, duce al Milanului; iar fiii lui, pentru că au fugit de greutățile și truda armelor, au ajuns din duci, simpli particulari [1]). Căci, între celelalte rele pe cari ți le pricinuește faptul de a fi lipsit de armate, este și acela de a fi disprețuit; și aceasta este una dintre rușinile de care trebue să se ferească un Principe, după cum voiu arăta mai jos [2]); căci între un om care are armate și unul care este lipsit de ele, nu

1) Galeazzo Sforza a murit ucis de curteni (1476); Ludovic Maurul a fost învins și detronat de Ludovic XII în 1500, iar Massimiliano Sforza va pierde deasemenea Milanul în urma luptei dela Marignano contra lui Francisc I (1515).

2) In cap. XIX.

putem face niciun fel de comparaţie; aşa dar nu este logic ca cel care posedă armate să asculte de bună voie de cel care nu posedă soldaţi de niciun fel, iar acesta din urmă să se simtă în siguranţă între slujitorii săi armaţi; căci, unul fiind plin de dispreţ, iar celălalt mereu plin de bănuială, nu vor putea lucra niciodată bine împreună. Astfel un Principe care nu se pricepe în arta războiului, va suferi, nu numai neplăcerile pe cari le-am arătat, dar şi dispreţul soldaţilor lui, astfel că niciodată nu va putea să aibă încredere în ei.

Aşa dar Principele nu trebue să uite niciodată grija pregătirii războiului; în timp de pace trebue chiar să lucreze în acest sens mai mult decât în timp de războiu; lucrul acesta îl poate face în două moduri: mai întâi prin fapte, apoi prin gândire. In ce priveşte faptele, afară de ordinea şi disciplina continuă pe care trebue să le impună oamenilor săi, trebue de asemenea să practice mereu vânătoarea [3]), şi prin aceasta să-şi obişnuiască trupul cu greutăţi şi trudă; în acelaş timp poate să înveţe să cunoască natura locurilor, să ştie cum se înalţă munţii, cum se deschid văile, cum se întind câmpiile, şi să-şi dea seama care este natura fluviilor şi a mlaştinilor; să fie deasemenea atent în toate aceste observaţii. Căci aceste cunoştinţe sunt folositoare din două puncte de vedere: mai întâi înveţi să-ţi cunoşti propria ta ţară şi înţelegi astfel mai bine care trebue să fie modul ei de apărare; apoi, întru cât ai cunoscut şi ai fost de multe ori în toate aceste locuri, vei înţelege cu uşurinţă poziţia oricărui alt loc pe care va trebui să-l iei în cercetare; deoarece dealurile, văile şi câmpiile, fluviile şi mlaştinile din Toscana, spre exemplu, seamănă într'o anumită măsură cu cele din alte provincii; astfel că, dela cunoaşterea aspectelor unui ţinut oarecare, poţi trece cu uşurinţă la cunoaşterea acelora ale altor provincii. Principele care nu se pricepe în aceasta,

---

3) Cf. Discorsi, III, 39, op. cit., pp. 474—475: „Intre celelalte lucruri cari sunt necesare unui căpitan de armate, este cunoaşterea locurilor şi a ţărilor, deoarece fără această cunoaştere generală şi particulară un căpitan de armate nu poate săvârşi nimic bun. Şi deoarece toate ştiinţele cer o practică dacă vrei să le posezi în mod perfect, ştiinţa aceasta cere şi ea o practică foarte mare. Această practică sau cunoştinţă particulară se dobândeşte prin vânătoare mai mult decât prin orice alt exerciţiu... Aceasta se spune spre a se arăta că vânătoarea, după cum constată Xenofon, este o imagine a războiului".

este lipsit de cea dintâi însuşire care se cere unui căpitan; căci aceste lucruri te învaţă să-l descoperi pe duşman, să-ţi fixezi taberele, să-ţi conduci armatele, să le rânduieşti în lupte şi să duci asediul spre folosul tău. Intre alte laude pe cari scriitorii le aduc lui Filipomen, principele Acheilor [4]), este şi faptul că în timp de pace el nu se gândea la altceva decât la modul în care să poarte războiul; şi când se găsea pe un câmp cu prietenii lui, se oprea de multe ori şi discuta cu ei: — Dacă duşmanii s'ar afla pe colina aceea, iar noi ne-am afla aci cu armata noastră, care din doi ar fi într'o poziţie mai bună? Cum am putea să înaintăm împotriva lor, păstrând ordinea de bătaie? Dacă am voi să ne retragem, cum ar trebui să procedăm? iar dacă ei s'ar retrage, cum ar trebui să-i urmărim? — Şi aşa, mergând cu ei, le arăta toate situaţiile cari s'ar putea ivi pentru o armată; ascufta părerile lor, şi-o spunea pe a lui, aducea argumente în acest sens, astfel că, mulţumită acestei reflectări continue asupra războiului, nu i s'ar fi putut întâmpla niciodată, el fiind în fruntea armatelor, să se ivească o primejdie pe care să nu ştie s'o înlăture.

Cât priveşte pregătirea intelectuală în vederea purtării războiului, Principele trebue să citească istoria, şi în aceasta să reflecteze asupra faptelor oamenilor de seamă spre a-şi da seama cum au procedat în războaie, spre a examina cauzele victoriilor şi înfrângerilor lor, spre a putea aşa dar să le evite pe cele din urmă şi să le imite pe cele dintâi; şi, mai ales, trebue să urmeze exemplul câtorva oameni iluştri din trecut, cari năzuiau să imite pe câte un erou mult lăudat şi glorios, dinaintea lor având mereu prezente vitejiile şi faptele lui: aşa cum se spune că Alexandru cel Mare îl imita pe Achille, Cezar pe Alexandru, Scipio pe Cirus. Şi oricine va citi vieaţa lui Cirus scrisă de Xenofon [5]), va recunoaşte apoi, când va urmări vieaţa lui Scipio [6]), că această imitaţie a fost spre gloria lui deplină, şi-şi va da seama cât de mult se apropia acesta de castitatea, de amabilitatea, de omenia şi de dărnicia pe cari

---

4) Filipomen din Megalopoli (253—183 î. Chr.) a fost şeful Ligii Acheilor.

5) Machiavelli se referă la **Ciropedia**.

6) Este vorba de Scipio Africanul, ale cărui lecturi din Xenofon le menţionează Cicero într'o scrisoare.

Xenofon le atribue în scrierea sa lui Cirus. Acestea trebue aşa dar să fie modurile şi atitudinile unui Principe înţelept; în timp de pace să nu stea niciodată inactiv, ci să adune cu pricepere şi să-şi facă un capital din aceste însuşiri, pentru a se putea folosi de ele în împrejurările grele; astfel ca, atunci când soarta i se va schimba, să fie pregătit să-i înfrunte loviturile.

CAPITOLUL XV.

Despre acele lucruri pentru cari oamenii, şi mai ales Principii, merită să fie lăudaţi sau dojeniţi.

Ne rămâne să vedem acum care trebue să fie atitudinea şi procedarea unui Principe faţă de supuşi şi de prieteni, Principi ai altor state. Dar întru cât ştiu că s'a scris mult despre aceeaşi chestiune, mă tem că, scriind şi eu acum tot despre aceasta, să nu fiu considerat drept încrezut, mai ales pentru că mă voiu depărta foarte mult, în discuţia acestei probleme, de modul obişnuit de tratare al celorlalţi. Intenţia mea fiind însă aceea de a scrie ceva folositor pentru cei care vor şti să mă înţeleagă, mi s'a părut că este mai potrivit să urmăresc adevărul faptelor înseşi decât simpla închipuire. Căci mulţi scriitori au imaginat Republici şi Principate pe cari nimeni nu le-a văzut vreodată şi nimeni nu le-a cunoscut ca existând în realitate; într'adevăr este atât de mare deosebirea între felul în care oamenii trăiesc şi felul în care ar trebui să trăiască, încât cel care lasă la o parte ceea ce facem pentru ceea ce ar trebui să facem, mai curând îşi pregăteşte propria lui pieire decât învaţă mijlocul de a se păstra mai departe; căci cel care pretinde să se manifeste pretutindeni ca om de o desăvârşită bunătate, va trebui să piară cu necesitate în mijlocul atâtor oameni cari nu sunt buni. Aşa dar Principele care vrea să-şi păstreze puterea, trebue să înveţe neapărat să poată fi uneori lipsit de bunătate şi să se poată folosi de această însuşire după cum este nevoie de ea.

Lăsând aşa dar la o parte toate acele lucruri cari au fost închipuite cu privire la un Principe, şi discutând numai despre acelea cari sunt adevărate, spun că toţi oamenii, şi mai ales Principii, întrucât sunt pe treapta cea

mai de sus, au drept trăsătură caracteristică una din însușirile următoare, cari le aduc fie dojană, fie laudă. Și anume, unii sunt considerați generoși, alții meschini (folosind aci un cuvânt toscan, „miseri", întru cât cuvântul „avar" arată în limba noastră și pe acela care vrea să dobândească ceva prin jaf; numim însă „meschin" pe acela care se oprește de a se bucura de ceea ce posedă); unii sunt considerați darnici, alții lacomi; unii cruzi, alții miloși; unii sperjuri, alții oameni de încredere; unii fără vlagă și lași, alții îndrăzneți și curajoși; unii plini de atenție, alții mândri; unii iubitori de plăceri, alții caști; unii cu un caracter integru, alții vicleni; unii încăpățânați, alții docili; unii serioși, alții ușuratici; unii credincioși, alții fără religie; și astfel mai departe. Știu că fiecare va mărturisi că ar fi cu totul demn de laudă să întâlnim la un Principe, dintre toate însușirile mai sus arătate, numai pe cele cari sunt considerate drept cele mai bune; dar, întrucât nu putem să le întâlnim pe toate laolaltă și nimeni nu ar putea să le manifeste pe toate, deoarece condițiile vieții noastre omenești nu o îngădue, îi va fi necesar Principelui să fie numai atât de prudent încât să știe să ție departe de el josnicia acelor vicii cari l-ar putea face să-și piardă statul; apoi, atât cât îi este cu putință, să se ferească și de acelea cari nu ar putea fi cauză de pierdere a puterii; dacă însă lucrul acesta nu-i este posibil, poate să dea ascultare acestor vicii din urmă fără prea multă grijă. Și mai ales să nu-i pese dacă ajunge să merite faima rea a acelor păcate fără de cari i-ar fi greu să-și păstreze statul; căci dacă cercetăm lucrurile cu atenție, vom observa că unele scopuri cari apar ca virtuoase, ne-ar duce la pieire dacă le-am urmări, pe când altele, cari se par a fi rele, ne fac să dobândim, prin împlinirea lor, siguranța și buna stare.

CAPITOLUL XVI.

Despre dărnicie și economie.

Incepând așa dar cu cele dintâi dintre însușirile mai sus arătate, spun că ar fi bine să poți fi considerat darnic; totuși dărnicia aplicată în așa fel încât să ajungi să fii socotit darnic, îți este dăunătoare; într'adevăr, dacă o aplici în mod potrivit și cum trebue aplicată, nu se va ști de ea și vei înlătura și reputația rușinoasă a contrariului ei. Și astfel, dacă vrei să-ți păstrezi între oameni renumele dărniciei, nu trebue să lași de o parte luxul de orice fel; astfel că un Principe de felul acesta își va cheltui toate bunurile cu asemenea lucruri, iar la sfârșit, dacă va voi să păstreze mai departe renumele dărniciei, va fi nevoit să apese nespus de greu asupra poporului, împovărându-l cu biruri, și să facă astfel tot ceea ce se poate face pentru a obține bani. Lucrul acesta va aduce însă cu sine ura tot mai mare a supușilor săi, și nimeni nu va mai avea stimă pentru el deoarece va fi ajuns sărac; și astfel, întru cât dărnicia lui a făcut rău multora și a adus un bine numai câtorva, el va simți îndată cea mai mică nemulțumire a poporului și situația lui se va clătina la cea dintâiu primejdie; dacă însă își dă seama de greșala lui și vrea să se lepede de ea, își va atrage îndată reputația de a fi meschin. Așa dar un Principe nu poate aplica această virtute a dărniciei în așa fel încât, manifestând-o, să nu-i aducă un rău; deci, dacă este prudent, nu trebue să-i pese de reputația de meschin; deoarece cu timpul va fi considerat tot mai darnic, întrucât se va constata că, făcând economie, îi ajung propriile lui venituri, că se poate apăra împotriva celui care pornește cu războiu contra lui și că poate să întreprindă lucruri mari fără să apese asupra poporului; așa încât va fi darnic față de toți aceia cărora nu le ia nimic, și cari sunt nesfârșit

de mulţi, şi va fi sgârcit faţă de toţi aceia cărora nu le dă nimic, şi cari sunt puţini. In vremurile noastre am văzut că au înfăptuit lucruri mari numai aceia cari au fost considerați drept meschini; iar ceilalţi au fost nimiciţi. Papa Iuliu II, după ce s'a folosit de faima dărniciei lui spre a ajunge la tronul papal, nu s'a mai gândit apoi nici o clipă să o mai păstreze, deoarece trebuia să poarte războaie. Regele de astăzi al Franţei[1]) [2]) a purtat nenumărate războaie fără să pună vreo dare specială asupra supuşilor lui, numai pentrucă economia lui îndelungată i-a îngăduit să aibă cheltueli suplimentare. Iar regele de azi al Spaniei[3]), dacă ar fi vrut să fie considerat drept darnic, nu ar fi întreprins atâtea războaie şi nu ar fi câştigat atâtea victorii.

Aşa dar unui Principe, care nu are nevoie să-şi jefuiască supuşii pentru a se putea apăra, care nu trebue să se teamă că va ajunge sărac şi dispreţuit şi care nu este silit să devină lacom de averi, nu trebue să-i pese dacă îşi crează faima de meschin; căci acesta este unul dintre păcatele cari îi îngădue să domnească. Iar dacă cineva îmi va obiecta spunând că Caesar a ajuns la putere prin dărnicie, şi mulţi alţii deasemenea au urcat treptele cele mai înalte pentru că au fost în realitate şi au fost crezuţi darnici, îi voiu răspunde: sau eşti Principe deplin sau eşti pe cale de a dobândi Principatul. In primul caz, dărnicia este dăunătoare; în al doilea caz, este foarte necesar să fii considerat darnic. Iar Caesar era unul dintre aceia cari voiau să ajungă la Principatul Romei; dar dacă odată ajuns aci ar fi trăit mai departe şi nu ar fi fost mai cumpătat în

---

1) Traducem după textul ediţiei lui Angelo Pernice (op. cit., p. 84) ca şi a lui Michieli (op. cit., p. 111); în traducerile franceze şi germane s'a urmat însă o altă lecţiune, unindu-se cele două fraze, după textul lui G. Lisio, **Il Principe di Niccolò Machiavelli**, testo critico con introduzione e note, Firenze, Sansoni, 1899 (cu privire la lecţiunea adoptată de Angelo Pernice în contrast cu a lui Lisio, cf. nota celui dintâi în ediţia îngrijită de el, op. cit., p. 174, nota 55). Ferrari traduce aşadar: „afin de pouvoir faire la guerre au roi de France..." (op. cit., p. 132); Yves Lévy de asemenea: „...pour avoir le moyen de faire la guerre au roy de France", (op. cit., p. 101), iar Rehberg urmează acelaş text: „...um sich vielmehr nur zum Kriege gegen Frankreich vorzubereiten" (op. cit., p. 86).

2) Regele la care se referă Machiavelli este Ludovic XII.

3) Ferdinand Catolicul.

cheltueli, şi-ar fi distrus singur Imperiul. Iar dacă altul îmi va obiecta din nou: au fost mulţi Principi cari cu armatele lor au săvârşit fapte mărețe şi care totodată au fost socotiţi foarte darnici, îi voiu răspunde: Principele acesta cheltueşte sau din averea lui şi din banii supuşilor săi, sau din aceia ai altora. In primul caz trebue să fie foarte econom; în al doilea, nu trebue să renunțe la niciun fel de dărnicie. Căci Principele care îşi poartă armatele pretutindeni, care se îmbogăţeşte din prăzi, din jafuri şi din biruri, care foloseşte aşa dar averea altuia, acela trebue să se arate darnic; altfel soldaţii nu l-ar mai urma. Intr'adevăr, poţi să dăruieşti cu generozitate din ceea ce nu este al tău nici al supuşilor tăi, aşa cum au făcut Cirus, Caesar şi Alexandru; deoarece faptul de a risipi averea altora nu-ţi micşorează faima de care te bucuri, ci îţi aduce dimpotrivă o faimă nouă; singurul lucru care îţi dăunează este acela de a cheltui din banii tăi. Căci nu există ceva care să se consume singur mai mult decât dărnicia: în timp ce te foloseşti de ea, pierzi totodată putinţa de a o mai folosi, şi ajungi sau sărac şi dispreţuit, sau, pentru a scăpa de sărăcie, devii lacom şi urît de ceilalţi. Intre toate lucrurile de cari un Principe trebue să se ferească este însă faptul de a fi dispreţuit şi urît, iar dărnicia te duce şi la una şi la cealaltă. Aşa dar este mai înţelept să-ţi păstrezi numele de meschin, care îţi crează o reputaţie proastă, dar lipsită de ură, decât să vrei să-ţi câştigi faima dărniciei şi prin aceasta s'o dobândeşti în mod necesar pe aceea de lacom, din care ţi se va forma o reputaţie proastă şi însoţită de ură.

CAPITOLUL XVII.

Despre cruzime și milă, și dacă este mai bine să fii iubit decât temut, sau mai curând să fii temut decât iubit.

Trecând mai departe la celelalte însușiri mai sus arătate, spun că orice Principe trebue să dorească să fie socotit drept milos și nu crud: cu toate acestea, trebue să bage de seamă să nu întrebuințeze rău această milă. Cezar Borgia era socotit crud; totuși această cruzime a lui restabilise ordinea în Romagna, îi dăduse unitatea și pacea și o făcuse să fie credincioasă Principelui. Dacă vom considera așa dar cu atenție lucrul acesta, ne vom da seama că acest om a dovedit că este mult mai milos decât poporul florentin care, pentru a nu fi acuzat de cruzime, a lăsat să fie distrusă Pistoia [1]. Așa dar un Principe nu trebue să se preocupe dacă, pentru a-și ține supușii strâns uniți și credincioși lui, își creiază faima rea a cruzimii: într'adevăr câteva exemple îi vor fi suficiente ca să dovedească mai multă milă decât aceia cari, din milă prea mare, lasă să se desvolte liber desordinele producătoare de omor și jaf; asemenea lucruri fac rău unei întregi colectivități, pe când

---

1) Despre această politică a Florenței față de Pistoia — unde au fost întreținute partidele adverse spre a se produce turburări și omoruri continue —, Machiavelli vorbește și în **Discorsi** II, 25, **op. cit.**, p. 356: „Orașul Pistoia... nu a ajuns în stăpânirea Florenței prin alt mijloc decât prin acesta: căci, ea fiind divizată între partide și Florentinii favorizând când pe unii când pe alții... împinseră cetatea până la capăt încât, istovită de existența ei agitată, se aruncă de la sine în brațele Florenței". Cf. și III, 27, **op. cit.**, p. 448, unde se arată folosirea de către Florentini a aceleiași metode de cucerire a Pistoiei.

execuţiile ordonate de un Principe ating numai pe un singur om. Iar între Principii de toate felurile, îi este cu neputinţă Principelui care de curând şi pentru prima oară a ajuns la această treaptă, să evite renumele cruzimii; aceasta deoarece un stat nou este plin de primejdii. Virgiliu spune într'adevăr prin gura Didonei:

> Res dura, et regni novitas me talia cogunt
> Moliri, et late fines custode tueri (2).

Cu toate acestea, el nu trebue să dea uşor crezare acuzaţiilor, nici să treacă prea repede la acţiune şi nici să-şi facă singur frică; să procedeze cu măsură, cu înţelepciune şi cu omenie, iar încrederea prea mare să nu-l lipsească de prudenţă, după cum prea marea neîncredere să nu-l facă lipsit de orice îngăduinţă.

Se pune astfel problema dacă este mai bine să fii iubit decât temut sau invers. Răspund că este necesar să fii şi una şi alta; dar întrucât este greu să împaci aceste două lucruri, spun că, atunci când una singură din aceste condiţii poate fi împlinită, este mai sigur să fii temut decât să fii iubit. Căci se poate spune despre oameni acest lucru în general: că sunt nerecunoscători, schimbători, prefăcuţi şi ascunşi, că fug din faţa primejdiei şi sunt lacomi de câştig; atâta timp cât le faci bine, sunt cu totul ai tăi; şi după cum am spus mai sus, ei îţi dau sângele lor, averea, vieaţa şi copiii, atâta timp cât primejdia este departe; dar când ea se apropie, toţi se răscoală împotriva ta. Astfel Principele care s'a încrezut cu totul în vorbele lor, şi este deci lipsit de orice altă posibilitate de apărare, este împins spre pieire; căci prieteniile pe cari le obţii cu bani, iar nu prin generozitate şi distincţie sufletească, le cumperi [3]), dar nu le posezi în realitate şi nu le poţi folosi. Iar oamenii şovăie mai puţin să facă rău celui care se face iubit decât celui care se face temut; căci iubirea se păstrează prin legătura obligaţiei pe care orice prilej, în care este în jod propriul tău folos, o poate rupe, deoarece oamenii sunt răi; în schimb, teama se păstrează prin frica de pedeapsă, care nu-l părăseşte pe om niciodată. Cu toate

2) Eneida, I, vv. 563—64.

3) In text (ed. Angelo Pernice, p. 88): „si meritano", cu explicaţia Comentariului (p. 175, nota 59): „si comprano". Yves Lévy traduce totuşi (op. cit., p. 105): „on mérite bien d'en éprouver l'effet (des amitiés)..."

acestea, Principele trebue să se facă temut în aşa fel încât, dacă nu dobândeşte iubirea supuşilor, să evite însă ura lor; deoarece poate foarte bine să îndeplinească împreună cele două condiţii, să fie temut şi să nu fie urît; ceea ce se va întâmpla întotdeauna dacă se va abţine de a pune mâna pe averea cetăţenilor şi supuşilor săi ca şi pe femeile lor; şi chiar atunci când este constrâns să verse sângele cuiva, s'o facă numai dacă există într'adevăr o justificare adevărată şi o cauză evidentă; dar mai presus de toate trebue să se reţină de a atinge averea oamenilor, deoarece aceştia uită mai uşor moartea unui tată decât pierderea averii lor. Şi apoi, prilejurile de confiscare a bunurilor nu lipsesc niciodată; iar cel care începe să trăiască din jaf, găseşte întotdeauna motive suficiente ca să ia în stăpânire averea altuia; sunt însă dimpotrivă mai rare prilejurile de a vărsa sânge şi ele trec mai repede.

Dar când un Principe îşi conduce armatele şi are sub comanda lui un număr mare de soldaţi, atunci mai ales este necesar să nu se preocupe nici decum de faima cruzimii lui; deoarece fără această faimă, o armată nu poate fi niciodată unită şi nici gata de acţiune. Intre faptele demne de admiraţie ale lui Hanibal, se numără şi aceasta: deşi a avut o armată foarte mare, alcătuită din nenumărate neamuri amestecate şi pe care a purtat-o să lupte pe pământuri străine, nu s'a ivit niciodată vreo neînţelegere între elementele ei diferite, şi nimeni nu s'a ridicat vreodată împotriva Principelui, atât când soarta le-a fost nenorocită cât şi atunci când le-a fost favorabilă. Faptul acesta nu putea să aibă altă cauză decât cruzimea neomenească a lui Hanibal, cruzime care, alături de valoarea şi de energia lui nemăsurate, l-a făcut să apară întotdeauna soldaţilor demn de respect şi de teamă; şi dacă nu ar fi avut această însuşire, celelalte virtuţi nu i-ar fi fost suficiente spre a obţine acest rezultat. Scriitorii cu puţină inteligenţă admiră însă pe de o parte acţiunile lui, iar pe de altă parte condamnă acele fapte cari constitue singura lor cauză. Şi pentru a dovedi că celelalte însuşiri nu i-ar fi fost suficiente, să-l considerăm pe Scipio, om de o rară valoare nu numai în timpurile lui, dar faţă de tot ceea ce cunoaştem în timpurile trecute, şi ale cărui armate s'au răsculat împotriva lui în Spania [4]). Faptul acesta nu a avut altă cauză

4) Este vorba de răscoala din 206 î. Chr., produsă în momentul în care Scipio Africanul se îmbolnăvise.

decât bunătatea lui prea mare, care dăduse soldaţilor o libertate nestăvilită şi cu mult mai mare decât s'ar fi potrivit disciplinei militare. Ceea ce i-a şi fost spus ca o învinuire, în Senat, de către Fabius Maximus care l-a numit pentru aceasta corupător al armatei romane. Şi este adevărat că locuitorii din Locri, cari fuseseră jefuiţi şi ruinaţi de un guvernator trimis de Scipio, n'au fost răzbunaţi niciodată de acesta, iar îndrăzneala acelui om n'a fost pedepsită; şi toate acestea numai din cauza firii lui indulgente [5]; astfel că, cineva în Senat voind să-l scuze, a spus că există mulţi oameni cari ştiu mai bine să nu greşească ei înşişi decât să pedepsească greşelile altora. Acest fel de a fi ar fi micşorat cu timpul faima şi gloria lui Scipio, dacă el ar fi rămas mai departe la putere păstrând această conduită; dar întru cât a trecut apoi sub comanda Senatului, această însuşire dăunătoare a lui nu numai că nu s'a mai arătat astfel, dar a apărut spre gloria lui.

Conclud aşa dar, revenind la întrebarea dacă trebue să fii iubit sau temut, prin afirmarea că, întrucât oamenii iubesc după capriciul lor şi se tem după voia Principelui, un Principe prudent trebue să se bazeze pe ceea ce atârnă de el, iar nu pe ceea ce atârnă de ceilalţi; el trebue aşa dar să caute numai să nu fie urît, după cum am spus.

---

5) Machiavelli se referă la Q. Phlaminius lăsat de Scipio la Locri pentru a apăra oraşul împotriva Cartaginezilor.

CAPITOLUL XVIII.

Cum trebue să-şi ţină cuvântul un Principe.

Oricine înţelege că trebue să fie lăudat Principele care ştie să-şi ţină cuvântul şi să procedeze în mod cinstit, iar nu cu viclenie: totuşi experienţa vremurilor noastre ne arată că acei Principi au săvârşit fapte de seamă cari au ţinut prea puţin socoteală de cuvântul dat şi au ştiut cu viclenia lor să ameţească mintea oamenilor; iar la sfârşit au întrecut astfel pe cei cari au lucrat cu cinste.

Trebue să ştiţi aşa dar că există două feluri de a lupta: unul bazat pe legi, celălalt pe forţă: cel dintâiu este propriu oamenilor, al doilea aparţine animalelor; dar întru cât primul nu este de multe ori suficient, trebue să recurgem la al doilea. Aşa dar îi este necesar Principelui să ştie să se comporte tot atât de bine ca animal cât şi ca om. Scriitorii vechi au recomandat acest lucru Principilor într'un mod alegoric; ei ne povestesc că Achile şi mulţi alţi Principi din vremurile acelea, au fost daţi lui Chiron Centaurul pentru ca acesta să-i crească sub disciplina lui[1]). Iar faptul de a avea ca preceptor o fiinţă jumătate animal şi jumătate om nu înseamnă altceva decât că unui Principe îi este necesar să ştie să se poarte atât într'un fel cât şi în celălalt; căci nu poţi să te porţi mereu în felul singur al omului şi nici în acela al animalului. Aşa dar dacă un Principe trebue să ştie să se comporte bine în felul unui animal, trebue să aleagă între firea vulpii şi aceea a leului; deoarece leul nu se apără de cursele ce i se întind, iar vulpea de asemenea nu se apără de lupi. Trebue aşa dar să fii vulpe spre a recunoaşte cursele, şi leu spre a-i

1) Chiron Centaurul, fiul lui Saturn şi al ninfei Fallira, a fost după cei vechi, maestrul lui Teseu, Iason, Hercule şi Achile.

speria pe lupi. Cei care procedează numai în felul leului, nu sunt deloc pricepuţi. Aşa dar un stăpânitor puternic nu poate şi nici nu trebue să-ţi ţină cuvântul atunci când aceasta se întoarce împotriva lui şi când motivele cari l-au făcut să promită un anumit lucru au încetat de a mai exista. Dacă oamenii ar fi toţi buni, preceptul meu nu ar avea valoare; dar întru cât sunt răi şi nu-şi ţin cuvântul dat, nici tu nu trebue să-l ţii faţă de ei. Unui Principe nu i-au lipsit de altfel niciodată motive legitime pentru a-şi masca neţinerea cuvântului dat. Şi s'ar putea da în acest sens exemple moderne nenumărate, şi s'ar putea arăta câte păci, câte făgăduieli au devenit fără valoare şi zădărnicite prin faptul că Principii şi-au călcat cuvântul: iar cel care a ştiut cel mai bine să facă pe vulpea, acela a reuşit deplin. Trebue să ştii însă să-ţi maschezi bine această natură de vulpe şi deci să ştii să te prefaci şi să te ascunzi; deoarece oamenii sunt atât de naivi şi se supun atât de uşor nevoilor prezente încât cel care înşală va găsi întotdeauna pe unul care să se lase a fi înşelat.

Dintre exemplele recente nu aş vrea să nu menţionez unul anumit. Alexandru VI nu a făcut niciodată altceva şi nici nu s'a gândit la altceva decât să înşele pe oameni, şi a găsit întotdeauna elementele potrivite spre a o face. N'a existat într'adevăr niciodată un om care să-ţi spună un lucru cu mai multă siguranţă şi să ţi-l confirme cu jurăminte mai multe dar care să-l observe mai puţin; cu toate acestea, înşelăciunile i-au reuşit întotdeauna după dorinţă, deoarece cunoştea prea bine acest mijloc de acţiune faţă de oameni. Unui Principe nu-i este aşa dar necesar să aibă toate însuşirile bune arătate mai sus, dar îi este foarte necesar să pară că le are. Ba chiar voiu îndrăzni să spun aceasta: că dacă le are şi le foloseşte întotdeauna, îi sunt dăunătoare; dacă însă pare că le are, îi vor fi utile; astfel faptul de a părea milos, credincios, uman, integru şi religios este folositor; dar totodată va trebui să fii mereu gata ca, atunci când nu trebue să pari astfel, să poţi şi să ştii să te comporţi tocmai dimpotrivă. Şi trebue să ştim mai departe că un Principe, şi mai ales un Principe nou, nu poate să respecte toate acele virtuţi pentru care oamenii sunt socotiţi în general ca buni, deoarece pentu a-şi păstra statul, el este constrâns adeseori să lucreze împotriva cuvântului dat, împotriva milei, a omeniei, a religiei. Şi de aceea spiritul lui trebue să fie întotdeauna gata să se îndrepte după cum îi poruncesc vânturile soartei şi schim-

barea împrejurărilor și, după cum am spus mai sus, să nu se depărteze de bine, dacă poate, dar să știe la nevoie să facă răul.

Principele trebue așa dar să bage bine de seamă să nu-i iasă vreodată din gură vreun cuvânt care să nu fie pătruns de cele cinci însușiri pe care le-am arătat mai sus; și dacă îl vezi sau îl auzi numai, să-ți pară plin de milă, de fidelitate, cu un caracter integru, plin de omenie și de credință în Dumnezeu. Dar nimic nu este mai necesar să pară că are, decât această ultimă însușire. Căci oamenii judecă în general mai curând după ochi decât după mâini, întrucât fiecăruia îi este dat să vadă, însă puțini pot să pipăie cu mâinile lor. Oricine vede ceea ce pari, dar puțini simt ceea ce ești în realitate; și acești puțini nu îndrăznesc să se opună părerii celor mulți cari au de partea lor autoritatea înaltă a statului care îi susține apărându-i; așa dar faptele tuturor oamenilor și mai ales ale Principilor, pentru cari nu poți să te adresezi nici unui judecător, trebue privite numai după rezultatul lor. Principele să facă așa dar în așa fel încât să învingă și să-și păstreze statul; mijloacele lui vor fi judecate întotdeauna onorabile și fiecare le va lăuda; deoarece vulgul este atras numai de ceea ce pare și de ceea ce se produce în mod real; în lume nu există însă decât vulg; iar cei puțini dobândesc un rol oarecare numai când cei mulți găsesc în ei un sprijin. Un Principe din timpurile noastre, pe care nu este potrivit să-l numim[2]), nu face altceva decât să predice tot timpul pacea și credința în Dumnezeu, și este cel mai mare dușman al uneia și al alteia; căci atât una cât și cealaltă, dacă le-ar fi observat, l-ar fi făcut să-și piardă de mult și puterea și statul.

---

2) Ferdinand Catolicul.

CAPITOLUL XIX.

Cum trebue să ne ferim de a fi urîţi şi dispreţuiţi.

Dar deoarece n'am vorbit decât despre însuşirile cele mai însemnate dintre cele pe cari le-am numit mai sus[1]), vreau să tratez despre celelalte pe scurt, cuprinzându-le în această consideraţiune generală: anume că Principele trebue, după cum am spus în parte mai adineaori, să se ferească de acele lucruri cari pot trezi ura şi dispreţul faţă de el; şi ori de câte ori va fi reuşit să facă aceasta, îşi va fi îndeplinit bine rolul şi astfel celelalte greşeli pe cari le-ar săvârşi nu-i vor mai fi primejdioase. Oamenii îl vor urî mai ales, după cum am spus, dacă se va arăta lacom şi se va face stăpân pe averile şi pe soţiile supuşilor săi; de aceste fapte trebue să se ferească; deoarece atâta timp cât nu le iei oamenilor, în majoritatea lor, nici averea nici onoarea, ei trăiesc mulţumiţi şi nu ai de luptat decât împotriva ambiţiei câtorva, pe care o poţi înfrânge în mai multe feluri şi cu uşurinţă. Dar ajungi să fii dispreţuit dacă te arăţi schimbăcios, uşuratec, fără energie, meschin, nehotărît. Principele trebue să se ferească de aceasta ca de o stâncă în mijlocul mării, şi să-şi dea silinţă ca faptele lui să fie mărturia unui suflet mare, curajos, serios şi puternic; iar în ce priveşte neînţelegerile particulare ale supuşilor săi, să vrea ca hotărîrea lui să fie irevocabilă; şi să menţină în jurul lui o faimă atât de mare încât nimeni să nu se gândească să-l înşele sau să-l inducă abil în eroare.

Principele care face să se nască în jurul său această stimă, îşi câştigă un mare renume; iar conspiraţiile se fac

1) In cap. XV—XVI.

cu greu împotriva unui om prețuit; este deasemenea greu să fie atacat dacă se știe că este un om bun și respectat de ai lui. Căci un Principe trebue să se teamă de două lucruri: de situația dinăuntru, din cauza supușilor, și de situația din afară, din cauza vecinilor puternici. De aceștia din urmă te aperi cu armate bune și cu aliați buni, și dacă vei avea armate bune, vei avea întotdeauna și aliați buni; iar situația internă va fi întotdeauna solidă, atunci când vor fi tot astfel împrejurările din afară, aceasta, desigur, dacă ea n'a fost mai dinainte turburată de o conspirație; și chiar dacă s'ar turbura și situația din afară, dacă Principele a orânduit totul precum am spus și s'a comportat tot astfel, și dacă nu cedează, va rezista oricând oricărui atac, așa cum am spus că a făcut Nabis Spartanul. Dar în ce privește pe supuși, chiar când situația din afară nu se turbură, el trebue să se teamă de o conjurație urzită în taină: iar față de aceasta, Principele se pune foarte bine în siguranță dacă evită faptele pentru care ar putea să fie urît și disprețuit, și dacă își menține poporul mulțumit de guvernarea lui, lucru pe care îl obține cu necesitate, după cum am spus pe larg mai sus. Iar unul dintre mijloacele cele mai puternice pe cari le are un Principe împotriva conspirațiilor, este faptul de a nu fii urît de mulțime; deoarece acela care conspiră crede întotdeauna că va satisface poporul omorîndu-l pe Principe; dar atunci când i se pare că prin aceasta i-ar displace, nu mai are curajul să hotărască o acțiune de acest fel, deoarece conspiratorii întâmpină întotdeauna greutăți nenumărate. Iar experiența ne arată că s'au urzit multe conspirații, dar prea puține au reușit; deoarece acela care conspiră nu poate să lucreze singur, și nici nu poate să-și ia tovarăși decât dintre aceia pe care îi crede nemulțumiți; dar de îndată ce ți-ai desvăluit intențiile unui nemulțumit, i-ai și dat prilejul să fie mulțumit deoarece, dacă desvăluie totul, poate să spere tot binele posibil; astfel că, văzând câștigul sigur în direcția aceasta și văzându-l în cealaltă direcție îndoelnic și plin de primejdie, ar trebui, pentru ca să-ți rămână credincios, să-ți fie prieten cum rar există sau, să fie dușman îndârjit al Principelui. Spre a spune așa dar lucrurile pe scurt, afirm că cel care conspiră cunoaște numai teama, grija de a păstra secretul și frica pedepsei care îl îngrozește; dar cât privește Principele, el are de partea lui majestatea Principatului, legile, apărarea din partea prietenilor și din partea statului, care toate stau în jurul lui;

astfel că, dacă adăugăm tuturor acestor lucruri şi simpatia poporului, este imposibil ca cineva să aibă atâta îndrăzneală încât să conspire. Căci dacă un conspirator trebue să se teamă de obiceiu înainte de a-şi fi comis fapta, în cazul acesta însă, al simpatiei poporului, el trebue să se teamă mai mult după ce a săvârşit-o, deoarece va avea drept duşman poporul şi nu va putea să spere dela el nici o scăpare.

S'ar putea da exemple nenumărate în acest sens, dar vreau să mă mulţumesc cu unul singur, care s'a întâmplat pe vremea părinţilor noştri. Messer Annibale Bentivogli, bunicul celui de azi care poartă acelaş nume, şi care era Principe la Bologna, a fost omorît de unul din familia Canneschi [2]) ce conspiraseră împotriva lui; el nu a lăsat ca urmaş decât pe Messer Giovanni care era încă foarte mic [3]); dar îndată după săvârşirea crimei, întreg poporul s'a ridicat şi i-a ucis pe toţi cei din neamul lui Canneschi. Lucru care s'a produs prin aceea că familia lui Bentivoglio se bucura în vremea aceea de multă dragoste din partea poporului; şi această dragoste era într'adevăr atât de mare încât, după moartea lui Annibale, nerămânând la Bologna nimeni din această familie care să poată conduce statul, şi aflându-se că la Florenţa trăia un vlăstar din neamul acesta [4]), care până acum fusese socotit fiu de fierar, trimiseră Bolognezii să-l caute la Florenţa şi îi încredinţară cârmuirea oraşului lor; şi fu guvernat de el până ce Messer Giovanni ajunse la vârsta la care putea să ia în mână conducerea.

Spun aşa dar în concluzie, că un Principe trebue să se preocupe prea puţin de conspiraţii dacă poporul îi este favorabil; dar dacă acesta îi este duşman şi îl urăşte, trebue să se teamă de orice lucru şi de oricine. Statele bine organizate şi Principii înţelepţi s'au străduit întotdeauna şi au hotărît să nu ia celor mari toate speranţele şi să satisfacă poporul făcându-l să fie mereu mulţumit, deoarece aceasta este una dintre preocupările însemnate

---

2) Annibale Bentivaglio a fost asasinat de Battista Canneschi (24 Iunie 1445), cu acordul lui Filippo Maria Visconti; dar a fost ucis la rândul lui de poporul răsculat împotriva asasinului. Machiavelli povesteşte faptele şi în *Istorie fiorentine*, VI, 9—10, op. cit., p. 353—355.

3) Avea şase ani.

4) Este vorba de Santi Bentivoglio, fiul nelegitim al lui Ercole Bentivoglio, care a guvernat Bologna în anii 1445—1462.

pe cari le are un Principe. Intre regatele bine organizate şi bine cârmuite în timpurile noastre este regatul Franţei [5]). Se găsesc aci nenumărate instituţii bune, de cari atârnă libertatea şi siguranţa Regelui; dintre cari cea dintâi este Parlamentul şi autoritatea lui; căci cel care a organizat acest regat, a cunoscut ambiţia celor puternici şi obrăznicia lor; socotind deci că le este necesar un frâu care să-i potolească şi cunoscând apoi, pe de altă parte, ura poporului împotriva celor mari — ură întemeiată pe frică — şi voind să pună poporul în siguranţă, a făcut astfel, ca aceasta să nu intre în sarcina Regelui, pentru a-l scuti deci de greutăţile ce le-ar fi întâmpinat din partea celor mari favorizând poporul şi din partea acestuia favorizându-i pe cei mari; a constituit aşa dar un al treilea judecător care, fără a face să cadă asupra regelui nicio învinuire, să lovească în cei mari şi să-i favorizeze pe cei mici. Această organizare nu putea într'adevăr să fie nici mai bună, nici mai înţeleaptă, şi nici să asigure mai mult liniştea Regelui şi a regatului. De unde putem deduce o altă constatare demnă de a fi însemnată: anume că Principii trebue să facă astfel încât însărcinările grele să le dea spre îndeplinire altora şi să păstreze pentru ei numai pe cele cari le pot aduce favoarea poporului. Conclud aşa dar din nou spunând că un Principe trebue să-i preţuiască pe cei mari, dar să nu se facă urît de popor.

Poate că multora li se va părea, considerând viaţa şi moartea unora dintre împăraţii romani, că aceştia constitue exemple contrare părerii pe care o susţin aci; căci s'ar putea să se observe că unii dintre ei au avut întotdeauna o vieaţă nobilă şi au dovedit însuşiri şi energie mare, dar şi-au pierdut Imperiul sau au fost ucişi de proprii lor oameni cari au conspirat împotriva lor. Pentru ca să răspund acestei obiecţii, voiu examina însuşirile câtorva Impăraţi arătând prin aceasta cauzele căderii lor, cari nu sunt deosebite de cele ce au fost expuse de mine; astfel voiu îndrepta atenţia asupra acelor lucruri cari trebue să

---

5) Machiavelli vorbeşte despre buna stare a Franţei şi în **Discorsi**, I, 16: „Ca exemplu este regatul Franţei care trăeşte în siguranţă numai pentru că regii lui se supun unor legi numeroase cari cuprind securitatea întregului popor. Iar cel care a organizat acest stat, a voit ca regii să facă ce vrea cu armele şi cu banii, dar de orice alt lucru să nu poată dispune decât după cum spun legile" (**op. cit.**, p. 188).

fie reţinute de cel care citeşte istoria vremurilor trecute. Şi vreau să-mi fie suficient exemplul tuturor acelor împăraţi cari s'au succedat pe tron dela Marcus Filosoful până la Maximian [6]); aceştia au fost Marcus, Commodus fiul său, Pertinax, Iulianus, Sever, Antonius Caracalla fiul său, Macrinus, Heliogabal, Alexandru şi Maximian. Şi trebue să observăm mai întâiu că, pe când în alte state, ai de luptat numai cu ambiţia celor mari şi cu îndrăzneala poporului, împăraţii romani întâmpinau o a treia dificultate: aceea anume că trebuiau să îndure cruzimea şi lăcomia soldaţilor lor. Această situaţie era atât de grea încât ea a fost pentru mulţi cauza căderii lor deoarece era greu să-i satisfaci şi pe soldaţi şi poporul; căci poporul iubea liniştea şi deaceea iubea pe Principii paşnici, pe când soldaţii iubeau pe acei Principi cari aveau spirit războinic şi care erau lipsiţi de scrupule, cruzi şi lacomi; şi voiau ca aceştia să-şi pună în aplicare aceste însuşiri faţă de popor, pentru ca ei să poată avea o soldă îndoită şi să-şi satisfacă lăcomia şi cruzimea. Astfel s'a întâmplat că acei Impăraţi cari, nici prin firea nici prin priceperea lor, nu se bucurau de o faimă prea mare aşa încât să poată să-i ţină în frâu şi pe unii şi pe alţii [pe soldaţi şi poporul], au mers tot mai mult spre cădere; şi cei mai mulţi dintre ei, aceia mai ales cari ajungeau să ocupe tronul ca oameni noui, când îşi dădeau seama cât este de greu să împaci aceste două categorii de oameni, se hotărau să-i mulţumească pe soldaţi, neluând în seamă faptul că prin aceasta făceau rău poporului. Această alegere era necesară; căci, Principii neputând să nu fie urîţi de cineva, trebue să se silească să nu fie urîţi de marea mulţime a oamenilor, iar când aceasta nu le reuşeşte, trebue să se străduiască cu toată priceperea lor să evite ura acelor oameni cari sunt mai puternici. Deaceea împăraţii cari erau mai noui în această situaţie şi aveau nevoie să se bucure de o favoare cu totul deosebită, erau mai mult de partea soldaţilor decât de partea poporului: lucru care se arată apoi mai mult

6) Adică dela 161 la 238 d. Chr. Comentatorii (cf. Angelo Pernice în op. cit., p. 176, nota 67) observă că această perioadă, care nu este cea mai însemnată în istoria Romanilor, a fost aleasă de Machiavelli poate pentrucă apare studiată şi amănunţit expusă în „Istoria Imperiului dela moartea lui Marcus", opera istoricului grec Herodianus (s. III), pe care Poliziano a tradus-o în acei ani (1493) în latineşte.

sau mai puţin folositor, după cum fiecare ştie să-şi păstreze această favoare. Motivele mai sus arătate au făcut ca Marcus, Pertinax şi Alexandru, cari toţi trei au avut o vieaţă modestă, au iubit dreptatea, au fost duşmani ai cruzimii, au fost plini de omenie şi blânzi, să aibă totuşi un sfârşit trist, afară de Marcus [7]). El singur a trăit şi a murit bucurându-se de toate onorurile, deoarece a urmat la tron prin drept de moştenire [8]), şi astfel nu a avut nevoie să fie recunoscut nici de soldaţi, nici de popor; având în plus şi multe însuşiri cari îl făceau demn de respect, a reuşit să-i domine, cât timp a trăit, şi pe unii şi pe alţii, astfel că nu a fost niciodată nici urît, nici dispreţuit. Dar Pertinax a devenit împărat contrar voinţei soldaţilor; iar aceştia, obişnuiţi să trăiască fără nici o lege în vremea lui Commodus, n'au vrut să primească vieaţa cinstită la care noul împărat îi constrângea; au început aşa dar să-l urască, iar la această ură s'a adăugat dispreţul, deoarece Pertinax era bătrân; astfel că împăratul a pierit de îndată ce şi-a început domnia. Intr'adevăr, trebue să observăm aci că cineva ajunge să fie urît atât prin fapte bune cât şi prin fapte rele; astfel, după cum am spus mai sus, dacă un Principe vrea să-şi păstreze statul, este adeseori silit să nu fie bun: deoarece colectivitatea, poporul, soldaţii sau seniorii, de care crezi că ai nevoie pentru a te menţine, poate fi coruptă, şi în acest caz, fiind constrâns să-i urmezi capriciile pentru a o satisface, îţi dai seama că faptele bune îţi sunt duşmane într'aceasta. Dar să trecem la Alexandru, care a fost atât de bun încât, între alte laude cari i se aduc, este şi aceasta: că în cei patrusprezece ani în cari a guvernat Imperiul, nu a fost nimeni ucis fără să fi fost judecat; totuşi, fiind socotit că are o fire prea molatecă şi că se lasă condus de mama lui, ceea ce îi atrăgea dispreţul oamenilor, armata a conspirat împotriva lui şi l-a omorît.

Vorbind acuma, dimpotrivă, despre calităţile lui Commodus, Sever, Antoninus Caracalla şi Maximian, veţi vedea că au fost foarte cruzi şi lacomi; căci pentru a-i mulţumi pe soldaţi, nu s'au oprit dela niciun fel de nedreptate dintre cele ce se pot săvârşi împotriva poporului; şi toţi, afară

---

7) Pertinax a fost ucis de pretorieni după trei luni de domnie (193); Alexandru Sever a fost deasemenea asasinat de soldaţi (235).

8) Marcus-Aurelius era fiul adoptiv al lui Antoninus Pius.

de Severus, au avut un sfârșit trist[9]). Sever a avut într'adevăr însușiri atât de mari încât, cu toate că poporul a fost asuprit de el, și-a păstrat prietenia soldaților și a putut astfel să domnească tot timpul fericit; căci însușirile lui îl făceau să apară soldaților și popoarelor lui demn de atâta admirație, încât aceștia din urmă rămâneau plini de mirare și ca încremeniți în fața lui, pe când cei dintâi se arătau plini de respect și satisfăcuți. Și pentru că faptele lui au fost mărețe pentru un Principe nou ce era, vreau să arăt pe scurt cât de bine a știut să adopte natura vulpei și a leului, animale pe cari am spus că un Principe trebue să le imite. Cunoscând lipsa de energie a lui Iulianus, care era împărat[10]), își convinse armata, al cărei comandant era el însuși în Sclavinia[11]), că ar fi bine să meargă la Roma să răzbune moartea lui Pertinax care fusese ucis de pretorieni; și sub această aparență, fără să arate că aspiră la Imperiu, își îndreptă armata împotriva Romei și ajunse în Italia înainte de a se fi știut de plecarea lui. Odată sosit la Roma, Senatul îl alese, de frică, împărat, iar Iulianus fu omorît. După acest început, îi rămâneau lui Severus două dificultăți de învins dacă voia să se facă stăpân pe statul întreg: una i se prezinta în Asia, unde Nigro[12]), comandant suprem al armatelor asiatice, se proclamase împărat; iar cealaltă era în apus, unde se găsea Albinus care aspira deasemenea la Imperiu[13]). Și deoarece socotea că este primejdios să se arate dușman ambilor, hotărî să-l atace pe Nigro și să-l înșele pe Albinus. Îi scrise așa dar acestuia că, fiind ales Împărat de către Senat, voia să împartă cu el această demnitate; și îi trimise titlul de Caesar și, printr'o hotărîre a Senatului, și-l alătură ca tovarăș la domnie; ceea ce Albinus primi ca lucru adevărat. Dar după ce Severus îl învinse și îl omorî

---

9) Commodus moare ucis la 192. Septimius Sever moare în Scoția în luptele contra Caledonilor (211); Caracalla este ucis de un centurion (217); Maximian, moare ucis de soldați (238), fără a fi intrat în Roma.

10) Este vorba de Didius Iulianus care și-a cumpărat tronul dela pretorieni.

11) Sclavinia sau țara Sclavilor, era vechea Illirie.

12) Caius Pescennius Nigro fusese proclamat împărat de legiunile din Antiohia.

13) Decius Claudius Septimius Albinus fusese proclamat împărat de legiunile din Galia și Britania.

pe Nigro, iar situația din Orient fu readusă la pace, se întoarse la Roma și se plânse în Senat că Albinus, puțin recunoscător față de binefacerile primite din partea lui, încercase prin vicleșug să-l omoare, și că deaceea era silit să se ducă să pedepsească ingratitudinea lui. Plecă apoi să-l găsească tocmai în Franța, și îi luă atât puterea cât și vieața.

Cel care va examina așa dar cu atenție acțiunile acestui om, va găsi că a fost un leu sălbatec și o vulpe vicleană, și-l va vedea temut și respectat de fiecare și nu urît de armate; nu se va mira așa dar că el, care era un om nou fiind de jos, a putut totuși să stăpânească un Imperiu atât de întins; faima lui foarte mare l-a apărat întotdeauna de ura pe care popoarele ar fi putut s'o aibă împotriva lui din cauza jafurilor pe cari le săvârșea. Dar Antoninus [14], fiul lui, a fost și el un om cu însușiri deosebite, cari îl făceau admirat de popor și iubit de soldați; căci era om războinic și îndura ușor orice oboseală; disprețuia orice mâncare delicată și orice fel de plăcere moleșitoare, ceeace îl făcea iubit de toate armatele. Cu toate acestea, sălbăticia și cruzimea lui au fost atât de mari și de nemai auzite, încât, după ce ucisese o mare parte din populația Romei și întreaga populație a Alexandriei, afară de alte nenumărate crime individuale, ajunse să fie omul cel mai urît de întreaga lume; și începu să fie temut chiar de aceia pe cari îi avea în jurul lui; așa încât fu omorît de un centurion în mijlocul trupelor lui. Trebue să observăm aci că asemenea asasinate, cari sunt rezultatul unei deliberări îndelungate și izvorăsc dintr'o minte care nu se dă înlături dela nimic, nu pot fi evitate de Principi, deoarece orice om, căruia nu-i pasă de moarte, poate ucide pe un conducător de stat; acesta nu trebue să se teamă prea mult de asemenea oameni, deoarece sunt foarte rari. Trebue să se ferească numai de a comite ceva prea grav împotriva unuia dintre aceia de cari se servește, și pe cari îi are în jurul său în slujbe necesare Principatului: cum a făcut Antoninus care, după ce l-a ucis în mod josnic pe fratele unui centurion, îl amenința pe acesta în fiecare zi; îl păstra cu toate acestea în garda lui, ceeace era desigur un mod de acțiune îndrăzneț și care trebuia să-i aducă pieirea, după cum s'a și întâmplat.

Dar să trecem la Commodus, căruia îi era foarte ușor

---

14) Antoninus Bassianus, numit Caracalla, a ocupat tronul în 211.

să stăpânească Imperiul, deoarece îl avea prin drept de moştenire, fiind fiul lui Marc-Aureliu; îi era aşa dar suficient să meargă mai departe pe căile urmate de tatăl său, şi i-ar fi mulţumit astfel pe soldaţi şi poporul; dar având un suflet crud şi brutal şi voind să-şi satisfacă asupra poporului toate poftele lui lacome, începu să atragă de partea lui armatele dându-le toate libertăţile, fără nici o măsură; pe de altă parte, nu-şi ţinu în niciun fel demnitatea, coborî adeseori în arenă ca să lupte cu gladiatorii, săvârşi deasemenea alte lucruri cu totul josnice şi puţin demne de majestatea imperială, astfel încât începu să fie dispreţuit de soldaţi. Şi fiind urît dintr'o parte şi dispreţuit din cealaltă, se făcu o conspiraţie împotriva lui şi fu ucis. Ne rămâne să arătăm însuşirile lui Maximian. Acesta a fost un om foarte războinic; armatele fiind aşa dar plictisite de moliciunea lui Alexandru, despre care am vorbit mai sus, îl aleseră, la moartea lui, pe Maximian ca împărat. Acesta nu a ocupat multă vreme tronul, deoarece două lucruri l-au făcut să fie urît şi dispreţuit: mai întâi faptul că era de origină foarte joasă, întrucât pe vremuri păscuse oile în Tracia (lucru prea bine cunoscut tuturor şi care-l făcea foarte mult dispreţuit de oricine); al doilea, faptul că la începutul domniei amânase să se ducă la Roma şi să ia în stăpânire tronul imperial, ceeace îi crease faima unei mari cruzimi, deoarece prin prefecţii lui la Roma şi în alte locuri ale Imperiului, ordonase săvârşirea multor crime. Astfel că, întreaga lume fiind pătrunsă de desgust faţă de obârşia lui nedemnă, şi de ură ce izvora din teama cruzimilor lui, se produse împotrivă-i mai întâiu răscoala din Africa, apoi aceea a Senatului şi a întreg poporului din Roma; şi întreaga Italie conspiră contra lui. La aceasta se adăugă propria lui armată; ea asedie Acquileia şi întâmpină greutăţi în cucerirea cetăţii; apoi, desgustată de cruzimea Impăratului şi temându-se prea puţin de el întrucât îl vedea înconjurat de atâţia duşmani, îl ucise.

Nu vreau să vorbesc nici despre Heliogabal, nici despre Macrinus, nici despre Iulianus[15]) cari, fiind cu totul demni de dispreţ, au fost repede nimiciţi; voiu trece aşa dar la concluzia acestui punct. Spun deci că Principii din vremea noastră întâmpină în guvernarea lor mai puţin

15) Iulianus Didius (193); Macrinus (217—18); Heliogabal (218—222), au murit ucişi de soldaţi.

această greutate de a trebui să-și satisfacă soldații într'un mod atât de deosebit; căci, deși trebue să ai față de ei o atenție oarecare, reușești totuși ușor, deoarece niciunul dintre acești Principi de astăzi nu are armate tot atât de vechi ca guvernarea și administrația statului respectiv, cum erau armatele Imperiului roman. Așa dar, dacă în vremurile acelea era necesar să-i satisfaci pe soldați mai mult decât poporul, faptul se explică prin aceea că soldații aveau putere mai mare decât poporul; astăzi, tuturor Principilor, afară de Sultanul Turcilor și de acela al Egiptului, le este mai necesar să-și satisfacă mai mult poporul decât armatele, deoarece poporul poate mai mult decât armata. Face excepție Sultanul Turcilor, deoarece acesta are mereu în jurul lui douăsprezece mii de soldați de infanterie și cincisprezece mii de oameni formând cavaleria, de cari atârnă siguranța și forța statului; și lăsând la o parte orice altă preocupare, acest Principe trebue să-și păstreze cu orice preț prietenia acestor oameni. Sultanul Egiptului de asemenea, al cărui stat este în întregime în mâna soldaților, trebue și el să-și păstreze prietenia soldaților fără să se mai intereseze de popor. Și trebue să observați că acest stat al Sultanului se deosebește cu totul de toate celelalte Principate; căci este asemănător Statului Pontifical creștin, care nu poate fi numit nici Principat ereditar nici Principat nou; deoarece sunt moștenitori și rămân stăpâni, nu fiii vechiului Principe, ci acela care este ales la această demnitate de cei cari au autoritatea s'o facă. Această orânduire fiind foarte veche, nu se poate vorbi în cazul acesta de un Principat nou, întrucât nu se ivește aci niciuna din acele dificultăți proprii statelor noui; căci, cu toate că Principele este nou, organizarea acestui stat este veche, și este astfel încât oamenii își primesc Principele ca și cum ar fi stăpânitorul lor ereditar.

Dar să revenim la chestiunea noastră. Spun că oricine va considera expunerea de mai sus, va vedea că ura sau disprețul au fost cauza căderii Împăraților amintiți până acum; și va afla deasemenea cum s'a întâmplat că unii dintre ei procedând într'un fel, iar ceilalți procedând într'un fel contrariu, sfârșitul a fost pentru fiecare din aceste părți, la unii fericit, la ceilalți nefericit. Intr'adevăr lui Pertinax și lui Alexandru, cari au fost Principi noui, le-a fost inutil și dăunător să vrea să-l imite pe Marc-Aureliu care ocupase tronul cu drept ereditar; deasemenea pentru Caracalla, Commodus și Maximian a fost rău faptul că l-au imitat pe

Severus, deoarece nu aveau însuşirile necesare şi suficiente pentru a călca pe urmele lui. Aşa dar un Principe nou într'un Principat nou nu poate să imite acţiunile lui Marc-Aureliu, şi nici nu este necesar să urmeze exemplul lui Severus; el trebue să ia dela Severus acele moduri de acţiune cari îi sunt necesare pentru a-şi întări statul, iar dela Marc-Aureliu modurile potrivite şi aducătoare de glorie în păstrarea unui stat gata întemeiat şi solid.

CAPITOLUL XX.

Dacă fortărețele și multe alte lucruri pe cari Principii le construiesc în fiecare zi, sunt de folos sau nu.

Unii Principi, pentru a-și asigura stăpânirea statului, au luat toate armele supușilor lor; alții au întreținut desbinările în ținuturile cucerite; unii au nutrit dușmăniile împotriva lor înșiși, iar alții s'au străduit să-i câștige pe aceia de cari nu erau siguri la începutul domniei; unii au ridicat fortărețe, alții le-au dărâmat și le-au distrus. Și cu toate că nu putem formula o concluzie anumită cu privire la toate aceste lucruri, fără a examina în mod amănunțit împrejurările în cari se găseau acele state atunci când s'au luat hotărîri de acest fel, voiu vorbi totuși despre aceste lucruri în acel mod general pe care materia însăși îl impune.

Așa dar nu s'a întâmplat niciodată ca un Principe nou să-și desarmeze supușii; dimpotrivă atunci când i-a găsit desarmați, i-a înarmat întotdeauna; căci înarmându-i, acele arme devin ale tale; cei cari îți erau suspecți îți devin credincioși, iar cei cari erau credincioși rămân astfel și din supuși ajung să-ți fie partizani. Și întru cât nu-i poți înarma pe toți supușii, poți guverna cu mai multă siguranță pe unii, deoarece le-ai făcut o favoare celorlalți pe cari i-ai înarmat: iar această atitudine deosebită pe care supușii o constată la Principele lor, îi face pe toți aceștia să i se simtă obligați; iar ceilalți îi găsesc o scuză socotind că trebue să aibă mai mult merit cei care înfruntă primejdii și au îndatoriri mai multe. Dar când îi desarmezi începi să-i nemulțumești, deoarece le arăți că nu ai încredere în ei, pentru că îi consideri lași sau puțin demni de încredere: și atât una cât și cealaltă din aceste păreri face să se nască ura împotriva ta. Dar cum tu nu poți să stai neînarmat, trebue să recurgi la armata mercenară

a cărei valoare este aceea pe care am arătat-o mai sus; şi chiar dacă această armată ar fi bună, ea nu poate fi suficientă ca să te apere împotriva duşmanilor puternici şi a supuşilor suspecţi. Aşa dar după cum am spus, un Principe nou într'un Principat nou şi-a organizat întotdeauna armatele. Istoria este plină de exemple de acest fel. Dar când un Principe cucereşte un stat nou care se adaugă, ca un membru, statului său vechiu, atunci este necesar să-i desarmezi pe oamenii din această ţară, afară de aceia cari, în momentul cuceririi, au fost de partea ta; şi chiar aceştia, cu timpul şi când se iveşte prilejul, trebue să cauţi să-i moleşeşti şi să le iei orice energie; să orânduieşti astfel încât forţele întregului tău stat să fie în acei soldaţi cari sunt ai tăi proprii şi cari în vechiul tău stat trăiesc mereu în jurul tău.

Strămoşii noştri şi aceia cari erau consideraţi drept înţelepţi, obişnuiau să spună că Pistoia trebue stăpânită prin duşmănia partidelor, iar Pisa prin fortăreţe; ei întreţineau aşa dar discordiile în unele provincii care le erau supuse, pentru ca să le stăpânească mai uşor. Cred că în vremurile acelea, când Italia era împărţită în două părţi cari atârnau aproape egal în balanţă, procedeul era bun; astăzi însă el nu mai poate fi o regulă de urmat: deoarece nu cred că discordiile pot să ducă vreodată la un rezultat bun; dimpotrivă, când duşmanul se apropie de un oraş împărţit în facţiuni, este sigur că acesta va fi imediat pierdut; deoarece facţiunea cea mai slabă se va uni întotdeauna cu forţele externe ale duşmanului; iar celălalt partid nu va putea să mai reziste. Veneţienii, îndemnaţi cred de motivele mai sus arătate, favorizau existenţa partidelor guelfe şi ghibeline în cetăţile cari le erau supuse; şi deşi nu le lăsau să ajungă niciodată la încăierări sângeroase, întreţineau totuşi aceste neînţelegeri pentru ca, locuitorii fiind cu totul prinşi în aceste conflicte, să nu se unească în lupta împotriva lor. Lucrul acesta nu a fost totuşi, după cum s'a văzut mai târziu, spre binele lor; căci învinşi la Vailà, o parte din oraşele supuse prinse imediat curaj şi îi făcu să piardă tot ce stăpâneau [1]). Asemenea moduri de procedare arată aşa dar slăbiciunea Principelui; căci aceste diviziuni nu vor fi niciodată îngăduite într'un Principat puternic, deoarece ele aduc folos numai în timp de pace, în-

1) După lupta dela Vailà (1509), Veneţienii, învinşi de Liga dela Cambrai, pierd Brescia, Verona şi Vicenza.

tru cât poţi, cu ajutorul lor, să-ţi guvernezi supuşii mai uşor; dar când vine un războiu, se vede cât a fost de înşelător acest mod de acţiune.

Fără îndoială că Principii devin mari când înving dificultăţile şi opoziţiile care li se fac; aşa dar, când soarta vrea să înalţe gloria unui Principe, a unuia nou cu deosebire, deoarece acesta are mai multă nevoie să-şi mărească renumele, iar nu un principe ereditar, ea ridică împotriva lui duşmani şi îl face să întreprindă lupte contra lor pentru ca să aibă prilejul să-i învingă, şi astfel să urce mai sus pe scara pe care i-au întins-o chiar duşmanii săi. Aşa dar mulţi cred că un Principe înţelept trebue, când are prilejul, să întreţină pe ascuns şi cu viclenie o duşmănie oarecare împotriva lui, pentru ca apoi, înnăbuşind-o, să se nască pentru el de aci o glorie mai mare. Principii, şi mai ales cei noui, au întâlnit oameni mai credincioşi şi mai folositori între aceia cari au fost socotiţi suspecţi la începutul domniei lor, decât între aceia în cari aveau încredere în primele timpuri. Pandolfo Petrucci, principele Sienei [2]), guverna statul mai mult cu ajutorul celor cari îi fuseseră suspecţi, decât cu ceilalţi. Dar nu putem vorbi în general despre această chestiune, deoarece aspectele ei variază cu fiecare caz în parte. Voiu spune numai aceasta: că oamenii cari au fost la început duşmanii unui Principe, dar care au nevoie de un sprijin pentru a se menţine, pot fi câştigaţi cu cea mai mare uşurinţă de partea Principelui; cu atât mai mult vor fi constrânşi să-l slujească pe acesta cu credinţă, cu cât îşi vor da mai mult seama că le este necesar să şteargă prin faptele lor părerea rea pe care Principele o avea despre ei. Şi în felul acesta Principele va avea dela ei în tot cazul mai mult folos decât dela aceia cari, servindu-l cu prea mare încredere în valoarea lor, nu se grăbesc totuşi prea mult să rezolve chestiunile ce le-au fost încredinţate. Şi deoarece punctul tratat acum ne impune şi o altă întrebare, nu vreau să nu amintesc Principilor cari au cucerit un stat nou prin ajutorul celor din acel stat chiar, că trebue să considere cu atenţie motivele cari i-au îndemnat pe cei cari s'au declarat de partea lui, să procedeze astfel; şi dacă nu este vorba de o afecţiune naturală faţă de el, ci numai de nemulţumirea lor faţă

2) La 1500, Pandolfo Petrucci îl ucise pe socrul său, Niccolò Borghese şi rămase singur stăpân al oraşului pe care l-a guvernat până în 1512.

de guvernarea anterioară, îi va păstra prieteni numai cu multă trudă și cu mari greutăți, deoarece îi va fi cu neputință să-i mulțumească. Dacă examinăm așa dar cu atenție exemplele pe cari ni le oferă evenimentele antice și moderne și cercetăm cauza acestui lucru, vom vedea că unui Principe îi este mult mai ușor să câștige prietenia acelor oameni cari erau mulțumiți de guvernarea trecută și cari îi erau prin urmare dușmani, decât a acelora cari i-au devenit prieteni și l-au ajutat să ocupe Principatul numai pentru că nu erau mulțumiți de acea guvernare.

A fost un obiceiu al Principilor ca, spre a stăpâni statul cu mai multă siguranță, să ridice fortărețe cari să ție în frâu pe cei cari ar fi avut de gând să li se împotrivească, și cari să le servească de asemenea ca adăpost sigur în cazul unei răscoale neașteptate. Eu laud acest procedeu pentru că este din vechime întrebuințat: cu toate acestea am văzut că în timpurile noastre, messer Niccolò Vitelli a distrus două cetățui la Città di Castello pentru a putea să stăpânească țara[3]). Guido Ubaldo, duce de Urbino, reîntors pe tron după ce fusese alungat de Cezar Borgia[4]), a dărâmat din temelii toate cetățuile provinciei socotind că fără ele îi va fi mai greu să-și piardă din nou statul. Cei din neamul lui Bentivoglio, odată reintorși la Bologna, au procedat în acelaș fel[5]). Așa dar fortărețele sunt utile sau nu după timpuri; și dacă îți servesc într'o privință, îți fac rău în alta. Iar acest lucru poate fi lămurit în felul următor: Principele care se teme mai mult de poporul lui decât de dușmanii străini, trebue să ridice fortărețe; dar acela care se teme mai mult de străini decât de propriul lui popor, trebue să renunțe la ele. Familia Sforza a

---

3) Niccolò Vitelli a fost condottier în serviciul Medicilor și cu ajutorul lor a reocupat Città di Castello (1482), de unde fusese izgonit cu opt ani înainte, de papa Sixt IV. Cetățile menționate de Machiavelli fuseseră zidite de acesta din urmă, iar Vitelli le dărâmă spre a arăta că guvernează prin favoarea poporului, iar nu prin forță. Cf. și Discorsi. II, 24, op. cit., p. 351 (Capitolul este intitulat: „Că fortărețele sunt în general mai mult dăunătoare, decât folositoare").

4) Este vorba de Guido Ubaldo da Montefeltro, duce de Urbino, deposedat în 1502 de statul său de către Cezar Borgia; a reocupat tronul la moartea papei Alexandru VI.

5) Giovanni Bentivoglio a fost detronat de papa Iuliu II, care ocupă Bologna în 1506. Urmașul său reocupă orașul în 1511 și distruse fortăreața clădită de Papă.

avut mai mult de suferit de pe urma Castelului din Milano, zidit de Francesco Sforza, decât de pe urma oricărei tulburări vreodată produse în statul ei[6]). Aşa dar fortăreaţa cea mai bună ce poate să existe este să nu fii urît de popor; căci chiar dacă ai fortăreţe dar eşti urît de popor, ele nu te vor salva niciodată; deoarece, atunci când poporul ridică armele împotriva ta, este sigur că nu vor lipsi niciodată străinii cari să-i vină în ajutor. In vremea noastră putem constata că ele nu au folosit niciunui Principe afară doar Contesei de Forli[7]), căci, după ce soţul ei, Contele Girolamo, a murit, ea a putut, datorită Cetăţuii întărite, să se sustragă furiei poporului şi să aştepte ajutor dela Milano, redobândindu-şi apoi statul; dar timpurile erau pe atunci astfel încât un străin nu putea să vină să dea ajutor poporului; pe urmă însă, cetăţuile i-au folosit prea puţin în momentul când a fost atacată de Cezar Borgia, căci poporul, care îi era duşman, s'a aliat cu străinul din afară. Aşadar, atât acum cât şi la început, ar fi fost mai bine pentru ea să nu fie urîtă de popor, decât să aibă fortăreţe. Considerând aşa dar toate aceste lucruri, voiu lăuda atât pe cei cari ridică fortăreţe cât şi pe cei cari nu ridică, şi voiu dojeni pe toţi aceia cari, punându-şi toată încrederea în fortăreţe, preţuesc prea puţin faptul că sunt urîţi de popor.

---

6) Cf. de asemenea **Discorsi**, II, 24, **op. cit.**, p. 350: „Şi deşi contele Francesco Sforza, devenit duce al Milanului, este socotit ca om înţelept, nu este mai puţin adevărat că şi-a construit la Milano o fortăreaţă, şi spun că în cazul acesta nu s'a arătat înţelept; iar urmările au dovedit că această fortăreaţă a fost spre răul iar nu spre siguranţa urmaşilor săi".

7) Este vorba de Caterina Sforza, soţia lui Girolamo Riario, care stăpânea Forli şi Imola; soţul ei fiind asasinat, ea rezistă conjuraţilor până ce Ludovic Maurul, unchiul ei, îi trimise ajutoare (1488). Faptele se găsesc povestite pe larg de Machiavelli în **Discorsi** III, 6, **op. cit.**, pp. 401—402.

CAPITOLUL XXI.

Cum trebue să se poarte un Principe spre a fi stimat

Prin nimic nu poate un Principe să dobândească mai multă stimă, decât prin faptele mărețe pe cari le săvârșește și prin exemplele rare pe cari le lasă urmașilor. Cunoaștem în timpurile noastre pe Ferdinand de Aragon, actualul rege al Spaniei. Il putem socoti un Principe nou deoarece prin faima și gloria pe cari și le-a câștigat a devenit dintr'un rege mic și slab, regele cel mai de seamă al Creștinătății; și dacă veți considera faptele lui, veți găsi că toate au fost mărețe, iar unele extraordinare. La începutul domniei, a atacat Grenada; iar această acțiune a însemnat temelia statului său. Intâiu a purtat războiul fără nicio grabă, și fără teamă de a întâmpina vreo opoziție din partea cuiva; astfel le-a dat feudalilor lui din Castilia o preocupare, căci, gândindu-se la războiu, ei nu mai puteau să se gândească la nicio schimbare; iar el câștiga pe această cale autoritate și putere asupra lor, fără ca ei să bage de seamă. Cu banii Bisericii și ai poporului, a putut să hrănească trupele, și prin acest războiu de lungă durată a pus bazele armatei care i-a făcut cinste de aci înainte. In plus, spre a putea întreprinde acțiuni mai mari servindu-se tot de religie, începu să arate o cruzime plină de cucernicie, alungând pe Marani și golindu-și astfel Regatul; desigur că nu am putea găsi un exemplu mai nenorocit și mai rar. Sub acelaș pretext atacă Africa; întreprinse expediția din Italia, și în sfârșit se luptă împotriva Franței; și astfel a săvârșit și a plănuit mereu acțiuni mărețe cari au păstrat mereu vie așteptarea și admirația în sufletul supușilor lui cari erau continuu preocupați de rezultatul acestor acțiuni. Iar războaiele lui se nășteau unul din altul în așa fel încât între unul și altul nu le lăsa oamenilor timp ca să poată între-

prinde în tihnă vreo luptă împotriva lui. Este deasemenea foarte util pentru un Principe să dea pilde rare în ce privește guvernarea internă, asemenea acelora cari se povestesc despre Messer Bernabò din Milano [1]; iar când se întâmplă ca cineva să săvârșească în vieața civilă a statului, ceva cu totul deosebit fie în bine, fie în rău, Principele trebue să găsească un mod de a-l răsplăti sau de a-l pedepsi, despre care să se vorbească mult după aceea. Și mai ales, un Principe trebue să caute să-și creeze prin orice acțiune, faima de om mare și desăvârșit.

Un Principe este deasemenea stimat când este prieten adevărat și dușman adevărat; adică atunci când, fără să șovăie, se declară de partea unuia și împotriva celuilalt. Această atitudine este întotdeauna mai utilă decât aceea de a sta neutru; căci, dacă doi dintre vecinii tăi încep să se lupte, sau sunt de așa fel încât victoria unuia te poate face să te temi de cel care învinge, sau nu sunt. In oricare din aceste cazuri, îți va fi totdeauna mai de folos să-ți arăți pe față atitudinea și să lupți cu toate forțele; căci în primul caz, dacă nu ți-ai declarat poziția, vei fi întotdeauna prada celui care va învinge, și aceasta spre bucuria și satisfacția aceluia care a fost învins; și nu vei avea niciun motiv și nicio scuză pentru care cineva să te apere sau să-ți ofere un refugiu. Căci cel care învinge nu vrea să aibă prieteni suspecți și cari să nu-l ajute la nevoie; iar cel care pierde nu te primește pentrucă nu ai vrut să riști, cu armele în mână, să ai aceeași soartă ca și el. Antioh trecuse în Grecia, chemat aci de către Etolieni, pentru a-i goni pe Romani [2]. Trimise ambasadori la Achei, cari erau prieteni ai Romanilor, pentru a-i îndemna să rămână neutri; iar pe de altă parte, Romanii îi sfătuiau să ia armele în mână pentru ei. Chestiunea trecu spre a fi discutată în Consiliul Acheilor, unde solul trimis de Antioh îi îndemnă energic să rămână neutri: la aceasta, ambasadorul roman [3] răspunse: *„Quod autem isti dicunt non interponendi vos bello, nihil magis alienum rebus vestris est; sine gratia,*

---

1) Bernabò Visconti a fost stăpân al Milanului în anii 1354—1385; este vestit pentru cruzimea și viciile lui.

2) Este Antioh, regele Siriei, menționat în cap. III.

3) Ambasadorul Romanilor era Titus Quintius Flamininus, învingătorul lui Filip V, la Cinocefale (197 în. Chr.).

sine dignitate, praemium victoris eritis" [4]. Şi se va întâmplă întotdeauna ca acela care nu îţi este prieten să-ţi ceară să rămâi neutru, iar cel care îţi este prieten să-ţi ceară să-ţi arăţi pe faţă atitudinea, luptând. Principii nehotărîţi, pentru a evita primejdiile prezente, urmează de cele mai multe ori această cale a neutralităţii şi astfel se prăbuşesc de cele mai multe ori. Dar când un Principe se declară curajos în favoarea unei părţi anumite, dacă învinge acela cu care s'a aliat, chiar dacă acesta e puternic iar el este la discreţia lui, îi va rămâne totuşi îndatorat întrucât s'au legat prin prietenie; iar oamenii nu sunt niciodată atât de necinstiţi încât să te doboare în felul acesta care ar fi un exemplu prea grav de ingratitudine. In plus, victoriile nu sunt niciodată atât de complete încât învingătorul să nu trebue să ţină seama de anumite lucruri şi mai ales de dreptate. Dar dacă pierde acela cu care ai luptat alături, vei găsi un refugiu la el; şi te va ajuta cât îi va fi cu putinţă, fiind astfel tovarăşul unei soarte care poate să redevină cea de altă dată. In al doilea caz, atunci când cei cari se luptă între ei sunt astfel încât nu ai să te temi de cel care învinge, va fi cu atât mai mare prudenţa de a te declară de partea unuia din ei; deoarece contribui la înfrângerea unuia cu ajutorul celuilalt care ar trebui să-l salveze dacă ar fi înţelept; şi dacă acesta învinge, rămâne el la discreţia ta; şi este imposibil să nu învingă cu ajutorul tău.

Se impune să notăm aci că un Principe trebue să bage de seamă să nu se alieze niciodată cu unul mai puternic decât el, pentru a-i lovi pe ceilalţi, decât dacă nevoia îl constrânge la aceasta, aşa cum am arătat mai sus; căci, dacă învinge, rămâi prizonierul lui: şi Principii trebue să se ferească atât cât pot de a fi la discreţia altora. Veneţienii s'au aliat cu Franţa împotriva ducelui de Milano; şi ar fi putut să evite această tovărăşie din care n'a urmat altceva decât ruina lor. Dar atunci când nu o poţi evita, cum li s'a întâmplat Florentinilor când Papa şi Spania au pornit cu armatele să atace Lombardia [5], Principele trebue să

---

4) Citat din memorie din Titus Livius (XXXV, 48); „Nam, quod optimum esse dicant, non interponi vos bello, nihil tam vanum, imo tam alienum rebus vestris est; quippe sine gratia, sine dignitate, praemium victoris eritis".

5) Machiavelli se referă la războaiele Ligei Sfinte, din care făceau parte papa Iuliu II şi Spaniolii împotriva Francezilor; în 1512, Florentinii trecură şi ei de partea Ligei, după ce fuseseră aliaţii Franţei, siliţi fiind în parte de intrarea trupelor spaniole în Toscana.

se declare de partea unuia, și aceasta pentru motivele mai sus arătate. Și niciun stat să nu creadă că va putea să ia vreodată o hotărîre care să fie lipsită de primejdie; să știe dimpotrivă că trebue să le ia pe toate îndoelnice; căci lucrurile sunt astfel orânduite încât dacă încerci să fugi de o situație grea, vei cădea neapărat în alta; totuși prudența constă întotdeauna în a ști să cunoști natura situațiilor grele și s'o alegi pe cea mai puțin rea, drept cea bună.

Principele trebue de asemenea să arate că iubește virtuțile și să-i onoreze pe cei cari strălucesc prin talentele lor într'o artă oarecare. Apoi trebue să-i susțină pe cetățenii lui ca să-și exercite în liniște ocupațiile lor, atât în negustorie cât și în agricultură și în orice meserie; oamenii să nu-și lase ogorul necultivat gândindu-se cu teamă că le va fi luat, sau să șovăie înainte de a începe un comerț nou de frica dărilor; dimpotrivă, să se pregătească o răsplată pentru cei cari fac toate aceste lucruri și cari se gândesc, ori în ce fel, să-și îmbogățească orașul sau statul. Afară de aceasta, Principele trebue, în anumite epoci ale anului, să organizeze pentru popor serbări și spectacole. Și cum fiecare oraș este împărțit în bresle sau în cartiere, Principele trebue să țină seama de aceste grupări ale lor, să ia parte la adunările în cari se întrunesc, să dea el însuși un exemplu de omenie și generozitate, păstrând totuși întotdeauna majestatea rangului pe care-l are, deoarece această demnitate nu trebue să-i lipsească în nici o împrejurare.

CAPITOLUL XXII.

Despre secretarii pe cari Principii îi au pe lângă ei

Nu este de mică însemnătate pentru un Principe, alegerea miniştrilor lui: aceştia sunt buni sau nu, după cum Principele îi alege sau nu cu înţelepciune. Şi cea dintâi părere pe care ne-o formăm despre inteligenţa unui conducător de stat se bazează pe considerarea oamenilor pe cari îi are în jurul lui; când sunt suficient de capabili şi credincioşi, îl putem socoti înţelept, deoarece a ştiut să le recunoască măsura capacităţii şi să-i păstreze credincioşi. Dar când sunt altfel, putem întotdeauna să-l judecăm aspru; deoarece prima eroare pe care un Principe o poate săvârşi, o săvârşeşte în această alegere. Oricine îl cunoştea pe Messer Antonio de Venafro [1]), ministru al lui Pandolfo Petrucci, Principele Sienei, îşi dădea seama îndată că Pandolfo este un om de o valoare deosebită, deoarece îl are pe acesta ca ministru. Există trei feluri de minţi omeneşti: unele cari înţeleg singure, altele cari pricep ceea ce alţii înţeleg şi le explică, iar ultimele cari nu înţeleg nici singure nici prin alţii; cele dintâi sunt desăvârşite, cele de al doilea fel sunt foarte bune, iar a treia categorie este inutilă; trebuia aşa dar cu necesitate ca Pandolfo, dacă nu făcea parte din primul fel, să aparţină celui de al doilea; căci dacă cineva posedă o minte capabilă să recunoască binele sau răul pe care celălalt îl face şi îl spune, chiar dacă el însuşi nu poate să creeze nimic, îşi dă seama totuşi de acţiunile rele şi bune ale ministrului, le laudă pe

---

1) Antonio Giordani din Venafro (1459—1530) a fost profesor de drept la Universitatea din Siena şi consilier al lui Pandolfo Petrucci. Machiavelli l-a cunoscut şi ca diplomat, în cursul unei misiuni la Siena (1505).

acestea din urmă iar pe celelalte le îndreaptă; iar ministrul nu poate spera să-l înşele şi se menţine credincios.

Dar pentru ca un Principe să poată să-şi cunoască ministrul, există acest mijloc care nu dă niciodată greş. Când vezi că ministrul se gândeşte mai mult la el decât la tine, şi că în orice acţiune caută folosul lui propriu, înseamnă că un om de felul acesta nu va fi niciodată un bun ministru şi că nu vei putea avea niciodată încredere în el; căci acela care ţine în mâinile lui întregul stat al unui Principe, nu trebue să se gândească niciodată la el ci totdeauna la Principe, şi să nu-i vorbească despre altceva decât despre ceea ce îl priveşte pe el. Şi pe de altă parte Principele, spre a păstra bunele însuşiri ale ministrului, trebue să se gândească la el, onorându-l, făcându-l bogat, îndatorându-l faţă de el, dându-i onoruri şi funcţii pentru ca să-şi dea seama că nu ar putea să existe fără el şi pentru ca onorurile numeroase să-l facă să nu mai dorească altele, bogăţiile mari pe cari le-a primit să-l facă să nu mai vrea altele, iar funcţiile numeroase să-l facă să se teamă de schimbări. Aşa dar, când miniştrii sunt astfel, iar Principii se poartă tot astfel faţă de miniştri, pot să aibă încredere unii în alţii; dar când sunt altfel, sfârşitul va fi întotdeauna rău fie pentru unul, fie pentru altul.

CAPITOLUL XXIII.

Cum trebue să fugi de linguşitori

Nu vreau să las deoparte o chestiune importantă şi totodată o eroare de care Principii nu se apără uşor, dacă nu sunt foarte prudenţi şi dacă nu ştiu să-şi aleagă bine oamenii. Este vorba de linguşitori, de cari sunt pline curţile; căci oamenii se complac atât de mult în lucrurile lor proprii şi se amăgesc în aşa fel, încât se feresc cu greu de pacostea aceasta; iar dacă vor să se ferească de ea, riscă să fie dispreţuiţi. Intr'adevăr nu există alt mijloc de a te apăra faţă de linguşiri, decât să-i faci pe cei din jurul tău să priceapă că nu-ţi fac o neplăcere spunându-ţi adevărul; dar dacă oricine va putea să-ţi spună adevărul, va scădea şi respectul faţă de tine. Aşa dar un Principe prudent trebue să urmeze o a treia cale alegându-şi în stat sfetnici înţelepţi şi dându-le numai acestora dreptul de a-i spune adevărul, şi aceasta numai privitor la acele lucruri despre cari el îi întreabă, iar nu privitor la altele; dar trebue să le vorbească de toate chestiunile şi să asculte părerile lor; pe urmă trebue să hotărască singur, după cum socoteşte el; şi atât în ce priveşte aceste consfătuiri cât şi faţă de fiecare dintre sfetnici, să se comporte în aşa fel încât fiecare să-şi dea seama că, cu cât va vorbi mai liber, cu atât va fi mai bine văzut: afară de aceştia însă, să nu asculţi vorbele nimănui, dar să duci la capăt ceea ce ai hotărît şi să fi perseverent în hotărîri. Cel care lucrează altfel, sau îşi pierde puterea din cauza linguşitorilor, sau îşi schimbă des atitudinea din cauza părerilor schimbătoare pe cari le ascultă: şi astfel ajunge să fie prea puţin stimat. Vreau să menţionez în legătură cu aceasta, un exemplu modern.

Părintele Luca[1]), omul de încredere trimis de Maximilian, actualul împărat, spunea, vorbind de Majestatea Sa, că nu se sfătueşte cu nimeni şi că totuşi nu face nimic numai după cum crede el; fapt care decurge din aceea că procedează contrar modului arătat mai sus[2]). Căci Impăratul este un om foarte închis, nu-şi împărtăşeşte planurile nimănui, nu se sfătueşte cu nimeni; dar atunci când vrea să-şi aducă hotărîrile la îndeplinire, acestea încep să fie cunoscute şi desvăluite, astfel că încep să întâlnească opoziţie din partea celor cari sunt în jurul lui; iar el, fiind un om slab, renunţă la ele. Se întâmplă astfel că lucrurile pe cari le face azi, le desface mâine, şi deaceea nu înţelegi niciodată ce vrea sau ceea ce are de gând să facă, nici nu te poţi baza pe hotărîrile lui.

Un Principe trebue aşa dar să se sfătuiască întotdeauna cu cei din jurul lui, dar atunci când vrea el, iar nu când vor alţii; şi mai mult, dacă cineva vrea să-i dea un sfat fără ca el însuşi să-l fi cerut, să-l facă să renunţe repede la aceasta. In schimb să ceară mereu părerea celorlalţi şi apoi să asculte cu toată răbdarea adevărul cu privire la ceea ce a întrebat; iar atunci când îşi dă seama că cineva din respect nu-i spune tot adevărul, să se supere. Dar întru cât sunt unii oameni cari cred că un Principe oarecare, renumit pentru înţelepciunea lui, este astfel nu prin propriul lui caracter, dar mulţumită sfetnicilor buni pe cari îi are împrejur, pot spune că cei cari afirmă aceasta se înşeală. Căci există această regulă generală, care nu dă greş niciodată: anume că un Principe care nu este înţelept el însuşi, nu poate să fie sfătuit cu folos, afară dacă printr'o întâmplare fericită nu a avut norocul să-şi pună toată încrederea într'un singur om care să-l conducă în totul şi

1) Prete Luca Rinaldi din Pordenone fusese episcop de Trieste, devenind apoi secretar al Impăratului Maximilian. Machiavelli l-a cunoscut în timpul misiunii lui în Germania, în 1507—1508.

2) Cf. **Rapporto delle cose della Magna**: „Impăratul nu cere sfat nimănui şi este sfătuit de fiecare, vrea să facă orice lucru singur şi nu face nimic după cum vrea el; căci, deşi nu-şi desvăluie nicio dată secretele nimănui în mod spontan, când hotărîrile ies totuşi la lumină dela sine, se lasă condus de cei pe cari îi are în jurul lui şi renunţă la ceea ce hotărîse la început" (**Rapporto delle cose della Magna fatto questo di 17 giugno 1508**, în **Il Principe, Dell'arte della guerra ed altri scritti politici** di Niccolò Machiavelli, con prefazione di Francesco Costéro, Milano, Sonzogno, 1909, p. 244).

să fie el însuşi un om de o înţelepciune desăvârşită. In cazul acesta, lucrurile ar putea să meargă bine, dar totul ar dura prea puţin, deoarece un ministru de felul acesta i-ar lua curând puterea; dacă se sfătueşte însă cu mai mulţi, şi nu este el însuşi un Principe înţelept, negăsind părerile lor unite nu va putea să le pună el însuşi de acord; astfel fiecare dintre sfetnici se va gândi la interesul lui propriu, iar el nu va şti nici să-i îndrepte, nici să le cunoască intenţiile. Dar nici nu se găsesc altfel de sfetnici; căci oamenii se vor dovedi întotdeauna răi dacă o nevoie oarecare nu-i constrânge să fie buni. Aşa dar ajungem la concluzia că sfaturile bune, ori dela cine ar veni, rezultă din înţelepciunea Principelui, iar nu înţelepciunea Principelui din sfaturile bune ale supuşilor lui.

CAPITOLUL XXIV.

Dece Principii Italiei și-au pierdut statele lor

Dacă cele arătate mai sus vor fi ținute în seamă în mod înțelept, atunci un Principe nou va putea să pară că este Principe vechiu și va putea astfel să devină mai sigur și mai stabil în statul lui decât dacă ar fi fost Principe cu drepturi vechi aci. Căci un Principe nou este cu mult mai mult supraveghiat în acțiunile lui decât un Principe ereditar; iar dacă acțiunile lui sunt cunoscute ca pline de virtute, ele atrag mai mult pe oameni și îi leagă mai strâns de el decât dacă ar fi vorba de un Principe de neam vechiu. Intr'adevăr, oamenii sunt încântați mai mult de lucrurile prezente decât de cele trecute; și când găsesc în cele prezente ceva bun, se bucură de aceasta și nu mai caută altceva; îl vor apăra pe un astfel de Principe în orice ocazie, dacă în celelalte lucruri el nu desminte așteptările lor. Și astfel el se va bucura de o îndoită glorie: aceea de a fi creat un Principat nou și aceea de a-l fi înzestrat și întărit prin legi bune, prin armate de valoare și prin pilde bune; după cum va fi acoperit de o îndoită rușine acela care, născut Principe, își va pierde statul din cauza puținei lui înțelepciuni.

Iar dacă îi considerăm pe acei seniori din Italia, cari în timpurile noastre și-au pierdut statul, cum sunt regele Neapolului, ducele Milanului [1]) și alții, vom găsi la ei, mai întâi, o greșală comună tuturor în ce privește armatele, și aceasta pentru motivele discutate pe larg mai sus [2]); vom vedea apoi că unii dintre ei, sau au avut poporul ca dușman,

1) Machiavelli se referă la Frederic III de Aragon și la Ludovic Maurul.

2) In cap. XIII—XIV.

sau, dacă acesta le-a fost prieten, n'au știut să se asigure împotriva celor mari; căci, dacă nu se săvârșesc aceste greșeli, nu se pierd state care au o putere atât de reală încât pot să trimeată o armată în campanie de luptă. Filip al Macedoniei, nu tatăl lui Alexandru, ci acela care a fost învins de Titus Quintus [3]), nu avea un stat mare în comparație cu puterea Romanilor și a Grecilor cari l-au atacat: cu toate acestea, fiind un adevărat războinic și știind să-și păstreze bunăvoința poporului și să se asigure împotriva celor mari, a susținut mai mulți ani un războiu contra dușmanilor; și dacă la sfârșit a pierdut stăpânirea câtorva cetăți, i-a rămas totuși regatul.

Așa dar, acești Principi ai noștri, cari erau de multă vreme stăpâni în statele lor, și care le-au pierdut astăzi, nu trebue să acuze pentru aceasta soarta, ci numai propria lor moliciune: deoarece în timpurile de pace nu s'au gândit niciodată că împrejurările acestea s'ar putea schimba (ceea ce este o greșală comună oamenilor cari nu se gândesc la furtună atâta timp cât vremea e frumoasă), astfel că, în momentul în care au început greutățile, ei s'au gândit să fugă, iar nu să se apere; și au sperat că popoarele lor, plictisite de îndrăzneala învingătorilor, îi vor rechema. O asemenea hotărîre este bună atunci când îți lipsesc altele; dar este foarte greșit să renunți la alte mijloace de scăpare pentru acesta; căci nu e niciodată bine să te lași să cazi, în credința că vei găsi pe cineva care să te ridice. Lucrul acesta sau nu se întâmplă niciodată, sau, dacă se întâmplă, nu este spre siguranța ta întru cât acest mod de apărare este josnic și nu atârnă de tine. Dar numai acele mijloace de apărare sunt bune, sunt sigure și sunt de durată cari atârnă de tine însuți și de propria ta energie.

---

3) Filip V, învins la Cinocefale.

CAPITOLUL XXV.

Cât de mult poate soarta asupra lucrurilor omenești și în ce fel poți să-i reziști

Știu desigur că mulți oameni au avut și au încă această părere, că întâmplările lumii sunt în așa fel cârmuite de soartă și de Dumnezeu, încât, cu toată înțelepciunea lor, oamenii nu pot să le modifice și nu au niciun mijloc de acțiune împotriva lor; s'ar putea crede așa dar că nu trebue să te trudești atât de mult în lume, ci să te lași dus de soartă. Această părere a găsit mai multă credință în vremurile noastre, din cauza marilor răsturnări cari s'au văzut și se văd încă în fiecare zi, și cari depășesc orice prevedere. Gândindu-mă așa dar și eu uneori la aceste lucruri, am înclinat deasemenea spre părerea lor. Cu toate acestea pentru a nu anula cu totul liberul nostru arbitru, socotesc că poate fi adevărat că soarta este arbitră peste jumătate din acțiunile noastre, dar că ne îngădue să cârmuim noi singuri cealaltă jumătate, sau aproape. Și asemăn această situație unuia din acele fluvii distrugătoare care, când se înfurie, inundă câmpiile, distruge copacii și casele, subțiază într'o parte terenul pentru a-l înălța în altă parte: fiecare fuge dinaintea lui, fiecare cedează violenței lui, fără a-i putea opune însă undeva o rezistență. Și cu toate că aceste fluvii sunt astfel făcute, nu înseamnă că mai târziu, când vremea este iar liniștită, oamenii nu pot să ia măsuri de apărare, și prin zăgazuri și diguri să facă astfel încât, dacă apele vor crește din nou, ele sau să se scurgă într'un canal, sau furia lor să nu fie cu totul nestăvilită și dăunătoare. Acelaș lucru se întâmplă cu soarta; ea își arată puterea acolo unde nu există nicio forță bine organizată care să-i reziste; și deaceea își îndreaptă atacul acolo unde știe că nu s'au făcut nici diguri, nici zăgazuri pentru

a o stăpâni. Dacă veţi considera acum Italia, care este câmpul acestor schimbări şi este cea care le-a dat naştere, veţi vedea că ea este o câmpie fără stavile şi fără apărare de niciun fel; căci dacă ar fi fost apărată de forţe potrivite, aşa cum sunt Germania, Spania şi Franţa, atunci sau revărsarea nu ar fi provocat schimbări atât de mari, sau această revărsare însăşi nu s'ar fi produs. Şi vreau să fie deajuns aceste lucruri pe cari le-am spus în general cu privire la lupta pe care trebue s'o ducem împotriva soartei. Tratând însă lucrurile mai în amănunt, spun că astăzi vedem pe un Principe într'o situaţie fericită, iar mâine îl vedem căzut, fără să fi constatat la el vreo schimbare de natură sau de însuşire: cred că faptul acesta decurge mai întâi din motivele pe cari le-am expus pe larg până aci, anume că un Principe care se sprijină numai pe soartă, se prăbuşeşte îndată ce ea se schimbă. Cred de asemenea că este fericit acela care îşi conformează acţiunile împrejurărilor timpului, şi deasemenea că este nefericit acela care prin modul lui de acţiune este în desacord cu timpul. Intr'adevăr constatăm că oamenii procedează în moduri variate spre a atinge scopul pe care fiecare şi l-a propus, şi care este gloria şi bogăţia: unii înaintează cu grijă, alţii năvalnic; unii cu violenţă, alţii cu vicleană pricepere; unii cu răbdare, alţii cu contrariul ei; şi fiecare poate să-şi atingă ţinta urmând aceste moduri diverse. Dar putem vedea de asemenea că dintre doi oameni cari înaintează cu grijă, unul ajunge la ţinta propusă, iar celălalt nu, după cum vedem pe de altă parte că doi oameni pot să reuşească în acelaş fel, deşi au înaintat într'un mod deosebit, unul cu multă grijă iar celălalt năvalnic: ceea ce nu rezultă din altceva decât din felul timpurilor, cari sunt sau nu în concordanţă cu modul lor de a proceda. De aci decurge de asemenea ceea ce am spus, anume că doi oameni, cu toate că lucrează diferit, obţin totuşi acelaş rezultat; dacă însă observăm pe alţii cari lucrează în acelaş fel, vedem că unul îşi ajunge ţinta, iar celălalt nu. De aceasta atârnă de asemenea variaţiile binelui; căci dacă cineva se conduce cu băgare de seamă şi cu răbdare, iar timpurile şi împrejurările se desfăşoară în aşa fel încât procedarea lui este bună, ajunge la o situaţie fericită; dar când timpurile şi împrejurările se schimbă, el se prăbuşeşte dacă nu-şi schimbă modul de acţiune. Nu există totuşi niciun om, oricât de înţelept ar fi, care să ştie să se conformeze acestor lucruri: atât pentru că nimeni nu poate să se depărteze

de conduita pe care firea lui i-o impune, cât şi pentru că cel care a avut întotdeauna succese urmând o cale anumită, nu poate să se hotărască să renunţe la ea. Aşa dar omul prudent, când e momentul să procedeze cu violenţă, nu ştie cum să înceapă şi din cauza aceasta se prăbuşeşte; dar dacă şi-ar schimba firea odată cu timpurile şi odată cu evenimentele, soarta nu i s'ar schimba. Papa Iuliu II a lucrat în toate faptele lui cu violenţă; dar a întâlnit timpuri şi împrejurări atât de conforme modului lui de acţiune, încât rezultatul a fost întotdeauna fericit [1]). Gândiţi-vă la prima acţiune pe care a întreprins-o împotriva Bolognei, pe când trăia încă Giovanni Bentivogli [2]). Veneţienii nu erau mulţumiţi de aceasta; regele Spaniei de asemenea; cu Franţa avea o înţelegere în această privinţă; şi cu toate acestea, împins de orgoliu şi de violenţă a pornit el în persoană în această expediţie. Faptul acesta i-a făcut să şovăie şi să stea pe loc, atât pe Spanioli cât şi pe Veneţieni, aceştia din urmă de frică, ceilalţi din dorinţa de a ocupa întregul regat al Neapolului [3]); în plus, fu atras de partea lui şi regele Franţei; căci văzându-l pornit în acţiunea lui şi voind să-l aibă prieten pentru a-i înjosi pe Veneţieni, socoti că l-ar insulta în mod prea evident dacă ar refuza să-i dea armată. Aşa dar Iuliu II, a reuşit să facă prin acţiunea lui violentă ceea ce n'ar fi reuşit niciodată vreun alt Pontifice chiar dacă ar fi avut toată prudenţa omenească; într'adevăr dacă ar fi aşteptat, pentru a pleca dela Roma, ca toate hotărîrile să fie bine stabilite şi toate chestiunile în ordine — cum ar fi aşteptat oricare alt Papă —, n'ar fi reuşit niciodată în acţiunea lui; regele Franţei ar fi găsit mii de scuze iar ceilalţi i-ar fi arătat mii de piedici de temut. Nu vreau să vorbesc şi de celelalte acţiuni ale lui cari au fost toate asemenea acesteia şi i-au reuşit toate;

---

1) Cf. Discorsi, III, 9, op. cit., p. 411: „Papa Iuliu II a procedat în tot timpul pontificatului lui cu violenţă şi furie; şi deoarece timpurile i-au fost favorabile, toate acţiunile întreprinse i-au reuşit. Dar dacă ar fi venit alte timpuri care ar fi necesitat alte iniţiative, s'ar fi prăbuşit cu siguranţă; deoarece nu şi-ar fi schimbat nici modul nici ordinea acţiunii".

2) Cf. şi cap. XI şi XIX; în plus Discorsi, III, 44, op. cit., p. 483.

3) Veneţia îl ajutase pe Ferdinand de Aragon în lupta contra lui Carol VIII, şi pentru aceasta regele Neapolului cedase Republicei o parte din coasta răsăriteană a statului; Spaniolii ar fi urmărit acum reocuparea acestei regiuni.

este adevărat că timpul scurt cât a trăit[4]) nu i-a îngăduit să cunoască și contrariul; căci, dacă ar fi venit alte timpuri în care să fie nevoit să procedeze cu precauție, ar fi urmat pentru el prăbușirea; deoarece nu s'ar fi depărtat nicicodată de acele moduri de acțiune spre cari îl îndemna firea lui. Conclud așa dar că, dacă soarta se schimbă, iar oamenii rămân neschimbați în atitudinile lor, sunt fericiți atâta timp cât sunt în acord cu ea, dar sunt nefericiți de îndată ce se ivește o nepotrivire. Mă gândesc și la aceasta: anume că este mai bine să fii violent decât precaut, deoarece soarta este ca și femeia; și dacă vrei s'o stăpânești, este necesar s'o bați și s'o lovești. Se și vede că ea se lasă învinsă mai mult de cei cari procedează astfel, decât de cei cari procedează în mod cumpătat. Și tot pentru că este femeie, e întotdeauna prietenă a celor tineri, deoarece aceștia sunt mai puțin precauți, mai violenți și i se impun cu mai multă îndrăzneală.

---

4) Iuliu II a fost Papă între 1503 și 1513.

CAPITOLUL XXVI.

Îndemn spre a cuprinde Italia și a o libera din mâinile barbarilor.

Considerând așa dar toate acele lucruri pe cari le-am discutat mai sus, și reflectând în mine însumi dacă timpurile sunt astăzi în Italia de așa fel încât un Principe nou să poată fi onorat, și dacă împrejurările de asemenea sunt astfel încât un om înțelept și energic să le poată da o organizare care să fie spre gloria lui și spre binele tuturor celor cari trăiesc în Italia, cred că se arată în mod evident atâtea lucruri favorabile unui Principe nou, încât n'aș putea spune că a existat vreodată un moment mai potrivit pentru aceasta. Și dacă, după cum am spus[1]), era necesar ca poporul lui Israel să fie sclav în Egipt pentru ca astfel să se arate virtutea lui Moise, sau, pentru a cunoaște spiritul măret al lui Cirus, era necesar ca Perșii să fie asupriți de Mezi, iar Atenienii trebuiau să fie împărțiți pentru ca valoarea lui Teseu să se arate; tot astfel acum, pentru că voim să cunoaștem energia unui spirit italian, trebuia ca Italia să fie în situația extremă în care se află astăzi; trebuia ca ea să fie mai sclavă decât Evreii, mai subjugată decât Perșii, mai împărțită decât Atenienii; să fie fără conducător, fără ordine, învinsă, jefuită, sfâșiată, cotropită și să fi îndurat nenorociri de tot felul. Și cu toate că până astăzi s'a arătat într'adevăr cineva[2]), care părea că poartă lumina destinată celui ce a fost ales de Dumnezeu spre a salva Italia, s'a văzut totuși apoi că

---

1) In cap. VI.

2) Machiavelli se referă probabil la Cezar Borgia, pe care totuși nu-l numește, lăsând astfel **Principelui** caracterul unui comentar filosofic al faptelor vremii.

soarta l-a respins în momentul cel mai înalt al acţiunii lui. Astfel că, rămasă fără vieaţă, Italia aşteaptă să vadă pe cel care va putea să-i stingă durerile şi să pună capăt jafurilor din Lombardia, ca şi birurilor grele din Regatul Neapolului şi din Toscana, şi care să-i vindece rănile vechi de multă vreme sângerânde şi adâncite în carnea ei. O vedem cum se roagă Domnului să-i trimeată pe cineva care s'o izbăvească de aceste cruzimi şi asupriri barbare. O vedem de asemenea hotărîtă şi gata să urmeze un stindard, numai să se arate cel care să-l înalţe. Dar astăzi nu vedem pe nimeni altcineva în care ea ar putea să spere, decât ilustra Voastră familie [3]) care, prin soarta şi prin energia ei favorizate de Dumnezeu şi de Biserică — în fruntea căreia sunteţi acum [4]) —, poate să ia în mâinile ei opera acestei mântuiri. Lucrul nu vă va fi atât de greu dacă veţi avea mereu prezente faptele şi vieaţa celor numiţi mai sus. Şi cu toate că oamenii de acest fel sunt rari şi admirabili, ei au fost totuşi oameni, şi împrejurările pe cari le-au folosit au fost mai puţin favorabile decât cele prezente; căci acţiunea lor nu a fost mai dreaptă decât aceasta nici mai uşoară, iar Dumnezeu nu le-a fost mai prieten decât este familiei voastre. Aci dreptatea este mare: *justum enim est bellum quibus necessarium, et pia arma ubi nulla nisi in armis spes est* [5]). Aci sufletele sunt cu totul pregătite; iar când această pregătire există, greutăţile nu pot fi mari, cu condiţia să luaţi ceva din exemplele acelora pe cari vi i-am înfăţişat. Afară de aceasta, se văd aci semne extraordinare, fără seamăn şi desfăşurate de mâna lui Dumnezeu: marea s'a despicat; un nour v'a arătat drumul; din stâncă a izvorît apa; a căzut mană; toate au contribuit aşa dar la gloria voastră. Restul trebue Voi să-l faceţi. Dumnezeu nu voeşte să facă totul pentru ca să nu ne ia libertatea acţiunii şi partea de glorie care ne revine. Şi nu este de mirare că niciunul dintre Italienii numiţi mai sus nu au putut să facă ceea ce putem nădăjdui că va face ilustra voastră familie, şi deasemenea să nu ne mirăm că în atâtea

---

3) Este vorba de familia Medicilor, **Principele** fiind închinat lui Lorenzo de'Medici, duce de Urbino.

4) Giovanni de'Medici, care va deveni Papă sub numele de Leon X, era unchiul lui Lorenzo.

5) Citat din memorie din Titus Livius, IX, 1: „Iustum est bellum quibus necessarium, et pia arma quibus nulla nisi in armis relinquitur spes".

turburări și mișcări războinice se pare că s'a stins în Italia energia luptei. Aceasta vine din faptul că vechile ei orânduiri nu erau bune, și din aceea că nu a existat nimeni care să fi știut să găsească altele noui: și nimic nu este mai mult spre cinstea unui om care se ridică pentru prima oară la putere, decât legile noui și nouile orânduiri pe cari el le introduce. Dacă acestea sunt bine întemeiate și cuprind în ele semnul unei gândiri înalte, vor face ca Principele să fie respectat și admirat: și putem spune că în Italia nu lipsește materia în care să poți introduce orice formă nouă. Aci găsim o energie mare în membre, numai că ea lipsește capetelor. Priviți luptele și ciocnirile războinice în întrecerile între puțini oameni, și veți vedea că Italienii sunt cu mult superiori prin forță, prin pricepere și prin inteligență. Dar de îndată ce intră în joc armatele întregi, niciuna din aceste însușiri nu se mai arată. Iar totul decurge din slăbiciunea conducătorilor; căci cei cari se pricep nu sunt ascultați, și fiecăruia i se pare că se pricepe, deoarece n'a existat până acum nimeni care să fi știut să se impună atât de mult și prin energia și prin soarta lui, încât ceilalți să se plece înaintea lui. Iată dece, într'un timp atât de lung și în atâtea războaie purtate în ultimii douăzeci de ani, când armata noastră a fost în întregime italiană, ea a dat totuși în luptă dovezi atât de rele întotdeauna. Mărturie stau luptele dela Taro, apoi cele dela Alessandria, Capua, Genova, Vailà, Bologna și Mestre [6]).

Dacă așa dar familia d-voastră ilustră vrea să urmeze pilda acelor oameni admirabili și să libereze țara [7]), trebue, înainte de toate, ca temelie adevărată a oricărei acțiuni ce s'ar întreprinde, să se pregătească o armată proprie; soldați mai credincioși, mai adevărați și mai buni nici nu

6) La Fornovo pe Taro, Italienii, au fost învinși de Carol VIII (1496). Alessandria a fost cucerită de Ludovic XII (1499); la Vailà sunt învinși Venețienii de acelaș rege al Franței (1509); Bologna este ocupată de trupele franceze cari îl înving pe Iuliu II (1511); la Mestre în sfârșit (1513) armatele Ligii dela Cambrai înving pe Venețieni și amenință orașul.

7) Urmăm și aci textul ediției lui Angelo Pernicce (op. cit., p. 140): „Volendo dunque la illustre casa vostra seguitare quelli eccellenti uomini e redimere le provincie loro (subliniat de noi)...". In alte ediții găsim însă che, în loc de e (cf. A. Michieli, op. cit., p. 164, Plinio Carli, op. cit., p. 112, Antonio Panella, op. cit., p. 94).

s'ar găsi. Şi cu toate că fiecare dintre ei este bun în parte, laolaltă vor deveni şi mai buni când vor vedea că Principele lor le este comandant, că el îi onorează şi îi tratează bine. Este necesar aşa dar să te pregăteşti cu astfel de armate pentru a te apăra cu energie italică împotriva celor din afară. Şi cu toate că infanteria elveţiană şi spaniolă sunt considerate de temut, ambele au totuşi lipsurile lor, astfel că o a treia organizare de armate ar putea, nu numai să li se opună, dar să aibă încredere că îi va învinge. Căci Spaniolii nu pot să reziste cavaleriei, iar Elveţienii se tem de infanterie, dacă se ciocnesc în luptă cu oameni tot atât de încăpăţânaţi ca şi ei. Astfel că s'a văzut şi se va vedea prin experienţă că Spaniolii nu pot să reziste cavaleriei franceze, iar Elveţienii sunt distruşi de infanteria spaniolă. Şi cu toate că nu s'a avut încă o experienţă deplină a acestui din urmă caz, s'a văzut totuşi în bătălia dela Ravenna un exemplu a ceea ce s'ar putea întâmpla [8]; căci infanteria spaniolă s'a ciocnit cu batalioanele germane cari urmează aceeaşi ordine de luptă ca şi cele elveţiene, şi graţie îndemânării mişcărilor ei ca şi scuturilor mici de cari se servea, a reuşit să se strecoare pe sub suliţele duşmanilor şi oamenii puteau să lovească cu toată siguranţa fără ca Germanii să poată face ceva împotriva lor; şi i-ar fi distrus pe toţi, dacă n'ar fi fost cavaleria care să-i lovească pe Spanioli. Aşa dar, cunoscând ceea ce lipseşte atât uneia cât şi celeilalte infanterii, se poate alcătui o alta nouă, care să reziste cavaleriei şi să nu se teamă de infanterişti: ceea ce va fi posibil prin felul nou al trupelor şi prin organizarea lor nouă [9]). Acestea sunt lucrurile cari, orânduite într'un fel nou, aduc glorie şi mărire unui Principe nou.

Aşa dar nu trebue să lăsăm să treacă prilejul acesta,

8) Lupta de la Ravenna, cuprinsă în războiul Ligei Sfinte, a fost o victorie a armatelor franceze, conduse de Gaston de Foix (1512).

9) Atât Ferrari cât şi Rehberg traduc ultima frază cu sens adversativ între cele două părţi ale ei; astfel găsim la Ferrari: „...ce qu'on obtiendra non pas par la disposition des armes, mais par le changement d'organisation" (op. cit., p. 186); iar la Rehberg: „Dieses wird nicht durch die Beschaffenheit der Waffen, sondern durch Stellung und Anordnung der Mannschaft bewirkt werden" (op. cit., p. 124). In Yves Lévy (op. cit., p. 168), traducerea este conformă textului: „ce qui se fera par la nouvelle sorte de troupes dont on usera, et par le changement de l'organisation".

pentru ca, după atâta vreme, Italia să găsească un salvator al ei. Nici nu pot spune dragostea cu care acesta ar fi primit în toate acele provincii cari au pătimit sub invaziile străine; cu câtă sete de răzbunare, cu câtă credință nestrămutată, cu câtă cucernicie, cu câte lacrimi. Cari porți i s'ar închide? Care popor i-ar refuza ascultarea? Ce invidie i s'ar împotrivi? Care Italian i-ar refuza cinstirea care i se cuvine? Pe fiecare dintre noi ne desgustă această stăpânire barbară. Ilustra Voastră Casă să-și ia așa dar această misiune, cu nădejdea și curajul cu cari se încep acțiunile drepte: pentru ca sub stindardul ei, patria aceasta să se înalțe, și să se adeverească sub auspiciile ei, cuvintele lui Petrarca:

Virtutea împotriva mâniei
Va lua armele; iar lupta va fi scurtă:
Căci străvechea vitejie
In inimile italice încă nu e frântă[10]).

---

10) Petrarca, Canzona: „Italia mia, benchè'l parlar sia indarno...". strofa VI, vv. 93—96.

INDICE

BIBLIOTECA
ACADEMIEI
ROMÂNE

TIPARUL
UNIVERSITAR
Elie Radu, 6
Tel. 4.80.66

IN ACEASTĂ COLECŢIE AU MAI APĂRUT:

Giordano Bruno: *Despre cauză, principiu şi unitate.*
Marsilio Ficino: *Asupra iubirii sau Banchetul lui Platon.*
G. B. Vico: *Despre metoda de studii din timpurile noastre.*

Preţul Lei 250.—

